

QUR'ĀN
EL
COMOQTORU

Cañy qyrğyzça latyn aribi

1	Aa	A	ا	16	Mm	M	م
2	Bb	Б	ب	17	Nn	Н	ن
3	Cc	Ж	ج	18	Ññ	Ң	ڭ
4	Çç	Ч	چ	19	Oo	O	و
5	Dd	Д	د	20	Öö	Ө	و
6	Ee	Е	ه	21	Pp	П	پ
7	Ff	Ф	ف	22	Rr	Р	ر
8	Gg	Г	گا	23	Ss	С	س
9	Ğğ	Ғ	ع	24	Şş	Ш	ش
10	Hh	Х	ح	25	Tt	Т	ت
11	Ii	И	ئ	26	Uu	У	ؤ
12	Jj	Й	ي	27	Üü	Y	ؤ
13	Kk	К	ك	28	Vv	В	ؤ
14	Qq	Қ	ق	29	Yy	Ы	ى
15	Ll	Л	ل	30	Zz	З	ز

Ajuu menen çirkej

Döbödöj bolğon çoñ ajuu muştumdaj bolğon qojondu qarmaş alyp, eç bir cazyğy coq bajquştu qulağynan çojğulap qyjnajt. Ölümgö cetkirbese da esin oodarğanğa çejin alparat. Oşondo qojon qapalanyp:

- Qulaq cazylar, közdün caşy qurğar, biroq uşunça qorduq körö turğan emne cazyğym bar! Ajuu toqojdoğy andardyn çoñu, küçtüüsü, qaryşqyr menen tülkü aralarynan qyl ötpögön ysyq dostor. Emi men kimge qorğolojm? - dep arman qylat.

Oşol ubaqta qalyñ qamyştyn içinen:

- Mağa qorğolo! - degen bir abdan içke ün çyñ ete tüştü. Qojon közünün qyjyğy menen qarasa, ün çyğarğan çirkej eken.

- Sen meni qorğoj alasyñ by? Ajuu andardyn çoñu, küçtüüsü, sen bolso çirkejsiñ. Senin qoluñdan emne kelet?

- O, coluñ bolğur! Men any uqtatpaj, tynçyn ketirüügö carajmyn. Oşonu bilbejsiñ bi?

Cajdyn ysyğyna toqojdo çabyttap cürgön ajuu canyn kojorgo, cer tappady. Tynçy ketip, büldürköndün calbyrağynyn üstünö dem alajyn dep catsa, qulağynyn түbünön zyñ-ñ, zyñ-ñ degen dabys çyğat. Ajuu çirkejdin tabysyn uğup taanyjt. Çirkej ajuunun murduna kelip qonup, qañylcaaryna kirip ketet. Ajuu çydabaj küçünün bardyğynça tamany menen murdun urğulap, cerge oonalaqtap esi oojt. Dyñyldağan çirkejdin ünü qulağynan ketpejt. Ajuu andan cüröksüp qorqup, 'emi qaj cerime qonor eken' dep uqtamyş bolup, qozğolboj tyñşap qalat. Ajuunun but cağynda zyldap cürüp, bir kezde çirkej yñ-cyñ dabysy coq bolup ketet.

'Çirkej uçup ketti ğo' dep ojlop turğanda, al ajuunun qulağynyn түbünö eptep qono qalyp, 'tyz' ettire çağyp alat. Ajuu közünün ot çağysyp qoqujlap ordunan yrğyp turat. Oñ tamany menen qulağyn qağyp: 'Cedi ele cedi! Bul qandaj cany bek neme ele' dep öñkölöñdöp qaçyp cönödü.

Çirkej toqojdu qydyryp, butaq, badaldardy qojboj tintip, dyñyldap ajuunun artynan tüştü. 'Zyñ-ñ - zyñ-ñ' degen çirkejdin ünü ajuunun alapajyn taptyrbajt.

Cügürüp oturup bir cerge kelgende aly ketken ajuu es alğysy kelip, başyn badalğa süjöp uqtap ketse tüş köröt. Tüşündö toqojdun içinen aarynyn ujuğun taap alat. Aarynyn ujuğundağy balğa butun sala bererde ‘zyñ-ñ - zyñ-ñ’ degen ündü dağy uğat. Bajağy çirkej ajuunu dağy quup cönöjt. Közü umaçtaj açylyp, qajran neme zymyrylat.

Ajuu can talaşyp qaçyp baratsa da çirkej tynçtyq berbedi.

Yzyldap, zyldap kelip qajradan cymcyrt bolo qalat. Ajuu şektengendej tyñşap turup, cañğaq cyğaçynyn tübünö çaşyrynmat. Bir azdan soñ qyjnalğan şorduu közün cumup ürgülöp ketet. Biroq çirkej murdağydaj ele zyldap ajuunun canyn caj aldyrbaj tañ atyp kün çyqty. Ujpalanyp, tüktüjüp uqtabaj sendelip kele catsa, çirkejdin zyldağan ünü ajuunun qulağyna dağy uğuldu. Al selt ele tüştü.

Alystan bajqap turğan kojon çirkejge:

- Carajsyñ, qajranym! - dep közünün çaşy çyqqança külüp, yraazy bolot.

Çirkej bolso ajuuğa:

- Kojondun küjöörü coq dep ojloğonsuñ ğo. Emi, baatyr akesi, buğa qorduq körsötkönyñdü qojğun. Munundu qojbosoñ, ajlañdy ğana ketirm da, tytynyp cürüp ölösüñ! - dep qorqutup ‘zyldap’ uçup ketken eken.

§ § §

Quu tülkü

Colbors bir tülkünü qarmap alat. Tülkü qujruğun bulandatyp, tumşuğun coğoru kötörüp:

- Meni cej albajsyñ! Men myna bul qalyñ toqojdun qocojunu boluu üçün kelgenmin, - dejt.

Colbors ary qarap, beri qarap anyn sözünö işenbejt. Anda tülkü:

- Coke, işenbeseñ meni menen birge toqojgo barğyn. Andağy bardyq ajbanattardyn menden qandaj qorqo turğandyqtaryn öz közüñ menen körgün! - dejt.

- Körsö köröjün, - dep colbors tülkünü eerçip cönöjt.

Tülkü anyn aldyna tüşüp alyp, abajlap cürüp oturat.

Colborstu körgöndördün cüröktörü tüşüp, tuş-tuşqa qaçyp, cym-cym coq boluşat. Qanattuu quştar ujalarynan uça qalyşat.

Tülkü colborsqo:

- Coke, menden qorqpoj turğan eç kim coq ekendigine emi közüñ cetkendir, - dejt.

Anda colbors:

- Çyndyğynda sen abdan barqtuu ekensiñ. Ajbanattardyn baary syjlap, abdan qorquşat tura. Seni menen eregişip, camandyq qyluu bolbojt. - dep tülküdön qorqop kojo beret.

Oşentip quu tülkü quuluğunan ölümdön qutulğan eken.

§ § §

Cylan menen kişinin arbaşy

İlgeri-ilgeri bir dyjқан болғон екен. Eginin otop cürsö, caqyn ele cerden Iyšqyrған dabыş çyğat. ‘Emne boldu eken?’ - dep qaraj qalsa, bet mandajynda eki-üç qadam aralykta eginen da bijigireek болғон cylan qujruğu menen tikesinen turat. Dyjқан apqaaryp cylandy tiktegen bojunça turup qalat. Bajağy cylan da kişiden közün albaj, tostojo tigilet. Dyjқан da közün irmebej köpkö çejin qarap tura beret.

Bir topton kijin dyjқан cylan menen arbaşyp qalğanyn bilip, bir az esin cyjyp, myndaj uçurda emne qyluu kerek ekenin elden uqqandary bojunça casooğo araket qylat. Cylan menen arbaşyp turğanda al qyjmyldap, ce burulup ketpej, cylandyn atyn tabuuğa araket qylyp, ar qandaj ysymdardy ajta baştajt: ‘Mar’, ‘Moğoj’, ‘Moqoço’, ‘Qajyş’, ‘Ajnek’, ‘Ajnekköz’, ‘Uu’, ‘Zaar’, ‘Çaar’!

Biroq cylan eç qyjmyldabaj tikesinen qatyp turat. Dyjқан cylandyn aty uşul bolup qalbasyn dep bolcoğon sözdörün coburap ulantat. Biroq taba albajt. Cylan anda-sanda yşqyryp qojup, tilin sojmondotup, dyjқandan közün albaj qyjmylsyz. Bulardyn arbaşuusu sozula berip, bir top ubaqyt ötöt.

Tüş çende dyjқandyn qyzy atasyna tamaq alyp kelet. Kelse, atasy cylan menen tikteşip turat. Atasy күndün ysyğyna qaqtalyp tura berip, бүtkön bojunan şorğolop ter ketip, demi qystyğyp, içi kööp bara catқан екен. Cylandy qarasa anyn da içi kööp, şajy ketip, közü tostoјup çanağynan çyğaryna az qalyptyr. Qyz cürögü түşup bir qadam casaj albaj qaққан qyzyktaj turup qalat.

Qyzyn kelgenin bilgen dyjқан: ‘Topçumdu çeç!’ -dep ajtuuğa ğana arañ qudureti kelet. Emnegedir şol zamат bajağy cylandyn içi tars ete carylyp, sulap catyp qalat. Körsö, cylandyn aty ‘Topçu’ екен. Cylandyn aty tabylған soñ, içi carylyp ketiptir.

Cylan menen arbaşқан adam, cylandyn atyn taba albasa içi kööp, carylyp ölöt екен.

Oşentip dyjқан cylandy ceñip bala-baqyrasy menen aman-esen ooqatyn qylyp catyp qalған екен.

§ § §

Eki ulaq

Aq ulaq menen qara ulaq ary cügürüp, beri cügürüp can-cağyn qarap sekiret. Bir cağynda qalyñ badal, bir cağynda qalyñ tiken, eç qandaj koj-eçki körünböjt.

- Sen aq ulaqsyñ, til uqpağan aqmaqsyñ! Meni ary beri süjröp cürüp aqyry adaştyrdyñ, canyñ barynda qojdu taap bergin, - dep aq ulaqqa qara ulaq ajtat.

Qara ulaq bir kün murun tuulğan. Denesi cymyr, mandajynda cumuru eki müjüzü bar. Aq ulaqty boorum eken dep, can tartçu emes. Kiçine ele qylt etse: 'Aq ulaqsyñ, aqyly coq aqmaqsyñ', - dep şyldyñdap, açuulansa müjüz matap, böjrökkö süzüp ciberçü. Qara ulaq özü calaqor, aq ulaq cağyn kelse ele: 'Myna cerdin çöbün cep qojdu, ba-a, ba-a!' - dep baqyldaçu. Emi adaşqandan kijin ajlasyz 'aq ulaq' dep ğana turat. 'Aj, aq ulaq, aqmaq! Canyñ barda tüş dejmin, bas dejmin' dep, qara ulaq sekirdi. Aq ulaq ary ojlonup, beri ojlonup, zirek nemenin cürgön-turğan cerleri esine tüşüp, berkige qajryldy:

- Uzap ketken qojdu qantip tababyz, toonu aşyp cajlooğo baryp qalğan çyğar. Cajlooğo col taap baruu eñ qyjyn bolso da, col izdep köröjün. Sağa ajtajyn degenim, eçki menen eregişpegin, menin ajtqanymdy iştegin. Munu orundatpasañ adaşyp ölobüz.

Aq ulaqtyn 'ölobüz' degen sözün qara ulaq uqqanda ürojü uçup qorqup ketet.

Qara ulaq qanča tentek bolğonu menen, aq ulaqtyn tilin aluuğa ubada beret. Aq ulaq col baştan aldyğa tüşöt, qalyñ çöptü capyryp, aldynan añ, taş coluqsa sekirip ötüp, cürüp oturat.

Oşentip aq ulaq, qara ulaq eköö toonun etegine kelip cetet. Eki cağyn qarasa körüngön eç nerse coq, cymcyrt. Qapysynan aldylarynan bir tülkü çyğa qalat.

- Özüñ appaq, suluu ulaq ekensiñ, ağan dağy kelişken neme tura! Çarçap qalğan çyğarsyñar, bizdin üjgö baryp daam tatyp ketkile. Menin dağy silerdej eki balam bar, birge ojnop, qumaryñardy cazyp es alasyñar, - dep, tülkü içinen 'aq ulaq kiçinekej eken, qapysynan ebin taap cep alajyn' dep nijeti buzulğan.

Ajta turğanyn muruntadan ojlop qojğon aq ulaq:

- Tükö, tetigi döbönün başynda, qara taştyn astynda bizdi qaryşqyr kütüp turat. Al qara ulaq eköobüzdü qonoqqo çaqyrğan. Sizdi eerçip ketkenibizdi körsö, açuusu kelet go, qaşakeñdin qaary qatuu emespi. Emi özüñüz dele biz menen qoşo cürüñüz.

- Anda emese carajt, siler kete bergile, men artyñardan bararmyn, - dep tülkü quuluq qylyp qalyp qalat.

Eki ulaq ketip bara catqanda aldynan kök cal qaryşqyr qarşy çyğyp, oozun araandaj açyp, eki ulaqqa tap beret. Qaryşqyrdy körgön tülkü sajğa kire qaçat. Qaryşqyr daroo cara tartpaj sözgö kelet:

- Qardym açyp qyrqyldap qaldym ele, myndaj caqşy bolor bu, men silerdi cejmin, - dejt. Anda aq ulaq dağy çyñyldajt:

- Qaşake, tetigi döbönün başynda, qara taştyn astynda bizdi arystan kütüüdö. Al toodoğu cortup cürgön qajberenderge, uçqan quş, ajbanattarğa padyşa bolup kelüü künü keliptir. Erteñ menenki tamağyna eki muzoonu, tüşkü tamağyna eki ulaqty, keçkisine eki qozu cejt eken. Sizdin bul qylyğyñyzdy bajqasa, burqan-şarqan bolup açuulanyp özüñüz cazdym bolboñuz, mejli cej beriñiz! Añğyça bolboj:

- Me-ke-kee, qaryşqyr, arstandy qarağyn! Baqa-qa! Çaqyryp catat, - dep qara ulaq tikçilindep baqyryp cibedi.

Qaryşqyr şaştysy ketip:

- Baqbaj balaañdan, caqpaj calaañdan - dep qaçyp cönöjt. Eki ulaq cügürgön bojunça bir toonun başyna çyğyşat. Eki caqty qaraşsa, toonu böksölöp bir qoroo qoj cagylyp catat. Qojdun artynda astynda aty bar, qaşynda iti bar qojçu kele catat. Qojdu körgöndö qubanğanyndan eki ulaq 'maqa-qaa' dep maarap qojo berişet.

Çolpon ata col baştap, murun kelgen aq ulaqty cerden kötörüp ala qojot da:

- Men silerdi oj-qyr qojboj izdep taba albaj qojdum ele. Özüñördün taap kelgeniñerdi qaraçy, carajsyñ, aq ulağym, appağym: 'Aq ulaq aqmaq' dep mazaqtağandardyn özdörü aqmaq - dedi da aq ulaqty quçaqtap booruna qysty.

Kükük menen Zejnep

İlgeri-ilgeri bir quş cyğaçtyn başyna uja salyp, eki balapan çyğarat. Al balapandarynyn birinin aty Kükük, ekinçisinin aty Zejnep eken. Balapandar bat ele çoñojup, ujadan uçuuğa caqyndap qalat. Uçup ketüü aldynda Kükük menen Zejnep dajardyq körüp, almaq-salmaq qanattaryn küülöp, maşyğa baştajt.

Bir künü Zejnep qanattaryn küülöp bütüp, orduna kelip catqan soñ, Kükük ujanyn qyryna çyğyp talpyna baştajt. Oşentip catyp Kükük qulap ketet da añkildek atyp oturup cerdin tübündögü caraqağa kirip ketken eken.

Ujada qalğan Zejnep bir tuuğanyna qantip cardam bererin bilbej çyjpyjy çyğyp çyrqyrap qala berdi. Kükük oşol bojdun dajynsyz coğoldu.

Bir ooqumda Zejnep menen Küküktün ata-enesi kelip, Küküktün cardan qulap ketkenin uğup, artynan izdep cönöşöt. Oşol bojdun alar da caraqağa tüşüp cym boldu.

Bir neçe kün ujada calğyz 'Kükük' dep sajrap oturup, aqyry Zejnep da uçup kelet. Oşol künden uşul küngö çejin Zejnep bir tuuğanyn caqyryp 'Kükük' degen bojunça cüröt eken. Al emi Kükük bolso, cer aldynda caşap, cer üstündö qalğan bir tuuğany Zejnepti sağynğanynan 'Zejnep' dej beret eken. Alar birin biri izdep, ün alyşyp sajrap, coluğaryna caqyn qalğanda tañ atyp ketet eken da, cer aldyndağysy 'erteñ izdejinci' dep qaşañdaj tüşöt. Al emi cer üstündögüsü bolso, 'keç kirip, tañ atsynçy' dejt eken da eköo teñ tabyşalbaj cüröt imiş.

§ § §

Qujruğun cazalağan tülkü

Tülkü talaada cojlop cürsö, it eerçitken añçylar körüp qalat. Alar tajğandaryn aғыtyp, tülkügö qojo berişet. Tülkü butu-butuna tijbej qaçyp oturup tajğandan qutulbasyn bilgenden kijin caqyn aradağy ijinge kire qaçat. Oşentip, tajğandar oozunan culdurğan börüdöj bolup, añqajyp syrta turup qalyşat. İjindin tüp cağyna cetip, bir az es alğan soñ tülkü:

- Közüm, közüm, sen emneni kördüñ, - dep közünün surajt. Anda közü:

- Men bolğon oqujanyn baardyğyn körüp turdum. Tajğandar caqyndap kele catqanyn, uşul cerde ijin bar ekenin kördüm, - dejt.

Tülkü:

- Qulağym, qulağym sen emneni uqtuñ? - dep surajt. Anda qulağy:
- Añçylardyn quup kele catqanyn, itterdin aryldağan ünün uğup, sağa alardyn cer carğan dabyşyn bilgizdim, - dep coop beret.

Andan kijin tülkü:

- Murdum, murdum, sen emne qyldyñ? - dep surasa, anda murdu:
- Men qoñursuğan caman cyttuu itterdin caqyndap qalğanyn sezip, sağa bilgizdim, - dep coop beret.

Tülkü:

- Buttarym, buttarym, siler emne qyddyñar?- dep surasa, buttary:
- Biz küçübüzdün kelişinçe tez çurqap, itterge cetkirbej, seni uşul ijinge alyp keldik, -deşip capyrt coop berişet. Alardyn cooptoruna maaşyrlanğan tülkü:

- Qujruğum, qujruğum bular mağa mintip cardam berdi, sen emne qyldyñ? - dep surasa, qujruğu:

- Men tajğandar kele catqanda qorqqonumdan eç ajlamdy tabalбай senin eki artqy butuña caşynyp qaldym, - dejt.

Oşondo tülkü açuusu kelip:

- Sen menin buttaryma coltoo qylyp, tez çurqatpaj qarmap catqan turbajsyñby. İtter qarmap alsyn degen aram ojdo ekensiñ ğo! Men seni itterge salyp berejin, akeñdi ğana taanytajyn, - dep açuulanyp qujruğun ijindin syrtayna bulaqtatyp, boortoqtop catyp qaldy.

İjindin oozunda ańdyp turğan itter süjüngön bojdon tülkünü qujruqtan tiştep çyğaryp, talap kirişti.

Oşentip, qujruğun cazalajm degen kem aqyl tülkü özü qyrsyqqa uçurap ölüptür.

§ § §

Aldanğan qaryşqyr

İlgeri-ilgeri qapçyğajlardağy qorğul taştardyn arasyna bir tülkü ijin casap alyp, anda köp cyly caşap, tar ijinge eç kim qattabaptyr.

Bir künü kün ajabaj suuq bolup, tülkü ijinden çyğyp, tamaq izdep cojlop cönöjt. Al keteeri menen açqa, qyncyjğan, bir qaryşqyr tülkünün kelişin kütüp, ijinge catyp alat.

Tülkü colu bolup qursaqty qampajta tojğuzup, keçke cuuq ijinge keldi. Qarasa, qaryşqyrdyn izi, daroo ojlono qaldy.

"Eger qaryşqyr bolso, meni soo qojbojt, amal tabajyn" dedi.

İjindin oozunan alynyn bardyğynça:

- İjnim, ijnim! Barsyñby, men keldim,- dep obon sala qyjqyrdy. Qaryşqyr bolso, "çoñ cyrtqyç ajban kelgen eken" dep bylk etpej dymyp qalat.

Tülkü dağy çyjqyldady:

- İjnim, ijnim! Sen soo emessiñ ğo, kelgenimde coop berüüçü eleñ, al qajratyñ qajda ketken!

Qaryşqyr tülkü ekenin bilgenden kijin:

- A-u, a-uu!- dep obon sala kürküröp coop beret. Tülkü bolso, qaryşqyrdyn bar ekenin bilip:

- Oşentip baja ele ajtpajsyñby, men qarğa oonap, tazalanyp kelejin!- dep şyltoolop turup, cylt qojot. Aç köz aqmaq qaryşqyr emi tojom dep tilin salandatyp, tülkünün kelişin kütüp cata beret.

Añ uulap colu bolboj kelatqan mergençiler ijindi körüp, qapqan salyp qojso, qaryşqyr tüşüp qalat. Oşentip tülkü amal menen bir acaldan qalat da, qaryşqyr aldanyp ölgön eken.

§ § §

Tülkü menen qaryşqyr

Bir künü tülkü qujruğun bulaqtatyp, tilin salandatyp, een cerde kele catyp, calğyz ajaq coldun tamanynda catqan qojdun qujruğun körgöndö qubanyp ketti. Any tegerene qarap, salyp qojğon qapqandy kördü da, şilekejin çuurtup, emne qylaryn bilbej turup qaldy.

Aňgyça celip-cortup qaryşqyr keldi. Tülkü cağaldanyp:

- Qake, keliñiz, keliñiz, qujruqtan köp cep qojup maj kekirip turam. Aldağyny sizge saqtap qojdum,- dedi.

"Astynda qapqan bolbosun?" dep şektengen qaryşqyr ançalyq köñülsünböj myqçyja tigildi.

- Keede uşintip kekirejip qalasyz... cebeseñiz özüm üjgö alyp ketejin,- dep tülkü bajağy maj qujrukqa tap bergende, qaryşqyr tülküdön murda ozunup suğunmaq boldu ele, tumşuğu qapqanğa çabylyp qaldy. Qujruq çetke yrğydy. Tülkü any ilip aldy da:

- Cat, börü ake, cabyşyp, qapqan menen qabyşyp!

Erteñ erte uşerden,

Eesi menen tabyşyp,- dep şattanyp yrdap, cele-corto cürüp ketti.

§ § §

Tülkü, Colbors, Ajuu, Qaryşqyr

Colbors, qaryşqyr, tülkü, ajuu - törtöö coldoş boldu. Tapqanyn ortoğosalyp, ooqat qylmaqqa ubada qylyşty. Anan kele catyşyp alar töögö kezigişti. Töönü da "bizge coldoş bol" dep törtöö qoşup aldy.

Uzak col cürüşüp, qursaqtary açty. Tülkü bularğa masylat qyldy:

- Ii, bul töö ynansa, baasyn on qojğo çegerelik. Cazynda ar biribiz ekiden qoj desek, bul turğan törtöobüz segiz qoj berebiz. Eki qoj özünö esep bolsun, uşunu menen baasy tynat, - dedi. Bul sözdü tülkü baştap, töönü qaryzğa sojmoqqo, ağa buruluştı:

- Törtöobüzdön segiz qoj al, eköo özünö esep. Ebi kelse seni sojolu, cazynda qojdu alyp mağdyrap catyp qalasyñ. Qojdu booz, qysyr debejbiz, qolğo tijgenin berebiz! Qojlor booz çyğyp qalsa, tölü menen on alty bolot. Qozulary senin pajdañ, myndaj pajda eç cerden çykpajt, - dep tülkü dele şek bilgizbej cubatty. Töö ojlonup: "Bul köp olco eken, bulardyn qojun alyş kerek", - dep özün on qojğo baalap, tartajyp çögüp, mojnun sunup, közün süzüp catyp berdi.

"Qylyjğan qyraan tülkü, cürgön ceri külkü, bul töö-tülkü akemdin mülkü" dep, etin beške bölüp: bir bölügün colborsqo, bir bölügün ajuuğa, bir bölügün qaryşqyrğa yjğaryp, bir bölügün özünö çyğaryp aldy. "Töö quru qalaby" dep bir bölügün tülkü töögö böldü da, özünö tijiştüü etke qoşup qojdu. Bölüktön aşyp qalğan töönün böjrögün Tüköñ tymyzyn qult ettirip aldy. Qaryşqyrğa biröon alyñyz dep işarat qylyp turğanda, ajuu saqsajyp "cürögü coq ğo" dep, y-yñq" etti.

Dardajyp tura qalğan Cokeñ:

- Töönün böjrögü qana?-dedi. Tülkü "Börü cep qojdu oqşojt" degensip qylyşty menen işarat qyldy.

Qary kelgen colbors börünü bir çaaپ öltürüp taştady. Ajuu, colbors etterin bölök cyjyp qojup, tamaşağa ketti. Alar kelgençe tülkü akeñ qarap turaby, töönün etin büt bojdon bir üñkürgö bekitti. Bir ubaqta ajuu menen colbors keldi da:

- Et qana?-deşti. Buğa tülkü:

- "Emiten cañcal qylyp cürgön nemeler mağa kijin qoj berebi?" -dep töö ajnyp turup ketip qaldy, - dedi. Ajuu menen colbors buğa ynanyp qalyşty.

Tülkü alardy alağdy qylyp eerçitip, bir zaňgelge alyp bardy da colborsqo qajryldy:

- Ataň yramatylyk uşul qapçyğajdyn tigil öjüzünön bul öjüzünö sekirip çyğyp ketüüçü ele qajranyň! Sen öto albajsyňgo, qorqoq körünösüň! Colbors "bul emne?" degendej any kekeerdüü tiktep, dardajyp cönödü. Maqtanğysy keldi oqşojt, cügürüp kelip bajağy zaňgeldin başyna yğdyrylyp tura qaldy. Tüköň calyňga maj tamyzğandaj qyldy:

Çamynğany, basqany, syn-sypaty atasy yramatylyqqa oqşoş. Attiň aj, azyraaq qorqoğu bolboso, atasynyn ele özün tartqan eken!.. Ataň aşqan er ele, qaçyrğandan qajtqan emes, qarmağanyyn qutqarğan emes. Bet alğan cağynan ezeli qajra tartpaj tujülgön bojunça sekirip keteer ele, cürögün tajqy debejin, biroq caştyğyn da! - Oşondo Cokeň daldañdap tujülüp qalğan tura.

Anan kürkürögön bojdon taştan taşqa tijip, beli syňgan colbors öldü. "Cokemdin söögün taza cerge qojom" dep, tülkü kijin etin cemekke zyňyjta caşyrat. Canynda calğyz ğana ajuu qaldy. Tülkü myndan başqasyn amal menen öltürüp bütürdü.

"Emi ajuu akeme kezek keldi ğo, munun da esebin tabajyn" dep ojlondu. Catqan cerinde qatyp qojğon etten qyjybyn taap, tülkü akeň ajuuğa körsötpöj, asta-sekin cej berdi. Any ajuu bilbejt, açqa keseerip alsyroodo.

Ajuu uktaj albaj catsa, -tülkü qyrtyldatyp bir nerse cegendej bolot. Anda ajuu tülkügö muñduu qajrylat:

- Ee, tülkü dos, sen emne cep catasyň?

- Ee, ajuu balban, çydaj albaj, açqalyktyn azabynan öz içimdi caryp, çuçuğumdu cep catam. Açqalyk azap tura.

- Andaj bolso men da öz çuçuğumdu çubap cesem bolobu?

- Bolboj emne, sen dele mendej can turbajsyňby, çuçuğuñdu çubap cej ber. Erteñ ele ajyğyp qalat. - Ajuu çymyrqanyp bir tiştep tartty, özünün içi ooruganyna çydaj albaj cany çyğa cazdady.

- Ee, tülkü dos, özümdü-özüm tiştegendej etim oorup çydaj albadym, sen qandaj amal menen cep catasyň?

- Sen anyn ebin taba albajsyň, men oorutpaj keñ ojup, çuçuğuñdu çubap çyğaryp berejin.

Ajuu tartajyp çalqasynan catty. Tülkü tumşuğun salyp, ajuunun içinen çuçuğun suurup aldy. İçi carylyp ontop, cany közünö körüngön neme ölüp qaldy.

Ajuunun, colborstun, börünün, töönün etin tülkü akeñ calğyz basyp qaldy. Çetinen cep, oju menen uqtap, erikkende etke kirip, suusağanda suu içip, cyrğalda cürdü. Qalyñdyğy qaryş qazy aldy.

Ajar tülkü, aly eçtemege cetpejt. Esi çyğyp çoçup cürgön, toqtono albaj qaçyp cürgön cyrtqyçtyn baaryn colğo salyp, cylas qyldy. "Emi bürgönün azabynan qutulajyn" dep, bir kijizdi tiştep alyp suuğa bardy. Asta-sekin qujruğun suuğa saldy. Bürgö qujruğunan qaçyp conuna keldi. Conun suuğa saldy ele, conunan ürküp mojnuna bardy. Tülkü mojnun suuğa saldy. Bürgölör ürköp oozuna tiştegen kijizge cabyşty. Tülkü kijizdi suuğa taştap: "Bürgö nege quturduñ, emi senden qutuldum" - dep çyçajyp colğo tüşkön eken.

§ § §

Baarynan kişi küçtüü

Qyştyn künü qyzyl qyrğool ceektegi badaldan qojqojup çyğyp, çañqağanyň cazyş üçün astyndağy çon-suuğa kirdi. Qaptağan kök muzdu qydyryp cürüp, kübürdü araň taap, muzdaq suudan içe baştady. Oşondo bulajğan qujruğu muzğa çyp cabyşyp, çyqpaj qalğan eken.

- Oj-ej, kök muz! Düjnödö senden küçtüü eç kim coq bejm...

Zamattyn ortosunda qujruğumdu qup qarmajsyň, - dedi qyrğool.

- Coq, qyrğool, - dedi kök muz, - menden camğyr küçtüü. Al caağanda tymtyraqajym çyğyp bat ele erip ketem.

Kijin camğyr ajtty:

- Men qajdan küçtüü bolojun! Menden cer küçtüü, qançalyq şatyrata caasam da, büt bojdon sorup alat.

Anda cer küñgürönüp tilge keldi:

- Menden toqoj küçtüü. Al üstümdü qaptap, calbyraqtuu butaqtary tuş-tuşqa cagylyp, bolğon küçümdü büt tartyp ketet.

Co-coq, mende da küç coq, - dedi toqoj. Baarynan ört küçtüü. Al qaptasa, sorojğon ğana söñgögüm qalat.

Munu uğup turğan ört küñk etti:

- Menden şamal küçtüü. Andan ajabaj qorqom. Şamal qatuu soqqondo, çañym asmanğa çyğyp, qajda qaçarymdy bilbej qalam!

- Yras ele mende küç köp, - dedi şamal. - Cyğaçty tübü menen culam, üjdü qulatam, ottu çaçam... Biroq oşonjoj bolso da, cerge cañy çyqqan kök çöpkö eç alym cetpedi. Qançalyq qaardanyp soqsom da, al bylq etip qojbojt. Oşonduqtan kök çöp küçtüü ğo.

Anda kök çöp sözgö kelgen eken:

- Mende eç qandaj dele küç coq. Qalyň qoj qaptağanda çymçylap, mülcüp cep, tujağy menen tepsep, taza ajlamdy ketiret. Co-coq, baarynan da qoj küçtüü.

Anda qoj bajquş mintip maarağan eken:

- Ma-a! mende baleenin küçübü? Kök qaryşqyr coluqsa, qujruğumdu bir apçyp suğunup, kekirteгимди çart culup, anan basa qalyp cej baştabajby! Düjnödö qaryşqyrdan ötör eç balban coq!

Siler eç nerseni bilbejt turbajsyñarby! - dep uuludu anda kök qaryşqyr. - Baarynan kişi küçtüü! Al qyrğooldu qyltaqtajt, muzdu buzat, caandy bolso eç tootpojt, cerdi tytqylap ajdajt, toqojdu typtyjpyl qyrqat, örttü, şamaldy öz pajdasyna cumşajt, çöptü çAAP alat, qojdu sojup cejt, mendej qaryşqyr emes, ilbirs, colborstun canyn çyğaryp coq qylat. Myna oşonduqtan düjnödö baarynan kişi küçtüü!..

§ § §

Arstan menen qojon

Qalyň toqojdun çetindegi qarağanduu cerde bir qojon çaşap, qorqoqtuğunan qazyp alğan ijninen alys çyqçu emes. Bir künü: "Qorqup ijinde cata berip, qantip kün köröm?.. Atasynyn körü, baatyr bolojun", - dep ojلودu da, oşol zamat ijinden çyqty. Eki cağyn qaranyp tişterin arsaıtyp, cündörün ürpöjtüp, taq aldynda turğan arstandy körö qojdu da cyğaçtaj qatyp qaldy. Arstan qojondun canyna kelip:

- Baqyrañ közüm, qolğo tüştüñ-ee! Emi seni cejin, - dep tişterin qyçyratty.

Qojon esin cyjyp, qantip qutuluşun arğasyn izdedi. Aqyry arstanğa:

- Ceseñ mejliñ, biroq ajta turğan syrym bar, - dedi.

- Anda tezireek ajt.

- Sen öto küçtüüsüñ, munuña toluq işenem, biroq tetiginde quduqta senden da çoñ arstan bar. Al baja künü - seni cejm dep açuulanyp catqanyn uqqam. Obolu oşoğ bir betteşip kör, küçüñdü közüm körüp qalsyn, meni anan cebejsiñbi... Eç qajda qaçpajm, syrttanym!

Arstan çyndap açuulanyp:

- Qana?.. Qajsy cerde? Eerçitip barğyn! - dep bujruq qyldy. Qojon arstandy tereñ quduqqa eerçitip baryp:

- Uşul quduqta... özüñ qarap kör, - dedi. Arstan quduqtu qarap, özünün sölökötün kördü da:

- Men uşundan qantip kem qalajyn? Küç synaşat, ee! Qana qarmaşyp körölü! - dep quduqqa qujundap kirdi. Suuğa baryp "şalp" etkende ğana ölörün bildi.

Oşentip qojon amal menen arstandy öltürüp, "anyq maqoo tura" dep sekirip colğo tüştü.

§ § §

Aç qaryşqyr

Çoň suunun bojun ceke eelep, oşol cerde ojuna kelgenin qylğan, Çoluqqandy tytyp, mooqusu qanğan kök cal boluptur. Oşol suunun bojun eelegenine elüü cyl bolot. Biroq topuq qylyp tojboj, aqyry "aç qaryşqyr" degen atqa qonuptur.

Kündördün birinde cortup kelatyp, Qaryşqyr qanaty syňğan Qarçyğağa kezikti. Qubanyçy qojnuna batpaj:

- Oj, men seni cejmin! - dedi.

- Emne üçün, Qake?

- Qursağym açqa, tappadym senden başqa, - dedi Qaryşqyr tilin salañdatyp, şilekejin aғyzyp.

Andaj qylba. Qake, meni cegeniñ menen qarynyña qaq, cumuruña cuq bolbojm. Qarap körsöñ, arqajğan ğana söögüm turat. Myndan ary barsañ, teetigi döbödö uzunduğu bir qulaç çuçuq catat. Oşonu ceseñ ojuñça tojbojsuñbu? - dedi Qarçyğa.

- Emese maqul, - dedi da, Qaryşqyr celgen bojdon döbögö çyğyp bardy. Ajtqanyndaj ele bir qulaç çuçuq catqan eken. Any körö sala:

- Oj, Uzun Çuçuq, arañ cettim çurqap-uçup, men seni cejmin, - dedi.

- Emne üçün cejsiñ?

- Qursağym açqa, bujurbaptyr senden başqa, - dep Qaryşqyr tilin salandatyp şilekejin aғyzdy.

- Cooq, Qake, meni cegeniñ menen tişiñe tyğyn da bolbojm. Andan körö tetigi qyrdy aşsañ, aq ulaq cüröt. Oşonu ceseñ qapşytyñ çyqpajby!

Munu uqqanda qaryşqyr içinen qymyndaj tüşüp, celip-cortup qyrdy aşyp, ulaqqa qandaj cetkenin özü da bilbej qaldy:

- Oj Ulaq, men seni cejmin.

- Emne üçün?

- Qursağym açqa, bujurbady senden başqa!

- Cooq, Qake, meni cebe!.. Kerçü qandaj aryqmyn, etim kök caşyq, qanym bir qaşyq. Meni cegeniñ menen tojbojsuñ. Myna bul toonun ary cağynda Çoň Qara Eçki bar! Al semiz, oşonu ceseñ cyrğabajsyñby, - dedi ulaq çepildep.

Aç Qaryşqyr maqul bolup, qujruğun kötörüp alyp, daň salğan bojdon toonu aşyp, Çoň Qara Eçkige bardy:

- Oj, Eçki, men seni cejmin!

- Emne üçün?

- Qursağym açqa, bujurbady senden başqa!

- Men bir cegenden çyqpajm, erteň dağy tamaq izdemek beleň!..

Andan körö myna bul özöngö barsañ Çoň Boz Bee batqaqqa tyğylyp catat. Any üç-tört kün ooqat qylbajsynby!

- Seniki yras,-dedi da, aç Qaryşqyr cele-corto özöngö keldi. Boz Beeni körgöndö közü qyzaryp, şilekeji ağyp, "emi munu cejmin" dep süjündü.

- Oj, Boz Bee, men seni cejmin.

- Emne üçün?

- Qursağym açqa, yljyqtuu coq başqa.

Emese caqşy boluptur... Obolu meni batqaqtan çyğaryp, anan cegin...

Qaryşqyr maqul boldu da, Boz Beeni araňdan-zorğo batqaqtan süjröp çyğyp:

- Emi cejinbi?-dep tişterin arsajtty.

- Emi cejsiň, biroq sen obolu menin tujağyma özündün kim ekenindi cazyp qojup, anan cegin, - dep Bee tujağyn tostu.

Tujağyna qat cazyp catqan kezinde, Boz Bee qoş ajaqtap cyğa tepti da, özü ojun salğan bojdon cönöp ketti. Aç qaryşqyr ordunan turup, sendirektep basyp, armanyn ajtyp baratty:

"Qarçyğany cebegen

Qajran başym,

Qulaç çuçuq cebegen

Qurğan başym,

Aq ulaqty cebegen

Añqoo başym,

Qara eçkini cebegen

Qatqan başym,

Balçyqtaj bajtal suurğan

Balban başym,

Tamanyna qat cazğan

Moldo başym,

Tars ettire teptirip

Ölöp qala cazdağan

O-oldo başym!"

Oşondon kijin qaryşqyrdyn başyndağy carasy bat ele qabyldap, köp uzabaj ölöp qalğan eken.

§ § §

Könöçök kijgen tülkü

Ilgeri bir kempir-çal bolup, alardyn calğyz qara uju bar eken. Ujun saap, sütün içip, qajmağyn qattama qylyp cep kün körüşçü. Kempir tabaqqa cyjnağan qajmağyn taqtanyn aldyna qojçu. Munu bir şum tülkü bajqap qaly, kün alys kelip cep ketçü boldu. Kempir any myşyktan kördü da qajmakty oozu tar könöçökkö saldy.

Kündördün birinde tülkü kempir-çaldyn üjünö dağy keldi.

Qajmaq tabaqta emes, könöçöktö eken. Tüköñ cantalaşyp catyp könöçökkö başyn salyp, qajmaqty cep aldy. Anan başyn qajra çyğarmaçy boldu ele biroq bolbodu. Qutqarar emes. Tülkünün ajlasy ketti da:

- Könöçök aqe, emi tamaşaandy qoj. Uşunçalyk ubara qylğanyñ da cetişet. Üjdö baldarym bar, qojo beriñiz. - dep calyndy.

Anda könöçök ağa kekeerdüü sözün cönöttü.

- Qajran tülkü, kelip catat külkü! Seni qonoqqo çaqyrdym bele, emi qojo ber debe. Qajmaq cejm dep üjgö kiresiñ, anyn tattuu ekenin bilesiñ. Men bir az tamaşa qylsam, "üjgö barajyn, baldarym bar" dep çebelektejsiñ! Coq, sen üjünö barbajsyñ, ekinçi könöçökkö başyñdy da salbajsyñ!

Tülkünün küjbögön ceri kül boldu:

-Emese senin cazaandy berejin da, suuğa ağyzyp ciberejin, - dep özöndü qaraj cönödü.

Tülkü kelip başyn suuğa saldy. Könöçökkö suu tolup, tülkü tumçuğup qulap tüştü. Quu tülkü dal uşintip ölgön eken.

§ § §

Myşyq menen çyçqandar

Myšyqtyn qarylyğy cetip, çyçqan alyp ceşke qudureti kelbej qaldy. Al Mojlonup olturup, anan çyçqandarğa bardy da:

- Qymbattuu tuuğandar, men qaryp kettim. Ötkön-ketken künööm bolso keçirip qojğula... Emi tatuulaşaly. Bir-biribizge çoñduq-zorduq qylbaj tynç çaşajly. Qaj bir işterimdi estep, özüm da ujalam, myndan ary silerge tijbejm. Sopuluqqa baş qojdum. Eger yntymaqqa kelseñer, kündö üç maal canymdan çubap ötüp, alymdy surap turğula, - dedi.

Çyçqandar myşyqtyn "ülgülüü" sözünö qubanyşyp, kündö kelişip, alyn surap turuştu. Myşyqtyn amalyn çyçqandar eç bir sezişken coq. Burçqa tynç oturup alyp, çyçqandardy ötkörüp ciberet da, eñ aqyrqy çyçqandy lyp basyp qalyp cep qojot. Kündö üç maal üç çyçqan cep, öz içinen qubanyşypana cata beret.

Kündördün birinde çyçqandardyn eñ myqtysy Şylqmurun menen Bylqmurun çyçqandardyn azajyp baratqandaryn körüp, myşyqtan şek sanaşyp, ańdyp qalyşty. Şylqmurun aldyğa, Byl murun artqa tüşüp, bardyğy ötüp бүtkөndө amandyqty bildirip, biri-birine ün saluuğa ubada qylyşyp, myşyqtyn aldynan çubaşty. Ötüp бүtkөн kezde aldydağy, Şylqmurun:

- Sen qajdasyñ, Bylqmurun? - dep qyjqrdy.

- Men baratam Tügölbüz! - dep Bylqmurun coop berdi.

Myşyq Bylqmurundu cej albaj qaldy. Oşentip aradan köp kün öttü. Myşyq bir da çyçqan cej albaj, açqadan ölmöq boldu. Aqyry munun açuusu keldi da, eñ arttağy Şylqmurundu qaçyryp sala berdi. Aldy artyn abajlap cürgön Şylqmurun bult berip, ijinge kire qaçty. Any çyçqandar körüp alyp, myşyqtyn aldamçy ekenin bilişti. Oşondon kijin çyçqandar coloboj qojup, myşyq açqadan ölgön eken.

§ § §

Arstan küçügün asyrağan myşyq

Bir myşyq qaňgyp cürüp ölüp catqan arstanğa coluğat da, anyn cetim qalğan küçügün booruna qysyp, emizip asyrap alat.

Arstandyn küçüğü ösüp albars azuuluu çoñ arstan bolot. Öz tamağyn özü taap cej baştajt.

Bir künü qardy açqan arstan özün asyrağan myşyqty cemek bolot. Myşyq anyn bul ojun sezip, andan-myndan bir tijip taldyn başyna çyğyp ketet. Oşondo Arstan Myşyqqa:

- Oj, aq sütün emizip asyrap baqqan enem, tuuğan enemdenda ysyqsyñ. Bar aqylyñdy üjrötüp baqqanda emne üçün tal başyna atyp çyqqandy üjrötkön coqsun, - dejt.

Anda myşyq:

- Oj, ajrymduu balam! Seni kiçinekejiñden booruma basyp östürdüm. Bilgen aqylymdyn baaryn üjröttüm. Biroq, qulqunuñdan qorqup, bir önörümdü üjrötkön coq elem, anym aqyl boluptur, - deptir.

"Qulğunu caman quuratat" degen maqal oşondon qalğan eken.

§ § §

Bulbul

Bajyrqy zamanda bir çal bulbul eköo dos boluptur. Çal mergençi da qomuzçu da eken. Al ar künü myltyğyn iynine asyp alyp, toqojdon kijik atyp kelip ooqatyn ötköröt. Toqojdo sajrağan türdüü qanattuu quştardyn ünün uğup, üjünö kelgende alardy tuuratyp qomuz çertip, türdüü-türdüü küü çyğarat.

Kündördün birinde bulbul çaldyn küüsünö qyzyğyp:

- Dosum, mağa küülörüñdü üjrötüp qojçu, - dejt.

- Maqul, - dep çal ar künü kijikten kelgende qomuzun qoluna alyp, ar qandaj muqam küülördü qubulcuta sajratyp çertkende bulbul tyñşap, anyn küülörün tuurağanğa tili catyğa baştap, azdan-azdan üjrönüp ketet. Bara-bara tim ele qomuzdaj tañşytyp, büt üjrönüp alat.

Bulbul kijin abdan taqşalat.

Anyn sajrağanyn uqqan el tyñşap ele olturğusu kelip, tañ qalyşat. Oşondo abyşqa tigige qajrylat.

- Dosum, senin sajrağanyñ бүткүл elge çağyp qaldy, bardyğy ele uqqusu kelişet. Biroq күндүзү iş menen küjpölöktöp cürüşüp caqşy uğa al baj catyşat. Oşonduqtan tünküsün sajrağyn, tünküsün el boş, sajrağanyñdy uğup yraqattana maaşyrlanyşsyn,

Bulbul sajroonu qomuzdaj üjrönüp, çal dosunun ajtuusu bojunça dajym tünküsün sajrap qalğan eken.

§ § §

Dostuq

Ilgeri-ilgeri bir qaşqulaq menen bir üpüp eköo qyjyşpas dos boluşup, biri-birine qastaşpooğo ubada qylyşyp, ant berişip, dajym bir cürüşöt.

Qanattuular üpüptü ubadağa bek, sözgö turuqtuu deşip, özdörünö bij şajlap alyşat.

Üpüp ar künü aryzdanyp kelgen qanattuulardyn aryz-datyn uğup, alarğa qalys turup, eç kimisine caman ajtpaj, köñüldörün qaltyrbajt. Tuura cürüp, qadyr-barqy artyp, ataq-dañqy çyğyp, toqojdoğu бүtkül can-canybar, qanattuularğa uğulat. Üpüptün aldynan çyqqan ajbanattar ijilip salam berip urmattaşyp, myndaj syj-urmatqa mançyrqap köbö baştap, qyjal-münözü özgörüp tolqundap turğan uçurda bajağy qaşqulaq dosu esine tüşöt. Al dosun aldyryp alyp, ağa:

- Eköobüzdün dostuğubuz çyn bolso, semizibizdi sojolu, et-majyna tojolu, - dejt.

Qaşqulaq üpüptün köpkönün bilet da:

- Üpüp dos, eköobüz qyjyşpas can elek. Qanattuulardyn qalys biji elek, sözüñ eki bolbosun, senden semizmin, tamağyñ taza bolsun, tumşuğundy suğa cuup, tazalap turup, sojup cegin, - dejt.

Üpüp dosunun ajtqanyna qubanyp tumşuğun cuuş üçün suğa uçup barat da:

- Daryja, daryja, mağa suuñdan bergin, tumşuğumdu cuup tazalajyn, dosum qaşqulaq etin bermek boldu, semiz eken etin cegin, - dejt.

Daryja bul dosun cegin degen qandaj kelesoo neme dep cana qaşqulaqqa booru açyp, ary-beri tolqup çajqalat da:

- Suu berejin, biroq idişim coq, qarapaçylarğa barğynda idiş alyp kelgin, - dejt.

Üpüp qarapaçylarğa baryp:

- Bir qarapa bergile, ağa suu alajyn, suuğa tumşuğumdu malajyn, qaşqulaq dosum semiz eken, etin cegin, - dejt.

Qarapaçy özünün dosun cegin degenge açuusu kelip:

- Sen talağa bar da, topuraq alyp kel, men sağa qarapa casap berejin, - dejt.

Üpüp talağa uçup baryp:

- Talaa, Talaa! Topurağyñdan berçi. Men any qarapaçyğa alyp barajyn, al mağa qarapa casap bersin! Qarapağa suu alyp, tumşuğumdu malyp tazalajyn da qaşqulaq dostun etin cejin, - dejt.

Talaa:

- Topuraqty qasa turğan kürögüm coq, sen toodoğu kijikke barğyn da müjüzün sura. Oşol müjüz menen topurağymdy qasyp alğyn, - dejt.

Üpüp uçup cürüp olturup uluu tooğo çyğat, qyrdy qydyryp, syrды sydyryp cürüp, arsaq-tersek asqada ottop catqan too tekeni köröt.

- Mağa müjüzüñdü bergin, müjüzüñ menen topuraq qasyp alajyn, topuraqty qarapaçyğa berejin, al qarapa casap bersin, al qarapağa suu alajyn, suuğa tumşuğumdu malajyn da, cuup-tazalap qaşqulaq dosumdu etin cejin, - dejt.

Too teke açuusu kelip:

- Müjüzümdü berbejmin, qyjyn bolsoñ, it alyp kelip tiştetip alğyn, - dejt.

Üpüp qajra tüstögü çaşap catqan elge uçup kelip, ajyldan it qarajt. Qydyryp cürüp bir itti köröt, ağa qajrylat:

- Oj, it, kettik. Toodo bir teke ottop cüröt. Oşonu baryp tiştegin, etine tojğun. Men bolsom müjüzün alajyn, al müjüz menen topuraq qazajyn, topuraqty qarapaçyğa berejin, qarapaçy qarapa casap bersin, men anan ağa suu alajyn, tumşuğumdu malajyn da, taza cuunup, qaşqulaq dosumdu etin cejin, - dejt.

It:

- Kijikti quup tiştöögö küç-qubatym coq, qursağym aç, mağa süt alyp kelip bergin da tojğuzğun, anan tekeni tiştep berejin, - dejt.

Üpüp maldyn cajytyn közdöj uçup cönöjt. Cajyttan ermendi sydyryp cegen, too tulañyn qydyryp cegen bir eçkige coluğat, ağa:

- Sütündön ber, men itimdi tojğuzajyn, al anan too tekeni tiştesin, men müjüzün alajyn da, topuraq qazajyn, any alyp baryp qarapaçyğa berejin, al mağa qarapa casap bersin, oşol qarapa menen suu alyp, suuğa tumşuqtu malyp tazalanajyn da, qaşqulaq dosumdu etin cejin, - dejt.

Eçki üpüpkö açuusu kelip:

- Qarydym, ulağymdy da tojğuza albajmyi, ce toonun tulañyna cetpejmin. Sen tulañ alyp kelsek, men dyrdyjyp tojup, anan sağa süt berbejminbi, - dep tetirlendi.

Üpüp cütqunüp uçup, toonun tulañyna cetti:

- Ej, Tulañ, çöbündön qajrylyş, men ečkige berejin, al cep tojup, süt bersin! Any itke berejin, it tojunup, too tekeni tiştesin, men müjüzün alajyn da, topuraq qazajyn, any qarapaçyğa berem, al mağa qarapa casap bersin, ağa suu alajyn, tumşuğumdu malajyn, anan tazalanyp, dosumdun etin cejin.

Tulañ "özünün, dosunun etin cejin degen mynda ujat da, namys da, dosçuluq da coq turbajby" dep açuusu kelet:

- Barğyn da oroq menen orup al.

Üpüp tüstögü ajylğa kelet. Izdep cürüp ustany tabat. Temir usta özünün dosun cejmin degen myqaaçyny coğotojun dejt da, üpüpkö:

- Tetigi qampada kömür bar, oşol kömürdü alyp kelgin, oroq casap berejin, - dejt.

- Üpüp qampağa kiret. Usta eşikti caba salat. Üpüp qampada qamalyp catyp ölot. Oşondon ulam elde "biröögö or qazsañ tajyz qaz, özündün çyğaryña caqşy" degen maqal ajtylyp qalğan eken.

§ § §

CAĞALYM

Ilgeri, ilgeri bir qan bolğon eken, anyn ajaly ölüp, andan Cağalym degen Luul, Qarçyğa degen qyz qalat. Kündördün birinde qan bir suluu ajalğa üjlönöt. Ajaly baldarğa ajabaj öç çyğat.

Cağalym közgö atar mergen eken, künügö kijikke çyğyp, üjün majğa tolturat. Bir künü qandyn ajaly:

- Üjdö et, majğa tolturup balañ üjdü sasytyp ciberdi, bul balandy coğot, ce öltür, bolboso men ketem, - dep yljaj baştajt.

Qandyn ajlasy ketip, balany öltürmökçü bolot. Munu Qarçyğa bilip qalyp, ağasyn qajтарыp qalat.

Bir künü Qarçyğanyn başqa bir ceñesi kelip:

- Qyz, bugün bizdin üjgö baryp, mağa bir kemsel byçyp berçi - dejt. Qarçyğa: "Qoqus men ketip qalsam, bular Cağalymdy öltürüp qojuşat, oşonduqtan üjdön eki-caqqa çyqpajyn" dejt da, ceñesine:

- Baralbajm, qolum boşobojt, - dep barbaj qojot.

- Ertesi bajağy ceñesi kelip, Qarçyğanı akidej asylyp catyp, üjünö eerçitip ketet. Qan menen ajaly kök ujdu tujuq sojup, Cağalymdy öltürüp ağa salyp, oozun bekem buup, kölgö salyp ciberişet. Cağalymdyn kijimderin cüktün artyna qatyp qojuşat.

Qarçyğa üjünö kelse ağasy coq, "Cağalymdy öltürüşkön eken" dejt da, any izdej baştajt. Cüktün artynan ağasynyn kijimderin taap, alardy özü kijip, atyn minip, talağa çyğyp, ar kimden surap cürüp olturat. Eç bir körgön, bilgen kişi coq, tabalbaj qyjnalat. Qarçyğanyn atyna til bütüp: "Ağañ köldö catat", - dejt.

Qarçyğa bir qojçuğa baryp:

- Qojçu, qojçu deşelik, bir tabaqtan ceşelik, tar töşöktö catalyq, Qarçyğadaj qara bettin qara başy süjünçü, uşul köldön Cağalymdy alyp çyğyp bergin, - dejt.

Qojçu qoçqorun minip kölgö tüşöt, qoçqoru suuğa ketet, özü öldüm-taldym degende arañ çyğat.

Qarçyğa andan kijin ujçuğa, tööçügö, cylqyçyğa barat, alar da alyp çyğa albajt. Ajlasy ketkende suuğa özüm tüşöjün, bir tuuğanymdan acyrağança, ölgönüm caqşy dep suuğa tüşmökçü bolğondo atyna til bütüp:

- Sen tüşpögün, men alyp çyğamyn, - dep suuğa tüşöt da, suudan Cağalymdy alyp çyğat.

Qarçyğa "ağamdy qurt-qumursqa cebej turğan cerge kömöjün," dep közünün çaşyn köl qylyp, öñörüp alyp ketip baratyp, qara taşqa coluğat.

- Carylğyrdyn qara taş, carylyp ketseñ ne bolot, Cağalymdaj calğyzdy, qojup ketsem ne bolot? - dejt,

Oşentkende qara taş çart teñ bölünöt, biroq içi qurt-qumursqağa cyq tolğonun körüp, ağa kömböj andan ary ketet. Andan ary cürüp otursa aldynan aq taş körünöt, ağa qajrylyp Qarçyğa:

- Carylğyrdyn aq taşy, carylyp ketseñ ne bolot, Cağalymdaj calğyzdy köömp ketsem ne bolot? - dejt.

Aq taş carylat. Qurt-qumursqalar coq, içi taptaza eken. Qarçyğa ağasyn kömöt da, andan ary özü ketet.

Cürüp olturup, cürüp olturup Qarçyğa "Kim cambyny atyp tüşürsö, qyzymdy oşol cigitke beremin", - dep Qara qan elin cyjyp alyp, toj berip catqan cerge baryp qalat. Camby atqandardy qarap tursa, any eç kim atyp tüşürö albajt.

- Men atyp köröjünçü, tee atymdyn canyndağy myltyğymdy alyp kele qojçu, - dep Qarçyğa bir balany cumşajt.

Al bala baryp myltyğyn kötörö albajt. Qarçyğa baryp myltyğyn çypalağy menen kötörüp kelet da, cambyny atyp tüşüröt. El Qarçyğany:

- Qan küjöö, bek küjöö, - dep kötörüp ketişet.

- Bir ağam colooçu cürüp ketken ele. Oşol atamdy taap kelejin, - dep Qarçyğa qoluqtusun alğandan kijin, andan ary cönöp ketet.

Cürüp olturup, cürüp olturup, Qarçyğa "Kim cambyny atyp tüşürsö, qyzymdy oşoğö beremin" dep elin cyjyp alyp, camby attyryp catqan Qyzyl qandyn tojuna kez kelet. Qarap tursa, cigitterdin eç kimisi ata alyşpajt.

- Men atyp köröjünçü, - dep Qarçyğa myltyğyn alat da cambyny bajlap qojğon cibin üzö atat. El Qarçyğany:

- Qan küjöö, bek küjöö dep, toptolğon elder kötörüp ketişet. Qarçyğa Qyzyl qandyn qyzyn alat da:

- Menin colooçu cürüp ketken bir ağam bar ele, oşol ağamdy taap kelejin, - dep dağy izdep ketet.

Cürüp olturup, cürüp olturup Qarçyğa "Kim cambyny atyp tüşürsö, oşoğo qyzymdy beremin", dep toj berip catqan Aq qandyn tojuna tuş kelet. Qarçyğa qarap tursa cambyny eç kimisi ata albajt. Qarçyğa cambyny salandata bajlap qojğon cibin üzö atat.

- Qan küjöö, bek küjöö, - dep Qarçyğany top eldin içinen kötörüp ketiшет.

Oşentip Qarçyğa Aq qandyn da qyzyn alat. Biroq Aq qandyn qyzy: "Bul erkek emes - ajal, munun erkek ce ajal ekenin biliş üçün buğa ijik saptataly. Egerde erkek bolso, ijikti suluu qylyp saptajt", - dep Qarçyğağa ijik beret.

- Ijikti qantip suluu saptajmyn?- dejt Qarçyğa atyna. Aty ijiktin sabyn oozuna salyp turup qajra taştap qojot, ijiktin saby cылmalanyp tüşöt. Qarçyğa ijikti saptap bere salat. Qyzdyn ceñeleri saptalğan ijikti körüp:

- Sonun saptağan turbajby, qojçu botom erkek ele eken, ajal bolso uşundaj suluu saptamaq bele? - deшет.

Aq qandyn qyzy buğa işenbejt da, üjdün eki qapşytyna bir erkektin eer toqumun, bir ajaldyn eer toqumun qojot. Egerde erkek bolso - erkektin eer toqumun, ajal bolso - ajaldyn eer toqumun qarap ötöt dejt da, Qarçyğany:

- Üjgö kirip üjdögü eer toqumdardy körüp çyq, - dejt. Qarçyğa dağy atyna keñeшет. Aty "Erkektin eer toqumun qarap, any qarmalap öt", - dejt. Qarçyğa erkektin eer toqumun qarap ötöt.

- Erkek ele turbajby, qyzdyn eer toqumun qarabastan, erkektikin qarap öttü ğo, qurulaj ele süjlöj beresiñbi? - dejt qyzdyn ceñeleri.

Qyz buğa da işenbej öñçöj erkekterdi caryştyryp synajmyn, "qyz bolso - etegin qymtyrynyp cügüröt, egerde erkek bolso - qymtyrynбай cügüröt" dejt da, Qarçyğany caryşqyn dejt. Qarçyğa atyğa ajtat: Aty: "etegindi qymtyrynбай cügürgün" - dejt.

Qarçyğa caryşqa qatyşyp, etegin qymtyrynбай cügüröt. Qyzdyn ceñelerinin ajtqany çyn bolup çyğat, qyz da erkek eken dep işenip qalat. Qarçyğa üç ajalynan:

- Atañardyn qandaj caqşy bujumu bar, oşonu mağa surap bergile, - dejt.

Aq qandyn qyzy ölgön kişini türtüp qojso alasalyp ketet dep, atasynyn altyn çoqmorun surap beret. Qyzyl qandyn qyzy ölgön kişige tijgizip qojso, küñgürönüp qalat dep atasynyn kümüş çoqmorun surap beret.

Qara qandyn qyzy ölgön kişini türtüp qojso, al üşürüp tura kelet dep, atasynyn cez çoqmorun surap beret. Qarçyğa üç çoqmordu alyp, üç ajalyn üç col menen köçüröt, men aғamdy izdep taap kelejin dep, özü andan ary cönöp ketet.

Üç ajal köçüp baryp bajaғы belgilep qojğon cerge qonuşat. Qarçyğa aq taşqa barat, başynan ötköndörün, körgön-bilgenderin büt cazyp turup, eerdin aldynqy qaşyna cabyştyryp qojot da:

- Carylğyrdyn taşy carylyp ketseñ bolbojbu, men bir boorum Caғalymdy alyp ketsem bolbojbu? - dejt.

Aq taş carq dep açylat. Qarçyğa aq çoqmordu aғasyna tijgizip qojdu ele, aғasy alasalyp ketti, kümüş çoqmordu tijgizip qojdu ele, aғasy küñgürönüp süjlödü, cez çoqmordu tijgizip qojup, özü qojon bolot da cylt qojot.

- Öh, köpkö uqtap qalğan turbajmynby, - dep aғasy üşürüp tura qalat. Caғalym kijimin kijinip, atyn minejin dese qat catat, al qatty oqup bardyq bolğon işti tüşünöt, anan atyn minip alyp cönöjt. Ketip baratsa bir top kişi bir qojondu tyzyldatyp quup kele catat. Al qojon çymyldap kelip ele Caғalymdyn qojnuna kire qaçat. Quup kelatqan kişiler qojondu taba alбай qalyşat. Caғalym bolso, any Qara qandyn qyzyna alyp baryp:

- Uşul qojondu caqşy baq, - dep qoluna beret.

- Biroq Qara qandyn qyzy caqşy qarabaj, qojondu aryqtatyp ciberet. Caғalym andan qojondu alyp, Qyzyl qandyn qyzyna:

- Uşul qojondu aryqtatpaj caqşy baq,- dep dajyndap beret. Biroq al daғы caqşy baqpaj andan beter cüdötöt.

Caғalym andan qojondu alyp, "caqşy baq, caqşy qara" debej ele Aq qandyn qyzyna alyp baryp beret. Al ajaly qojondu ubaғы menen tamağyn, suusun berip caqşy bağyp, caqşy qarajt.

Qojon on çaqty kündön kijin ettenip, qulpunup öñünö çyğa kelet. Aq qandyn qyzy anyn adamzat ekenin bilip:

- Sen qojon emessiñ, sen adamzatsyñ, çynyñdy ajt, - dep öpkülöp, cyttağylap, booruna qyssa, bir maalda bajaғы qojon qyzgürünö kelet.

"Aq qandyn qyzy qojondu caqşy bağyp cürüp qyz türünö ajlandyryptyr" degen söz tigil eki ajalyna uğulat. Eki kündöş Aq qandyn qyzyn körö alбай, qajynsiñdisin baғalбай öltürüp alyptyr degen camanattyğa qaltyryş üçün "qyzdyn başyn sen qara, oşondo men meesine temene qağajyn, oşentip qyzdy öltürölü", - dep keñeşip, Aq qandyn qyzynyqyna kelişet.

Eki kündöş qyzdy bojuna tarta baştaşat, biri cüjrö olturup qyzdyn başyn qarajt. Ekinçisi:

- Iij, myna bit, iij, myna sirke,-demiş bolup olturup, qyzdyn meesine temenesin qağyp ciberet.

Cağalymyjlap-syqtajt,ajlasyqança-könöt.Cağalymaltyndan kömürköj casatyp, qaryndaşyn oşoğo salyp qojot. Capajy buğunu qarmatyp kelip bajağy qaryndaşy catqan kömürköjdü buğunun eki müjüzünün ortosuna bekem bajlap qadajt da, buğunu cibek arqan menen arqandatyp qojot. Köp mezgilden kijin arqan çirip üzülöt, buğu bolso qaçyp ketet.

Cağalym tügönbös kül azyq alyp, temir çoqoj kijip, temir tajaq tajany, qaryndaşynyn söögün izdep cönöjt.

Bajağy buğu qaçyp cürüp olturup, cürüp olturup qapqan salyp, tuzaq tartyp ooqat qylyp cürgön kempir-çaddyn qapqanyna tüşüp qalat. Çal qapqanyna tüşkön buğunu sojup, kötörüp cürgön kömürköjün alyp üjünö kelet. Kömürköjdü açsa, andan ajdaj suluu qyz çyğat. Any kömüügö yraa körböj başyn sylap oturuşa, bir maalda qoldoruna bajağy temene urunat. Al temeneni suurup alyşa, qyz tirilip ketet.

Çal ertesi tuzağyna barsa, bir qarğa catat, alyp soejun dese, qarğa adamdyn tili menen:

- Meni sojboğun, Qarabaj degen baj men bolomun, menden qaalağanyndy alğyn, - dep calynat.

- Men seni qojo berejin, kijin sağa barğanda surağanyndy beresiñ, - dep çal Qarabajdy qojo beret.

Çal bir künü Qarabajdyqyna baryp kelejini dep barsa, qoj, uj, cylqy cer betin berbej cajlyp cüröt. Çal malçylardan:

-Bul kimdin maly? - dejt.

-Bul tört tülük Qarabajdyqy!

-Qarabaj menin tuzağyma tüşköndö "emne alsañ, al" dedi ele, emi malynan surap alajyn, - dejt çal malçylarğa.

Anda malçylar:

-Sen bul maldy alyp emne qylasyñ, andan körö Qarabajdyn cajyl tastorqon degen tastorqonu bar, any "cajyl tastorqon" deseñ, büt tamaq-aş, düjüm cemişter dajar bolot. "Çyç çebiç" degen çebiçi bar, any çyç çebiç dese, örük mejiz çyçat, "byşsabasy" bar, any "byş saba, byş" dese, qymyz byşyşy dajar bolot.

Ur toqmoğu bar, any "ur toqmoq" dese, duşmanyňdy toqmoqtop talqalajt, sen oşolordu surap al, - deşet.

Çal baryp Qarabajdan cajyl dastorqonun, çyç çebiçin, byş sabasyn, ur toqmoğun surajt. Qarabaj ary qarap yjlap, beri qarap külüp bajağylardy beret.

Çal cajyl tastorqondu, çyç çebiçti, byş sabany, ur toqmoqtu alyp üjünö kelip bajyp catyp qalat.

Çaldyn bul bujumdaryn körüp cana anyn bajyp ketkenine içi tarlanğan ajiylyndağy keskiler toqmoqton başqasyn uur-dap ketişet. Ertesi çal ajiylyndağylarğa baryp:

- Menin cajyl tastorqonumdu, çyç çebiçimdi, byş sabamdy uurdap ketiptir, kim uurdağanyn kördüñörbü? - dep surajt.

Ajiylyndağylar:

- Körgön coqpuz, bilgen coqpuz, - dep qojuşat.

Çal:

- Siler ele uurdadyñar, alystan uuru kelmek bele, ur toqmoğum ur, - dejt.

Ur toqmoq bir asmanğa çyğyp, bir cerge tijip eldin başy-közün, qolubutun syndyryp, tos-topoloñ qylat.

- Bereli ele bereli, biz alğanbyz, degi toqmoğuñdu toqtotçu böödö ölüp qalbajly,-deşip uurular çalğa calynyşat.

- Urba, toqmoğum, urba, - dep çal toqmoğun arañ toqtotot. Uurular uurdap alğandaryn çalğa berişet.

Oşol kündördö bir qan cigitterin eerçitip quş salyp çyğat, al quş çaldyn alaçyğynyn tündüğünö kelip qonup qalat. Qandyn cigiti kelip:

- Üjdö kim bar, quştu alyp bergin, - dejt.

Üjdögü qyz quştu alyp eşikke çyğat. Al qyzdy körüp suluuluğuna suqtanyp, cigittin esi oop qalat da, quşun qamçylanyp çapqan bojdon qanğa barat. Qarasa, qolundağy quş ölüp qalyptyr.

Qan üjünö baryp başqa quş alyp kelip dağy salat. Al quşu dağy bajağy alaçyqtyn tündüğünö baryp qonot. Qandyn bir cigiti kelip:

- Quştu alyp ber! - dejt.

Qarçyğa quştu alyp çyğat. Cigit qyzdy körüp esi oop, quşun qamçylanğan bojdon qanğa barat, quşu dağy ölüp qalat.

Qan üjünön quş aldyryp, emi özü salyp çyğat. Bul colu da quş bajağy çaldyn alaçyğyna baryp qonot.

Qan özü baryp:

- Quştu alyp ber, - dejt.

Qarçyğa quştu alyp çyğat. Qan qyzdyn suluuluğuna qyzyğyp çaldy çaqyrtat. Qarçyğa çaldy emne üçün çaqyrtqanyn bilip, közdün qabyğynan tigilgen baştyq berip:

- Uşul baştyqty tolturup altyn berseñiz, men sizge qyzymdy berem deñiz, - dejt.

Çal qanğa kelet. Qan:

- Mağa qyzyndy ber, - dejt.

- Uşul baştyqty tolturup altyn berseñiz, qyzymdy sizge berem, - dejt.

Qan qazynasyndağy altyn dan baştyqqa saldyrat, baştyq tolbojt. Büt altynyn saldyrat, eç tolbojt. Ajlasy ketip, emne qylaryn bilbej turğanda bir masten kempir:

- Meni on segizdegi balağa alyp berseñ, men munun ajlasyn tabam, - dejt.

Qan maqul bolot. Oşondo kempir tögöröktün tört burçunan tört çymçym topuraq salat, baştyq tolup, aşyp-taşyp ketet.

Toj berip, şaan-şököt menen qan Qarçyğany alat, al bir erkek bala töröp beret. Bala çoñojup baldar menen çükö ojnoj baştajt. Enesi balasy na bolğon oqujany ajtyp tüşündüröt da, baldar menen çükö ojnoğondo:

- Bul menin qolum emes, tajakem Cağalymdyn qolu dep ojnoğun, - dejt. Balasy baldar menen çükö ojnoğondo:

- Bul menin qolum emes, tajakem Cağalymdyn qolu, - dep baldar menen ojnop cüröt.

Qarçyğany izdep cürgön Cağalym tigi balanyn sözün uğup balağa kelet, baladan cön-caj surajt.

- Men qandyn balasy bolomun, enemdin aty - Qarçyğa, tajakemdin aty - Cağalym, - dejt bala.

Oşentip Cağalym qaryndaşyn taap, cyrğap-quunap catyp qalyşyptyr dejt.

§ § §

ASAN MENEN ÜSÖN

Ilgeri, ilgeri bir çal-kempirdin Asan, Üsön degen eki balasy bar eken. Bir künü çal otun alyp catsa, qalyñ quurajdyn içinen bir tooq uçup çyğat. Al tooqtun catqan cerin qarasa, uja tolğon cumurtqa. Çal tuzaq tartyp qojup bazarğa ketet. Otunun satyp, qajra kelip qarasa, tuzağyna bajağy tooq tüşüp qalğan. Çal cumurtqasyn etegine salyp, tooğun kötörüp üjünö kelet. Tooqtu cük cyjçu taqtanyn aldyna butunan bajlap baqtyryp qojot.

Bir künü çal beş-alty cumurtqasyn alyp, "padyşanyn tooğunun cumurtqasyna salyştıramyn", dep padyşanyn sarajyna barat. Çaldy padyşanyn cigitteri qarmap, padyşağa alyp barat. Padyşa çaldyn cumurtqasyn körüp, alty dilde berip, alty cumurtqasyn satyp alat da:

- Cumurtqañ bolso alyp kelgin, dağy dilde beremin, - dejt. Kijin çal bir etek cumurtqa alyp baryp, padyşadan bir etek dilde alyp kelet. Çal dildege mal alyp bajyp ketet. Aradan köp ubaqyt ötpöj, çaldyn kempiri ölüp qalat da caş qatyn alat.

Kündördün birinde çal bazarğa satamyn dep, bir qoroo irikterin ajdap, şaarğa barat. Oşol şaardyn qany bul keddej çal tez ele qantip bajyp ketti dep tañ qalat da, çaldyn üjün tegerete qarap eç nerse bajqabajt. Emi ketejin dep eşikke çyğyp bara catyp, cük cyjğyç taqtanyn aldyndağy bajlanyp turğan tooqtu köröt.

Qan:

"Yrys munun mal teginde emes, uşul tooqto eken. Bul tooqtun qanatyn cegen toqson kündö qandyqqa, başyn cegen kişi qyrq kündö padyşalyqqa cetet. Men munun başyn cep, tüşpös padyşa bolojun" dep ojlojt da, çaldyn caş qatynyna:

-Men seni alamyn. Sen tigi tooqtu sojup, başy menen qanatyn byşyryp qoj, bir azdan kijin kelemin, - dep üjünö ketet:

Ajal tooqtu sojup, qazanğa salyp, bajağy qandy kütüp, kütüp keçikkeninen:

-Qan emne keçikti? Men baryp eerçitip kelejin, siler etti byşyryp turğula, - dep Asan, Üsöngö tapşyryp, qanğa ketet.

Asan menen Üsön bajağy tooqtun etin byşyryp catyp başy menen qanatyn cep qojot. Qan etti qarasa, qanat menen baş coq.

-Bul etti cebejmin, mağa tooqtun qanaty menen başy kerek bolçu, - dep tooqtu cebej qojot.

Anda ajal:

-Iij, tooqtun qanaty menen başyn Asan menen Üsön cep qojğon turbajby, - dejt.

Anda qan:

- Baldardyn öpkö-boorun byşyryp qoj, men erteñ menen kelip cejmin, - dep üjünö ketet.

- Erteñ menen baddar medresege ketkenden kijin colunan tosyp Asan, Üsöndü öltürüp, öpkö-boorun alyp kel, - dep ajal üjündö ooqatqa cardam qylyp cürgön çaldy ciberet.

Çal mektepke baryp, Asan, Üsöndü çaqyryp alyp:

-Ögöj eneñer silerdi öltürüp, öpkö-booruñardy alyp kelgin dep meni ciberdi. Siler bir küçük, bir myşyq taap kelgile, al eköönü öltürüp, öpkö-boorun köjnögünörgö orop qojğula, menşaarğa baryp silerge köjnök, ooqat alyp kelemin. Köjnök keçekti kijip, azyğyñardy kötörüp alyp qaçqyla, - dejt.

Asan menen Üsön bir küçük, bir myşyq alyp kelişet, bajağy çal ajtqandaj qylat.

Çal baldarğa kijim-keçek, azyqtaryn alyp kelip:

-Emi siler qaçqyla, men "öltürdüm" dep qan bolğon köjnögüñördü cana it menen myşyqtyn öpkö-boorun ajalğa alyp baryp beremin. Siler uşul col menen cürüp oltursañar, cürüp oltursañar eki ajrylyş colgo kez kelesiñer, Çoñ coluna uluñ, kiçinesine kiçüñ tüş, - dejt da, coldu körsötüp özü qajra ketet.

Çal ajalğa kelip, bajağy öpkö-boordu beret. Qan oşol öpkö-boordu, cep uulanyp ölot.

Asan, Üsöndün atasy bazardan kelse, baldar coq. Bolğon oqujany bajağy çal toluğu menen ajtyp beret, Asan, Üsöndün atasy qatynyn qyrq qysyraqtyn qujruğuna bajlap, süjrötüp cürüp öltüröt.

Asan, Üsön bolso bajağy çal ajtqandaj, eki ajrylyş colgo tüşüp ketet.

Asan cürüp olturup, cürüp olturup bir qalyñ elge coluğat.

Asan:

-Bul emne bolğon el? - dep bir qaryjadan surasa, al:

-Qan şajlaşqany catqan el, - dep coop beret.

Oşondo bir aqsaqal adam bölünüp çyğyp:

-Men qan bolomun, men qan bolomun dep talaşpağyla, andan körö qandyn quşun uçurğula, al kimdin başyna baryp qonso, oşol kişi qan bolsun, - dep keneş beret.

El qandyn quşun uçurat. Quş Asandyn töböüne qonot. Asan tacy kijip, taqqa olturup qan bolup qalat.

Üsön cürüp olturup, cürüp olturup bir üjgö kelet. Al üjdö bir qyzy bar çal-kempir bar eken. Çal:

-Qajdan cürgön balasyñ? - dep surajt Üsöndön. Anda Üsön:

-Balasy coqqo bala, botosu coqqo boto bolojun dep cüröm! - dejt.

-Mağa bala bolğun, balam! - dejt çal.

-Bolso, bolojun.

Üsön bajağy üjdö catyp qalat. Ertesi çal menen kempir erteñ menen erte turup:

Bul emne bolğon bala boldu eken? - dep qaraşsa, Üsöndün başynda bir şişe dilde turat.

Kempir al şişe dildeni qatyp qojot. Ar күнү Üsöndün başynda dilde bolo beret, any kempir alyp qata beret.

Oşol elde baj cana dubaköj, eri coq, Şatyradolu degen ajal bolot. Al Üsöndün içinde tooqtun qanat eti bar ekenin bilip, oşol tooqtun qanat etin aluu üçün:

-Kim çyğyp kelse, men oşoğo çyğamyn, - dep baldardy ca-ryştyrat.

Üsön baldar menen caryşyp birinçi bolup çyğyp kelet.

-Caryştan çañqap keldiñ, - dep, Şatyradolu tuz çylanğan suu beret.

Üsön içip ciberip, qajra cürögü ajlanyp qusat, içinen tooqtun qanaty çyğat.

Şatyradolu qanatty körör zamat cutup ciberip, üjünö kirip catyp alat.

Üsön üjünö kelip catat, biroq erteñ menen tursa bajağydaj күндө çyğyp turçu dilde coq. Al bardyğyn түşünüp:

- Qoj, bul üjdön ketişim kerek, - dep cönöp ketet. Cürüp olturup,

cürüp olturup bir cerge kelse ele üç kişi muştaşyp catat. Üsön:

- Emne muştaşyp catasyñar? - dep surasa, alar:

- Biz cajyl tastorqondu, ur toqmoqtu cana asa-musany talaşyp uruşup catabyz, deşet.

Üsön:

- Cajyl tastorqonuñ emne?

- "Cajyl tastorqon, cajyl" dese düjüm tamaq dajar bolot.

- Ur toqmoğuñ emne?

- Kimgе qarşy bolsoñ, oşonu "ur, toqmoq, ur" dese, any selejte qojot eken.

- Asa-musa degeniñ emne?

- "Qaalağan cerime cetkir" dep minseñ, qaalağan ceriñe cetkiret. Biz asa-musany talaşqan elek!

- Emi uruşpağyla, üçöñ caryşyp kelgile, kimiñer çyqsañar oşonuñar alğyla, men Asa-musany qarmap turajyn, - dejt bala.

Oşentip Asa-musany Üsöngö qarmatyp qojup, bajağy üçöö bul ajtylğan sözdü yras körüşüp caryşat, uzap keter zamat Üsön tastorqondu qurçanyp, toqmoqtu beline qystaryp, Asa-musany minip:

-Emi, Asa-musa, meni bir caqşy cerge cetkir, - dep közün cumat.

Bir maalda közün açsa, tuncurağan toqojdun içindegi kölökölüü çynar terektin түбүндө catat, Üsön bajağy tastorqondu cajyp alyp, tamaq içet da, terektin түбүнө catyp uqtap qalat, ojğonso түş bolup qalyptyr. "Ii, men uşul cerge, Şatyradolunu alyp kelsem, caqşy bolğon turat" - dep bala bajağy ajalğa barat. Şatyradolunu eerçitip kelip, Üsön cajyl tastorqondu cajyp, Şatyradoluğa tamaq beret, ajabaj syjlajt. Oşol cerde Üsön bir maalda uqtap ketet. Şatyradolu cajyl tastorqondu, toqmoqtu alyp, Asa-musany minip üjүнө ketip qalat. Üsön ojğonup qarasa, cajyl tastorqon, ur toqmoq, Asa-musa cana, Şatyradolu coq. Üsön ajabaj qapa bolup, ary çurqajt, beri çurqajt, biroq, Şatyradoludan qabar coq, aqyry çarçap çaalyğyp uqtap qalat.

Bir maalda ojğonso:

-Oj, bala, turğun! Çynar terektin coonuraaq butağynan keskin, anyn baş ajağyn taaryğyn da minip alyp, Şatyradolunuquna cetkir deseñ, al cetkiret. Ağa barğanda, Şatyradolunu kök eşek bol dep, oşol terek menen başqa ur, al eşek bolup qalat degen ün çyğat.

Çynar terektin butağy Üsöndü Şatyradoluğa cetkiret. Üsön, Şatyradolunun üjүнө kirip baryp:

-Kök eşek bol, - dep başqa bir qojot. Şatyradolu oşol zamat kök eşek bolup qalat.

Bir künü Üsöndün üjünö otun alyp satqan üç cetim kelet. Üsön alarğa:

-Siler mynabu eşekke otunuñardy cüktöp, ooqatyñardy qylğyla, biroq dajyma mojnunan bajlap cürgülö, bolboso qaçyp ketet, - dep eşekti beret.

Baldar otun cüktöp bir künü eşekti qaçyryp ciberişet. Al baryp padyşanyñ cigitterinin qoluna tüşüp qalat.

Ertesi baldar eşegin izdep taqyr taba alyşpajt. Izdep cürüp, izdep cürüp Asan padyşanyñ cigitteri bajlap qojğon cerden tabyşat. Asan padyşa cigitterine:

-Bul eşek tegin eşek emes, eesi kelse, menden uruqsatsyz berbegile, - dejt.

Bajağy üç cetim eşekti taanyp alyp ketebiz dese, padyşanyñ cigitteri taqyr berbej qojuşat. Al üçöönü eerçitip alyp padyşağa alyp barat, padyşa:

-Bul kimdin eşegi ele? - dep baldardan surasa, alar:

-Üsön myrzanyqy, - deşet.

-Üsön menin inim oqşojt, eesin alyp kelmejinçe berbejm, - dep eşekti Asan baldarğa berbej qojot.

Üç cetim Üsöndü padyşağa alyp kelse, özünün bir tuuğany. Oşol cerden Asan menen Üsön tabyşyp, atasyn aldyryp, eköo eki cerge padyşa bolup catyp qalğan eken.

§ § §

RUM PADYŞA, TURUM PADYŞA

Ilgeri, ilgeri bir Turum degen padyşanyn balasy quş salyp keçinde üjünö Iqajra kelatsa, aq tajlaq mingen bir qyz aldynan çyğat. Bala:

-Qajdan kele catasyñ, atyñ kim?-dese, qyz:

-Men Rum padyşanyn Qaraköz ajym degen qyzy bolomun, meni izdep taap al, - dep aq tajlaqqa qamçy salyp cönöjt.

-Qara qaşqa arğymağym quusam cetet, qarmap ele alajyn - dejt da bala qyzdy quujt. Biroq al cerden çañ burq etip, bulcerden çañ burq etip, bala cetpej qalat.

Turum padyşanyn balasy qyrq cigiti menen ertesi dağy uuğa çyğyp, keçinde üjünö kelatsa, bajağy qyz dağy aldynan coluğat. Bala dağy quup cetpej qalat. Bala sary sanaa tartyp, ubajym menen öñü aza tüşöt.

Turum qurdaştaryna:

-Menin balam öñünön azyp ketti, emne bolğonun suraştaryp bergileçi, - dejt.

Al kişiler:

- Emne bolup öñünön azyp bara catasyñ? - dep surasa, bala:

- Rum padyşanyn Qaraköz ajym degen qyzy mağa eki colu coluğup, eki colu quup cetpej qaldym, Qaraköz ajymdy alamyn, atama ajtqyla, Qaraköz ajymdy aluuğa uruqsat bersin, oşol qyzdy ojlop azyp kettim, başqa eç bir da oorum coq, - dejt.

Balanyn sözün tigi kişiler Turum padyşağa tökpöj-çaçpaj ajtyp baryşat.

-Alsa alsyn, - dep Turum padyşa balasyna qural-caraqtuu qyrq cigitin qoşup, qyrq beeni sojup, qyrq töögö azyq, qyrq töögö pul artyp Rumdun şaaryna cönötöt.

Bala bir neçe kündör col cürüp olturup, Rumdun şaarynyn çetine cetip qonot, cigitterin qaroolğo qojup, özü catat. Bir ooqumda çuruldağan çuu çyğat, çoçup ojğonup ketip qarasa:

-Tos ele tos, qarma ele qarma!- dep biröönü bir neçe kişi quup kelatat. Bala qaçyp kelatqan kişini qarmap alat da:

- Sen emne bolğon cansyñ? - dep surajt.

Bajağy kişi:

- Men Rum padyşanyn qoluna tüşkön Qyraanqara degen uuru elem, al emi sen kimsiñ? - dejt.

-Men Turum padyşanyn balasymyn, Rum padyşanyn Qaraköz ajym degen qyzyn izdep kelatamyn, - dejt bala.

Qyraanqara:

-Meni qutqaryp alsañ, men Qaraköz ajymdy alyp kelip beremin.

Anda bala:

-Emne berip qutqaryp alamyn?

Qyraanqara:

-Qyrq tööndü pulu menen berseñ, qutqaryp alasyñ.

Bala quup kelgenderge qyrq töönü pulu menen berip, Qyraanqarany qutqaryp alat.

Qyraanqara:-Qaraköz ajym menen Cansüjör degen qyzdy men özüm ele alyp kelemin, qyrq cigitindi üjünö ciber, - dejt. Qyrq cigit üjlörünö ketet. Qyraanqara toodoğu toqojdu aralap baltasy menen toqojdu qyrqyp col açyp baratsa, aldynan bir qyz çyğat, al qyzdy:

-Qajda baratasyñ?-dese:

-Rum padyşanyn Qaraköz ajym degen qyzy toodo çoñ sarajda çaşajt, any qyrq qyz, qyrq cigit bolup qajtarabyz, men ata-eneme çaj qajnatyp berejin dep ketip baratamyn, - dejt.

Qyraanqara bajağy qyzğa:

-Emese, Qaraköz ajymdyn aşyq bolğon cigiti alystan keliptir, anyn turğan cerin körsötüp qoj, - dep eerçitip alat. Toqojdu aralap cürüp olturup, bir mezigilde arañ cetişet. Al cerden Qyraanqara Qaraköz ajymdy çoñ qurcundun bir közünö, Cansüjördü ekinçi közünö salyp kötörüp cönöjt. Küzötçülör bajqap qalyp quujt.

Qyraanqara qanattuulardyn, ajbandardyn, ösümdüktördün tilin bilgen, bir uqtasa qyrq kün uqtap, qyrq küнге çejin uqtabağan külük kişi bolğon zken. Al:

-Bügün üjgö cetebiz, men qyrq kün uqtajmyn, menin qyrq bölmölüü üjüm bar, silerge bir ajal qyrq bölmölüü üjdü birden qydyrtyp çyğat, içindegi dünüjölördü körsötüp qajra cyjnağança qyrq kündün ötkönü bilinbej qalat dejt,

Oşol künü Qyraanqara tigilerdi ijnine köterüp alyp üjünö kelip, bajağy özü ajtqandaj uqtajt. Bir ajal üjpördü açyp içindegi şaan-şököttördü tigilerge körsötö başajt. Qyrqynçy bölmönü açyp körsötöt, anda eki oqşoş tulpar turat.

Ajal eki tulpar dy Qaraköz ajym menen Cansüjörgö ceteletip suğartat. Aňgyça bir qaldajğan qara bulut kelip, eki tulpar menen eki qyzdy kötörüp alyp ketet. Oşol künü Qyraanqara ojğonot.

-Ağa eki tulpar dy, eki qyzdy bir qara bulut kelip kötörüp ketti, - dejt bala.

Anda Qyraanqara:

-Bir Tulpar meniki, bir tulpar Alp qara quštuqu boluçy, eköobüz meldeşip caryşqanbyz, al asmanda uçqan, men cerde cügürgönüm, oşondo Alp qara quştan men çyğyp, anyn tulparyn utup alğanmyn. Al oşoğoy içi küjüp alyp ketken turbajby, - dejt da, çon baltasyn kötörüp baryp, bir çon terekti qyja baştajt. Körsö, Alp qara quştun cany oşol cerde eken, al:

-Qara canym, qyjba, oy canym aj, canym! Myna amanaty?, - dep eki qyzdy, eki tulpar dy alyp, tüşüp kelet.

Ertesi Qyraanqara balany bir iynine, qyzdardy bir iynine kötörüp, balany üjünö cönöjt. Oşol künü anyn üjünö cetpej, bir toqojğoy qonup qalyşat. Qyraanqara uqtamyş bolup catsa, bir maalda daraqtyn başyna üç kögüçkön qonot, bir kögüçkön:

-Bul balany atasy uşul qyzdy alğanyna qapa bolup, balam uulanyp ölsün dep, uudan quş, uudan eer toqumduu at, uudan tajğan alyp atasy erteñ tosup çyğat, - dejt.

Erteñ menen turuşqandaj kijin Qyraanqara balağa:

-Senin atañ senin kelinçek alyp kelatqanyñdy bilip, aldyñdan at-quş cana tajğan alyp çyğat, dosum, oşol üçöönü teñ mağa bergin, - dejt.

-Berejin, -alar sağa azdyq qylat, andan dağy köp nerse bersem bolot ele, - dejt bala.

Ertesi bajağy Qyraanqara ajtqandaj balany atasy atyn, quşun cana tajğanyn alyp, balany aldynan çyğat. Atasy:

-Balam, myna bul atty minip, quştu alyp, tajğandy eerçitip uuğa çyğyp, köñülüñdü açqyn, senin kelinçek alğanyna qubanyp alyp keldim, - dejt.

Bala alardy alat da büt dosuna beret. Dosu atty, quştu cana tajğandy alyp toqojğoy barat da, baaryn örttöp, küldörün suuğa salyp ciberet.

Atasynyn ajlasy ketip, bir künü balasy uqtap catqanda:

-Balamdy çağyp öltürgün, - dep acydaardy ciberet. Qyraanqara any bilip, uqtabaj qylyçyn alyp, añdyp catat.

Acydaar eşikten cylyp, üjgö belçesinen kirgende Qyraanqara acydaardy bölö çabat. Qan çaçyrap Qaraköz ajymdyn betine tiet. Qaraköz ajym uulanyp qalbasyn dep, anyn betine cooluq caap, tamğan qandy Qyraanqara soro baştajt. Bala ojğonup, içinen naarazy bolup qalat. Qyraanqara;

-Dosum, men sağa caqşylyq qylyp catam, syrymdy ajtpajmyn. Ajtsam taş bolup qalamyn, caqşylyqty bilbejt turbaj-syñby? - dejt.

Biroq bala:

-Coq, sen dos emes ekensiñ, qas ekensiñ, - dep taqyr bolbojt.

Qyraanqara:

-Emi, dosum, sen üçün taş bolsom bolojun, syrymdy ajtajyn, atañ senin Qaraköz ajymdy alğanyñdy caman körüp caqtyrbaj, öltürüü üçün uulanğan at, quş, uulanğan tajğan alyp kelip tospodubu. Alar menen uuğa çyqqanda sen uulanyp ölmöksuñ, oşonduqtan men alardy alyp örttöp coğottum. Kijin çağyp öltür dep acydaardy ciberdi, qylyçymdy dajardap tünü menen qarap catyp, al üjgö kirip kelgende any bölö çaptym, anyn qany Qaraköz ajymdyn betine çaçyrap qaldy ele, uulanyp qalbasyn dep qanyn sorup catat elem, -deer zamat Qyraanqara beline çejin kök taş bolup qatyp qalat.

-Ajtqandaj, bul köp caqşylyq qylğan ele, munun caqşylyğynan qantip qutulam, - dep bala Qyraanqarany kötörüp alyp cönöjt.

Cürüp olturup, cürüp olturup bala bir cerge baryp catyp qalat. Aq kijingen, aq boz at mingen aq saqal kişi kelip:

-Oj, balam, emne catasyñ? - dep ojgotup turğuzat da:

-Sen baryp Qara toonu tap, anda qapqaqtuu qara bulaq bar, any sen "qajdan tabylçu eleñ, qapqağyñ qajdan açylçu ele" dep turup, Qyraanqaranyn eñ murun buttaryn salğyn. Butu tybyrajt, kijin bulaqqa büt denesin malğyn, "uşunça uqtağan eken-min" dep tura qalat, - dejt.

Bala Qyraanqarany kötörüp alyp, Qara tooğo cönöjt, baryp qapqaqtuu qara bulaqty tabat, anyn qapqağyn açyp:

-Sen qajdan tabylçu eleñ, qapqağyñ qajdan açylçu ele! - dep eñ, murun eki butun salğanda eki butu tybyrajt. Kijin denesin büt salat.

-Oh! - dep Qyraanqara tura kelet.

Bir az es alğandan kijin Qyraanqara balany kötörüp alyp, bir kündö üç ajlyq coldu basyp, anyn eline cönöjt.

Bala "Qy-raanqara coldu murunquğa qarağanda qandaj basyp qaldy eken, synap köröjün", dep tebetejin cerge tüşürüp qojot da:

-Oj, dosum, tebetejim tüşüp qaldy!-degendin ortosunda Qyraanqara carym kündük colgo cürüp ketken eken.

Cürüp olturup, cürüp olturup balanyn ajlyna kelse, köp eldin qaraany körünöt. Qara kementaj kijgen, qara ögüz mingen bir qojçu coluğup qalat. Andan surasa, al qojçu:

-Balam bolso öldü, anyn dosu Qyraanqara bolso taş bolup qaldy dep aşyn berip, emi qan eki qyzdy alamyndep toj berip catat. Bul el oşol tojgo kelgen el, - dejt. Munu uğup Qyraanqara qojçuğa:

-Sen qanğa baryp "aqylyña kel, eesi kelatat, amanatyn qoluna sal" degin, - dejt.

Qojçu qanğa baryp:

-Ej qan, aqylyña kel, eesi kelatat, amanatyn qoluna sal, - dejt.

-Bul caman qojçu emne dejt? - dep qandyn cigitteri qojçunu tyzyldatyp quup qalyşat. Al Qyraanqarany közdöj qaçat. Qyraanqara qylyçyn alyp kelgenderdi quup, çañyn asmanğa çyğaryp, qyrğyn salat, qandy tutqundap, darğa asat.

Oşentip bala taacy kijip, taqqa olturup, atasynyn orduna qan bolot. Çoñ toj berip Qaraköz ajymdy alat, berki qyzdy Qyraanqarağa berip, qoş ajtyşyp, any eline cönötöt.

§ § §

ALTYN ŞAKEK

Ilgeri, ilgeri bir çaldyn calğyz balasy bar eken. Bir künü çal "balamdy bir synajynçy" dep, cyjyrma tyjyn berip bazarğa ciberet. Al baryp beş tyjynğa küçük, beş tyjynğa myşyq, beş tyjynğa qoroz cana beş tyjynğa cylandyn balasyn satyp alyp üjünö kelet.

"Balam tyjynyn bir ooqatqa caratat eken desem, qapqajdağy carabağan nerselerdi alyptyr" dep, çal açuusu kelip, üjünön quup ciberet.

Bala qorozdu, myşyqty, cylandy kötörüp alyp, bet alğan cağyna kete beret.

Kündördün birinde cylandyn balasyna til kirip:

-Dosum, men cylandyn padyşasynyn balasy elem, adamzattyn qoluna emne bolup tüşkönümdü bilbejmin, sen atamdy izdep tapsañ bul düjnödö eç nersedem qor bolbojsuñ. Bir çoñ qara döbö bar, any tapsañ bir kiçine cylan çyğat, andan ary cürüp oltursañ bir çoñ cylan çyğat, alarğa menin başymdy körsötüp qojsoñ daroo ketet. Oşol cylandyn izi menen basa berseñ, bir üñkürgö kelesiñ. Al üñkürdö bir çoñ çarada altyn bar, oşol altyndyn içinde menin atam catat. Meni oşol üñkürgö barğanda qojo ber. Üñkürdün içinde türdüü tamaq-aş bar, özüñ oşol tamaq-aştan içip cata ber, - dejt.

Bala cürüp oturup, çoñ qara döbögö kelse, aldynan bir kiçine cylan çyğat, ağa qojnundağy cylandyn başyn körsötüp qojot, kiçine cylan qorqup qaçat. Bala andan ary basat, aldynan dağy bir çoñ cylan çyğat, ağa da cylandyn başyn qyltyjtty ele, a da iynine kire qaçat. Bala anyn izi menen üñkürgö kiret. Anda bir çoñ çarada altyn, anyn üstündö çoñ cylandyn catqanyn köröt. Kötörüp cürgöñ cylandy qojo beret da, özü ar türdüü tamaqtardan içip catyp qalat. Biroq köp kün cürgöndüktön zeriget. Anyn zerikkenin bilip, cylandyn balasy:

-Dosum, zeriktiñbi, ketesiñbi? - dejt.

-Uruqsat berseñ ketem.

-Dosum, bul altyndar sağa opo bolbojt, atamdyn tilinin aldynda altyn şakek bar, oşol şakekti atamdan surağyn. Şakektin altymyş eki dubasy bar, al dubalardy üjrötüp qojomun, anan qor bolbojsuñ, - dejt cylan.

-Altyn şakekti özüñ surap bergin. Cylan atasyna kelip:

-Ata, sizdin altyn şakegiñizdi dosum surap turat, oşol şakegiñizdi dosuma beriñiz, - dejt.

Atasy ary qarap yjlap, beri qarap külüp, "Emi bolbostur" dep, küñgürönüp süjlönüp turup "tu-u-u" dep bürköp ciberet, oşondo altyn şakek oozunan yrğyp ketet.

Cylan altymyş eki dubany üjrötöt. Bala şakekti tilinin aldyna salyp, dubany üjrönüp, qoroz menen myşyğyn kötörüp, küçügün eerçitip cönöjt.

Cürüp olturup bala bir çal menen kempirge coluğat. Çal:

-Balam, emne bolup cürgön balasyñ, - dejt.

- "Balasy coqqo bala bolojun, botosu coqqo boto bolojun" dep cüröm, - dejt bala.

Çal any bala qylyp alat. Al kündördün birinde "atamdyn üstündö üj, örüşündö cylqy, qoroosunda qoj, qotoloğon uj bolsun" dep, altyn şakegin cerge bir urat. Balanyn ajtqany bir zamatta dajar bolot.

Balağa tünküsün künügö ele çyğyş caqtan bir caryq körünöt.

-Ata, ata, künügö ele tün içinde çyğyş caqtan bir caryq körünöt, bul emne bolğon caryq? - dep bala surajt.

-Balam, al padyşanyn qyzynyn nuru, al qyzyna üj salyp bergen, oşol üjdö bağat. Canağy caryq oşol qyzdan çağylyşyp turat.

-Ata, oşol qyzdyn atasyna cuuçu tüşüñüz, men oşol qandyn qyzyn alajyn.

-Al qyzdyn qalyñyn qajdan tabamyn?

-Ata, qorqpoj ele bara beriñiz, qalyñğa berüüçü maldy men tabamyn, - dejt.

Oşentip çal qanğa barat da:

-Qan, men sağa cuuçuğa keldim, qyzyñdy menin balama beresiñbi? - dejt.

-Çal, sağa qyzymdy berejin, biroq qapşytymda qalmaq ajğajlap, tuşumda tulpar tujlap tursun, eşiğime çökkön töödöj altyn qojulsun, toodoğu cajloomo altyn-kümüştön saraj salynsyn. Al sarajlardyn içinde maj köl menen süt köl bolsun, oşol köldördö altyn-kümüş çabaqtar sekirip ojnop tursun.

Üjümdün çetine çynar terek menen kümüş terek ornotulsun, al çynarlarda altyn bulbul menen kümüş bulbuldar sajrap turuşsun, qyzymdyn qalyňy uşul, uşul qalyňdy qyrq kündö bütürüp, tojuñdu berip, kelinindi al, - dejt qan.

-Uşunçalyq qalyň saldy, "qyrq kündö bütüp, tojundu berip kelininiñdi alğyn" dedi, men mynça qalyndy qajdan tabam, qaçan bütürömün, - dep çal balasyna yjlap keldi.

-Ej, ata, yjlaba, anyn baaryn men tabamyn, esençilik bolso kelindüü bolosuz, - dep bala bir tünü qandyn şaarynyn çetine baryp: "Qalyň cönündö qandyn ajtqandary tañ atqança büt atqarylsyn" - dep, altyn şakegin cerge bir urat.

Erteñ menen qarasa, ajlana carq-curq etet, qandyn ajtqandary büt atqarylyp qalğan.

Qan körüp, süjünüp "çal kelinin alsyn" dep çalğa cigitterin qabarğa ciberet. Çal balasyn cana başqa kişilerin alyp qanğa kelet. Qan toj berip qyzyn beret. Alarğa altyn saraj menen kümüş sarajyn ençilep, qyz küjöösün kirgizip qojot.

Bala myşyq menen qorozdu üjünö qojup, özü itin eerçitip uuğa çyğyp ketet.

Bir күnü ysyq içken, sujuq çyçqan, qoqo tiken menen köçügün aarçyğan masten kempir balanyn kelinçegine kelip:

-Balam, menin bağar, körörüm coq, senin keşigiñdi içip ooqat qylyp cüröjün, - dep yjlap kiret.

-Cürsöñüz, cürüñüz, - dep kelin qabyly alat. Bir neçe kündön kijin masten kempir kelinge söz qatat:

-Erkek ele qurusun, ajalğa syryn ajtpajt tura. Senin eriñdin tilinin aldynda bir altyn şakegi bar, eriñ uudan kelgende tiliñdin aldyndağy altyn şakekti körsöt dep yjlaqtağyn. Eriñ altyn şakekti körsötöt. Körsötköndön kijin "altyn şakegiñdi mağa bergin, men kee-keede körüp qojup cüröjün" degin, al beret, altyn şakekti eköübüz körüp qojup cürölü.

Bala uudan kelgende kelinçegi taarynyç qylat:

-Senin altyn şakegiñ bar turbajby, mağa ajtpaj cürüpsüñ. Oşol şakegiñdi mağa ber, anda-sanda körüp qojup cüröjün.

Bala altyn şakegin kelinçegine beret. Kelinçegi al şakekti alyp, körüp qojup cüröt. Bir күnü masten kempir:

-Balam, altyn şakegiñdi berçi, men da köröjün, - dejt. Kelin altyn şakekti kempirge beret. Masten kempir altyn şakektin altymyş eki dubasyn oqup, "uşul kelin menin Kejbat degen balama qatyn bolsun" dep cerge bir urat. Oşonu menen masten kempir kelindi ceti suunun ary cağyndağy Kejbat degen taz balasyna alyp berip qojot.

Bal keçinde uudan kelse, üjdö kelinçegi coq, myşyğy menen qorozu qalğan, özü emne qylaryn bilbej oturup qalat. Itke, myşyqqa til kirip, balağa:

- Qapa bolboğun, altyn şakekti biz tababyz, - deşip cönöp ketişet.

Üçöö suudan otüp, masten kempirdin üjünö baryşat. It itke qoşulat, qoroz qorozğo qoşulat, myşyq bolso şyp etip üjgö kirip ketet. Qoroz:

- Men boz üjdün cabuusun tartqanda, tündökkö çyğyp baryp ququluqtajmyn, masten kempir "ölügüñdü köröjün, bul qandaj tooq?" dep meni qarağanda oozuna caba "şart" ettiremin. Al qaqyrynyp tükürüngöndö oozunan altyn şakek yrğyp ketet. Myşyq, sen şyp dedire ilip qaç. It, sen eşiktin aldynda turğun, myşyq kelip üstüñö cabyşsyn, men da uçup tüşüp, arqaña qonup qalam. Anan alyp qaçpaj canyñ coqpu! - dejt da tündökkö qonup qyjyrat.

Masten kempir:

- Bul qajdan kelgen qoroz? - dep tañyrqap oozun açyp qarap turğanda qoroz şart bir qojot. Al: "ölügüñdü köröjün!" - dep tükürüngöndö, altyn şakek boq menen birge yrğyp ketet. Myşyq şyp etip ilip qaçat, it myşyq menen qorozdu üstünö qondurup alyp zymyrap cönöjt.

Masten kempir qandaj it ekenin taanyj albaj qalat. It alty suudan otüp, cetinçi suuğa barganda:

- Men alyp baramyn, - dep myşyqtan talaşyp şakekti alat. Al suunu keçip baratqan maalda çarçap aqaqtajt da oozunan şakekti tüşürüp ciberet.

Üçöö suudan ötüşöt, it balağa baryp:

- Men altyn şakekti suuğa tüşürüp ciberdim, al şakekti balyq cutum alat, balyqty balyqçylar qarmajt, men oşol qarmalğan balyqtardy cyttap, altyn şakekti tabamyn - dejt.

Oşonu menen törtöö suunu bojlop cönöşöt. Cürüp olturup, cürüp olturup tört balyqçyğa coluğuşat. Qarmağan balyqtaryn qarasa, biröö tim ele cylyldajt. It balyqtardy cyttağylyp, taptym degendej işarat beret. Bala:

- Qursağym açyp turat, mağa tört balyq sat, quurup cejin - dejt balyqçyğa.

- Satsa satajyn, alystan kele catqan colooçu oqşojsuñ, - dep balyqçy tört balyqty satat.

Bala tört balyqty satyp alyp, bajağy caltyldağan balyqtyn için carat, içinen altyn şakek çyğat. Bala altyn şakekti tilinin aldyna salyp:

- Masten kempir cer cüzünön coğolsun, kelinçegim üjümdö bolsun, - dep altyn şakekti cerge bir urat.

Oşentip bala masten kempirdi öltüröt, kelinçegin özü alat, ata-enesin aldyryp, cyrğap catyp qalat.

§ § §

ABYLAJ CETIM

Ilgeri bir zamanda bir kempirdin çaly ölüp, eki çaşar erkek balasy qalyp, Leptep kün körüşüp, bala on eki çaşqa keliptir. Bir künü enesinen:

- Menin atam qajda, bar bolso üjgö kelbejbi? - dep surajt.

-O, balaketindi alajyn qulunum, senin atañ kelbes çağyna ketken.

Bala qatuu içi küjsö da ekinçi atasyn körö alбай turğanyna közü cetti.

-Enekeбай, menin atam emne kesip qyluuçu ele?

-Atañby? Atañ tooğo tor cajyp, quş qarmooçu.

-Anda atamdyn torun berseñiz, men atamça quş qarmap kelip, münüškörlörgö satyp, köp altyn tabat elem.

-Maqul, - dep enesi tooğo ciberdi. Bala bir qarğa qarmap alyp süjünüp keldi.

-Bul quş emes, balam, quş qarmoo qoluñan kelbejt ğo, - dedi enesi.

-Anda atam başqa emne kesip qyluuçu ele?

-Daryjadan balyq qarmooçu. Kempir çalynyn torun balağa alyp berdi. Daryja balyqqa baj eken. Kempir balyqty qandaj qarmoonu balasyna üjrötüp, köp olco menen üjlörünö kelişti. Bala kündö balyqty köp qarmap bazarğa sata berip, üj-ooqattaryn ondop, dasyqqan balyqçy bolup qaldy..

Kündördün birinde bala dağy köp balyq qarmap kelip, enesi süjünüp balyqtardy körüp catsa, arasynda eñ qooz bir balyq cürüptür. Ala qojup çaqadağy suuğa saldy ele, ölö elek eken, can kirip suuğa ojnoj baştady.

-Abylaj balam, bul uqmuş altyn balyq bizdin bağybyzğa torğo tüşkön eken, munu qanğa tartuu qylsaq çoñ olcoğo batabyz, - dedi kempir.

Ajtqandaj ertesi bala ajnek qumurağa suu qujup, balyqty salyp, qanğa tartuulağanğa bardy. Qan vaziri eköo teñ qatuu qubanyp, balağa cüz dilde berip cönöttü. Abylaj ömürü mynça dildeni tapmaq turğaj, körgön da emes. Ötö-süjünüp enesine keldi. Bazarğa baryp köp bujum, mal satyp alyşty. Cesir kempirdi qarabağan ağajyn-tuuğandary Abylajdyn törünön ketpes boldu.

Aradan köp ötpöj ele Abylaj cetimdi bajağy qandyn cigitteri izdep kelip, qanğa ajdap ketti. Qan adilettüü bolso da anyn vaziri qaarduu, başkeser qara mürtöz ele. Al qanğa:

-Altyn balyqtuu bolğonuñuz caqşy, biroq tügöjü coq caraşpajt ekeñ, oşol balyqtyn tügöjün taptyruu kerek, al oşol ğana balanyn qolunan kelet, - dejt.

Qan vazirinin tilinen çyqpajt. Bir aj möönöt berişti.

-Eger taap kele albasañ başyñ alynat, - dedi.

Bala arğasyz maqul boldu da, bolğon oqujany ajtyp enesine keldi. Ertesi tobokel dep daryjağa çyğyşty, ajtylğan möönötü da büttü, bala sarğajyp öñdön azdy. Qanğa barçu tañ da atty. Eñ aqyrqy ümütün üzböj torun kötörsö altyn balyqtyn elesi köründü. Qubarğan tüsü, alaқтаған cürögü orduna keldi. Tartuu qanğa alynyp kelindi, bala eki cüz dilde alyp üjünö qajtty.

Qan, vaziri, üj-bülösü menen balyqty qubalaşyp ojnoğonuna qatuu yraahattanuuçu boldu.

Kündördün birinde vazir qanğa keddi:

-Qanym, baary caqşy, emi buğa Altyn-Köldü taptyruu kerek, balyqtar qumuranyn içinde erkinçe ojnoj albaj catat. Altyn-Köl çyğyş tarapta perilerdin qolunda bolot dep uqqam. Çoñduğu taj qazandaj, tyşy altyn, içi qauhar, suusu tunuq mürök zam-zam. Bul keremettüü köldü eç usta casaj albajt, baryp alyp kelüü Abylaj cetimdin ğana qolunan kelet. Anda qan:

- Uşul ele döölöt cetet, cön nersege biröönün cetimin qyjnağanda emne çyqmaq ele, tim ele qojğonubuz oñ ğo, - dedi.

Qanğa qadyry köp ötkön qaarduu vazir, qandy aqyry maqul qyldy.

Abylaj cetimdi çaqyrtyşyp, bir cyl sülük berip, Altyn-Kölgö cönötüştü. Arğasyz cetim enesine aqylğa keldi. Sabyrduu bajbiçe kül azyq qamdap, uuluna ulamadan uqqanyn bajandap tügöl ajtyp, batasyñ berip, Altyn-Kölgö cönöttü.

Tuura alty aj col cürdü. Colunan neçen uqmuş cyrtqyçtar, cylan, böjön-çajan kezikti, aqyry alar colun böğöp, öto albaj turğanda bir aq saqal çal pajda boldu. Salamdaşyp baladan bolğon oqujany toluq uqtu. Qarya balağa booru oorup, qolundağy syjqyrduu tajağyn berdi.

- Şiltep ele qojsoñ bardyq candyqtar col beret, sen izdegen Altyn-Kölgö dağy bir күндүк col qaldy. Meltiregen talaada bir ğana caşyl döbö keziget, canynda şarqyrap aqqan bulaq bar, oşol döbö perilerdin cyjyn qurçu caji, ajyna bir ğana kelişet.

Sen oşol döbödön çuñqur qazyp alyp catsañ, a degende kögüčkön bolup uçup kelişet, cerge tüşsö adam söölöttüü bolot. Oşondo birin eptep caqadan alyp qarmap alsañ boldu- coğuñdu tabasyñ. Eger qarmaj albaj körünüp qojsoñ, anda dağy bir cyl kütösüñ.

Bala baaryn toluq bildi. Qaryja bolso qoş ajtyşty da közdön qajym boldu.

Bala qaryjanyn ajtqan cerine kelip, çuñqur qazyp catyp aldy. Eki kün ötköndö asmanğa batpağan köp kögüčköndör kelip bajağy çoñ döböğö qonoru menen adam boluşup, köpkö şektenip turuşup, aqyry cyjynyna kirişti. Abylaj ajlaker bajqatpaj turup caqyn ötüp bara catqanyn caqadan addy ele, kögüčköndör dür etip asmanğa kötörüldü, qorqunuçtan çoçuğan periler artyn qarabaj öz düjnösünö uçup cönöştü. Abylajdy bir az kökkö kötördü, alp uruşup kelip cerge tüşüştü, qolu qaryşqan Abylaj kögüčkön qandaj araket qylsa da qojo bergen coq. Qolundağy cip menen mojnuna kürmöj salyp, beline bekitip bajlap aldy. Aqyry eköo sözgö kelişti. Abylaj emne qaalağanyn ajtty.

Any orundatsa ömürü qalaryn bilgen peri Abylajğa carty ajdaj altyn berdi. Cerge qojup çertip qojso, ojdo coq sonun köl boldu.

Eköo şilekej alyşyp dostoşup, Abylajdy peri dosu orto colğo çejin uçurup cetkizip qojup, öz düjnösünö uçup ketti. Möönötü bütö elekte qandyn qaalağanany dajar boldu. Abylaj carym miñ dilde, syj alyp qubanyç menen üjünö keldi. Altyn kölgö altyn balyqtar caraşyp, yraqatyn padyşa, vazir kördü. Abylaj cetimdin qubanyçy köpkö sozulğan coq, qaarduu vazir dağy bir uqmuştı ojlop taptı.

- Padyşam - dedi vazir,-kün batyşta Küldürqan degen bar, anyn Ajsuluu, Künsuluu degen eki qyzy bar, külüp qojso qarañgy caryq bolot, bir şaar cön ele cañyryp turat. Ajsuluu padyşam sağa ğana caraşat. Altyn kölüñ bolso, altyn balyğyñ bolso, emi Ajsuluudaj caryñ bolso, aalamda emne armanyñ bar? Aqyry iş camandyq menen bütörün sezgen qan köpkö maqul bolbodu. Amalköj vazir asylyp cürüp ar türkün söz menen qandy eritip, buğa da maqul qyldy. Bul iş da Abylaj cetimge cüktöldü. Kül azyğyn qamdap, Küldürqandyn şaaryn bet alyp, Ajsuluunu qantip alam degen oj menen colğo çyqty. Amalsyz bajbiçe arybağan azaptyn kölündö qaldy. Bul colu coluñ qatuu bolot dep enesi Abylajğa bal cana taruu qoşqon bir qaryn maj berdi.

- Eger biröö seni menen qoşo ceşse cana emne dep surasa buğa enemdin emçeginin sütü qoşulğan degin, oşondo işiñ onunan çyğat, - dejt enesi.

Bala bul sözdü köñülgö tujüp, batyşty közdöj cürüp olturdu. Köp col cürüp, közü tunardy, tañdajy qatyp çöldördö suusady. Alsyrap qalğan kezde aldynan bir çubalğan çañ köründü. Abajlap tursa aalamda coq alpdöö eken. Al alystan ele balanyñ qaçpaj kütüp turuusun ötündü. Abylaj canyñan çyndap ümüt üzdü. Döö:

-Senden any-munu surap olturuuğa ubaqтым coq, oozumdu ğana toltur, bolboso özüñdö calmap alyp colğo tüşöm, - dedi.

Şaşyp qalğan Abylaj bajağy sary majdy suğunta berdi. Döö majdy bylçyldata çajnap cutup ciberip, tamşanyp turup:

-Bul emne tamaq?- dedi Abylaj:

-Qadimki maj bal, taruu, biroq menin enemdin sütü qoşulğan ele.

Döö munu uqqanda ajran qaldy.

-Emi qyzyq bolğon turbajby, men seni menen emçekteş bolup qalğan ekemin. Seni cegenim bolbojt, sağa qaalağan ubağynda cardamğa kelişim kerek. Me, mobunu tütötsöñ men daroo dajar bolomun, - dep uzun murutun culup berip, közdön qajym boldu.

Qajrattañan Abylaj Küldürqandyn şaaryna da caqyndap kelip alystan körüp, uşul bolso kerek dep coromoldodu. Şaardan emes cerden kök öğüz mingen, on çaqty eçki, qojun cajğan çalğa coluqtu. Salamdaşqandan kijin:

- Cetimmin, bağar-körörüm coq, balasy coqqo bala, botosu coqqo boto bolojun dep cüröm,-degen tilegin ajtty.

Çal süjüngön bojdun balany eerçitip kempirine cönödü, kempir dağy süjündü, bir eçkisin sojup özlörünçö toj qylyp, balany bala qylyp alyşty. Bala çöp alaçyqty ondop, şybaqtap tam saldy. Abyşqa-kempir uulduu bolup, muununa muun kirdi. Al cylqy caj öttü, küz öttü, qyş ötüp caz keldi. Bir künü kelin aluuğa söz boldu. Oşondo Abylaj cetim öz maqsatynda işti emi baştady.

-Eger men ajal alsam Küldürqandyn qyzy Künsuluunu ce Ajsuluunu alamyn, bolboso düjnödön taq ötömün, - dedi.

Çal qatuu çoçudu.

- Al qan-padyşa bolso, men caqyn bara albağan caman çal bolsom, balam, padyşa meni buçqağyna teñep qojbojt ğo, özüñ ojloçu. Anyn üstünö "şyldyñ qylğanyn qara" dep, başymdy sözgö kelbej kesip cürbösün?

- O, caryqtyq, - dedi Abylaj, -qudalyqqa, elçilikke ölüm coq, bir coop ajtat, qanğa baryp kel, ata. Eger balalyqqa sana-basañ özüñ bilgin, tuubasañ da tutunğan balañmyn ğo, - dedi.

Çal bir közünö caş alyp, bir közünö qan alyp, kök ögüzdü toqup, qanğa cönöp, qandyn cigitterine dajнын ajtyp, qabyl alçu ordosuna keldi. Bir kün qonoq qylğandan kijin qan çaldy özüñö çaqyrty. Taazim menen salam ajtyp, qanğa emnege kelgenin bajandady. Qan açuusu kelgen coq.

- Uuluñdun çoñ Talamy bar eken, birinçiden mağa uuluñdu körgöz, uuluñdu synap körömün, köñülümö caqsa, üç mööröj beremin, atqaryp ketse qyz seniki, menin şartym oşo, atqara albasa başyn kesemin.

Oşentip Abylaj cetimdin başy eki qylyçtyn ortosunda qaldy. Munu toluq uqqan Abylaj cetim Küldürqandyn qylyçyna baryp bergenden başqa ajla coq ekenine közü cetti. Bolcoğon künü padyşağa keldi. Balany körüp caqtyrды, Ajsuluu menen Künsuluunu da balağa körgözdü.

-Qaalasañ üç mööröj berem, ceñip ketseñ qyz seniki, bolboso başyñ kesilet, - dep qajtalady padyşa.

Bala maqul boldu, atasy qantsin "Qandaj bolot?" dep közünün caşyn qujultup qarap turdu. Körüp turğan el:

-Acal ajdağan beçara, işiñ büttü, - dedi.

Mööröj baştaldy. Birinçisi qyrq ögüz sojuldu, eti qazanğa salyndy.

-Üç күндүн içinde calğyz özüñ cep beresiñ, - dedi.

Bala bir üjdö calğyz özüñ qamap tuş-tuşqa qarool qojuunu ötündü. Balанын ajtqany orundatyldy. Qarañğy kirgende Abylaj cetim bajağy dosunun murutun tütöttü. Köz açyp cumğança üjgö qyrq döө kirip keldi. Bardyğyn bala түşündүрдү ele carym saatta qyrq ögүздүн eti coq boddu. Bala bir qabyrğasyn alyp erteñ menen мүлсүр olturdu. Qalystar kelgende şağyrağan ğana söök qalyptyr. Bir qabyrğанын qalğanyna qan çataq qyldy. Anda bala:

-Adal malyñyzdyn etinen ooz tijsin dep qaltyrdym, bolboso suğunup dele ciberem, - dedi.

Han sözgö cyğyldy. Yza bolğon qan:

-Myna bu aǵyp catqan daryjaǵa ary beri cüktüü unaa ötköndöj muz toñdurasyñ, - dedi.

Bala qyjšajuusuz maqul boldu. Dosunun murutun daryjaǵa saldy ele qyçyraǵan qyş tüşüp, qaldajǵan muz toñ daryja buuldu. Munu synaşyp, qalystar qarşy-terşi ötüp körüştü, biroq muzda eç şek coq. Möröj daǵy balanyqy boldu. Padyşanyn açuusu çyndap keldi.

-Mynabu toonun ary caǵynda Ala-Köldö otuz qulaç acydaar bar. Ar bir qyrq kündö birden adam, ar bir cumada birden bodo cejt any berbeseñ eliñdi sorup coq qylam dejt. Myna oşoǵo erteñ bir adam kerek. Any öltürsöñ aman qalasyñ, bolboso acydaarǵa cem bolosuñ.

Bala buǵa da maqul bolup, eki caǵy teñ mizdüü eki bolot qylyç surady. Ustalar erteñ menenge çejin soǵup dajar qylyp, bala quraldy ubaqtan keçigip bardy. "Bul emne boldu?" dep açuusu kelgen acydaar cönögönü qalǵan eken. Balany körgön acydaar içi qatuu açynǵandyqtan alystan ele op tartty. Abylaj acydaardyn oozuna aba menen uçup cönödü. Qolundaǵy eki mizdüü bolottu acydaardyn uurtun közdöj bolcodu. Küü menen tijgen Abylaj acydaardy cara tilip, qolunan albars qylyçy tüşpögön qalybynda qujruǵunun uçunan çyqty. Cyrtqyç eç nersege çamasy kelbej cajyn tapty. Esin cyjǵan Abylaj conunan qajyş tilip alyp qanǵa keldi. Ubadaǵa bekem padyşa şartty buzбай, neçen künü toj casap Ajsuluunu Abylajǵa berdi. Acydaardan qutulǵan el alqyş ajtqandyn ğana üstündö boldu. Abyşqa-kempirdi köçürüp Abylaj cetim özünün şaaryna cönödü. Neçen ajdan kijin kelse qara mürtöz vazir düjnödön qajtyptyr.

Oşentip Abylaj cetim eki enelüü, ataluu, caş suluu carluu bolup, uşul küngö çejin baqtyluu caşap qalyptyr.

§ § §

MIÑBAJ, CÜZBAJ

Bar ekeñ, coq eken, Miñbaj menen Cüzbaj degen bolğon eken. Miñbajdyn miñ qoju, bir balasy, Cüzbajdyn cüz qoju, bir balasy bar eken. Miñbajdyn balasy bir künü qojun talağa qajтарып çyğyp uqtap qalsa, qaryşqyr kelip qojdu erteden tüşkö çejin qyrat. Bala ojğonboston uqtap cata beret. Cüzbajdyn balasy qoj qajтарып cürüp, Miñbajdyn qojun qaryşqyr qyryp catqanyn körüp, balasyn ojğottu:

-Qoquj, quuratqyr, qojuñdu qaryşqyr qyryp ketpedibi, - dedi.

Miñbajdyn balasy tura qalyp caaqqa bir salat.

-Sen cüz qojuñ menen mağa teñelgiñ kelebi? Menin miñ qojum bar, emne üçün ojğotosuñ, eñ qyzyq tüş körüp cattym ale, tüşümü taap ber, - dep uruştu. Cüzbajdyn balasy da qarap turbastan eköo beşimden uruşqan keçke çejin uruştu. Aqyrynda Cüzbajdyn balasy:

-Emne tüş kördüñ, ajtçy, qaadaluu tüşüñdü uğajyn? - dedi. Miñbajdyñ balasy:

-Qaadaluu tüş dejt tura, başyma kün tuup, ajağyma aj tuup, orto cerime çolpon cyldyz çoñ tuup catyptyr, bul qaadaluu tüş emegende, qaryşqyr qyrğan qoj qaadaluu beken? - dedi. Cüzbajdyn balasy:

-Satasyñby tüşüñdü, - dedi. Miñbajdyn balasy:

-Satamyn, qaryşqyr qança qojumdu qyrsa, oşonço qoj berip alğyn, - dep ubadalaşty.

Cüzbajdyn balasy:

-Qaryşqyr qançalyq qojuñdu qyrdy eken, batyraq sanağyn, - dep sanattyrdy. Miñbajdyn balasy qojun sanasa tuura cüz qojun qyryptyr.

-Cüz qojum ölüptür, cüz qojuñdu berip alasyñby? - dejt.

-Aldym, sattym bereke, - dep qol alyşyp keçinde üjlörünö qajtyp ketişet.

Cüzbajdyn balasy el cata üjünö bardy. Cüzbaj tura qalyp:

-Qoquj balam, qojuñ qana? - dedi. Balasy:

-Atake, tüşkö satyp ciberdim, - dedi. Cüzbaj:

-Al emne bolğon tüş eken, cüz qojdun baaryn sattyñby?-dese, balasy külüp ciberip:

-Başyma kün tuup, ajağyma aj tuup, orto cerime çolpon cyldyz tuuğan tüşkö sattym, atake, - dedi. Atasy ordunan tura qalyp, cetken cerinde keltek menen, cetpegen cerinde tezek menen urup balasyn qubalady.

-Eger qojdu tappaj üjgö kele turğan bolsoñ, içiñdi caryp, başyndy itke salbasam menin Cüzбай atym öçsün - dep atasy açuulanyp qala berdi. Bala ajlap, kündöp cürüp olturdu. Başy taz boldu, qursağy aç boldu, oşondo asmanda uçup bara catqan qarğağa qarap ajtty:

-Qarğa ake, yntymaqqa keleli, bir tabaqtan ceşeli, açqadan ölüp baratam, bir qajyr etiñiz, - dep qolun qarğağa sunğan ubaqta, qarğa ajtat:

-Oşondo bol, taz balam! Qojuña salğan çöptü cejin desem cata qalyp taş alyp, tura qalyp baş alyp uruuçu eleñ, sağa çala, - dep ötüp ketti.

Myndan kijin üstünön bir top kögüčköndör öttü. Buğa da:

-Kөгüčkön ake, yntymaqqa keleli, bir tabaqtan ceşeli, açqadan ölüp baratam, sen bir qylçy qajyrdy, - dep qolun sundu. Kөгüčkön:

-Oşondo bol, taz balam, qar burqandap camğyr caağanda, cem izdep qoqus men barsam, tuzaq tartyp ata enemdi, bala-çaqamdy qarmap alğansyñ. Ata-eneñ qojo ber, ubal bolot dese, ubal bolso qudajym adal qylбай ele qojbojbu dep, şişkebek qyluuçu eleñ, ii oşonu emi körgönüñ! - dep ötüp ketti.

Qanattuudan ajla bolboğondoij kijin bala cürüp olturup, butun şiltej albaj, qaruusu qalbağanda "ölsöm dağy adam catpas döbö degen döbögö cetip etimdi qarğa, quzğun cesin" dep, başyna tajaq casap, közü çekçejip, beli bökçöjüp, catyp ürgülöp uqtap ketti. Tañ ağaryp atqanda bir adam kelip: "Tur, atqa mingin", dep mingizip alyp cürüp ketti. Tüş bolğondo bajağy adam artyn qarasa türü suuq bir taz bala atyna minip kele catqanyn körüp, saadağyn suurup atajyn dep, qajra ojlonup: "Nikem uşuğa bujurğan eken" dep tura qalyp başyna dary syjpap, ceti kündö qapqara quduzdaj çaç çyğardy. Bul adam Külğaqy degen syjqyrçy kempirdin qyzy eken. Sejit çal degendin Ömüraaly degen uuluna tijmek bolup, ubadasyn berip, uşu tünü adam catpas döbögö Ömüraaly kelip, qyzdy alyp ketmekçi bolğon eken. Ömüraaly bir kün esebinen cañylyp qalyp, al künü kelbeij qalyptyr. Qyzdyn aty Ajymsuluu eken. Al bujruq eken dep bajağy taz balağa tijdi. Balanyn aty Çynybek. Bir neçe kündön kijin Ajymsuluu түş körüp, erteñ menen Çynybekke:

-Tündö tüşümdö Ömüraaly qyrq cigiti menen Çynybekti öltürüp, qoluqtumdu taap alamyn dep colğo çyğyptyr, - dedi.Çynybek:

-Anda eñ caqşy tüş, emese men any öltüröt ekemin, - dep Ömüraalynyn kele turğan coluna çoñ aq üj bolup qubulup, qyrq qulaqtuu qazan bolup, içinde toltura et bolup qajnap turdu. Ömüraaly qyrq cigiti menen kelip:

-Qoquj, Çynybek taz uşul oqşojt, sabağyla - dese, cigitteri:

- Adam balasy qantip üj, ot bolup qalsyn, coldoğu byşyp turğan bejiştin tamağynan cebej ketsek colubuz bolbojt, - dep tüşö qalyp qazandyn qyrq qulağynan qarmap çyğarajyn degende, qazan carylyp ketip, Ömüraaly baş bolup qyrq cigiti küjüp ölüp qalyşty. Çynybek taq üşüntüp, ajla menen öltürgönün Ajymsuluuğa ajtyp berdi.

- Emi uulunun artynan Sejit çal kelet, - dep Çynybek taz Sejit çaldyn kele turğan colun tosyp, aq tajlaq bolup qubulup cürdü. Sejit çal körörü menen Çynybek taz ekenin bilip, tajlaqty qarmap alyp üjünö alyp baryp çögörüp, temir qazyqty erköçünö qağyp:

- Kelinimdi taap, balamdy tirgizip bergin, - dep bozdotup qyjnaj baştady. Çynybek tajlaq bolup muñqanyp, eki közünün caşyn monçoqtotup tögüp, bozdop turdu. Sejit çaldyn Aşymqan, Kişimqan degen eki qyzy kelip:

- Ajlanajyn ake, adam balasy qantip tajlaq bolup cürsün, beker canyn qyjnabasañ, bu dele qudajdyn bir maquluğu turbajby, - deşti. Sejit çal:

- Qyzdarym, balamdyn tübünö cetken çunaq uşu, - dep ansajyn tajlaqty ura baştady. Eki qyzy:

- Atake, tajlağyñyzdy bizge beriñiz, It-Içpestin Ala-Kölünö suğaraly, eger suudan içse tajlaq ekeni çyn, içpese adam balasy - Çynybek tazdyn naq özü bolot. Andan kijin emne qylsañyz özüñüz biliñiz, - deşti.

Sejit çal tajlaqty qyzdaryna berbej qojdu ele, eki qyzy taarynyp mojnuna arqan tağyp "muunup ölobüz" deşip atasyn qorqutuştı. "Balamdyn üstünö qyzdarymdan ajrylbajyn", dep tajlaqty qyzdarğa bere saldy.

Qyzdar cetelep It-Içpestin Ala-Kölünö cetişti. Tajlaqty suğarmaqçy bolğondo Çynybek akeñ qorğošun bolup suunun tübünö tüşüp ketti. Eki qyz alaqaanyn şaq qojup, köçügün cerge taq qojup, tilderin cebiretip, atasyna yjlap kelişti.

- Yras ele qujtu taz eken, suunun tübünö qorğošun bolup çögüp ketti,
- dedi.

- Eçaq ele ajtpadym bele, çunaq qyzdar, çuuldap cürüp uşunu qylmaq eleñer, qajsy cerge tüşköñün körsötüp bergile, - dep eki qyzyn eerçitip Sejit çal suuğa kelip, suunu uurtap qorğošundu tiştep alajyn degende, Çynybek cörgömuş bolup, bir terektin başyna cörgölöp çyğyp ketti. Sejit çal cылqыçy çымçыq bolup cörgömüştu emi tiştejmin degende, Çynybek asmanğa turumtaj bolup uçtu. Cылqыçy çымçыqty tyrpyratyp, qyzdaryn qyñşylatyp, meesin çuqup, közün ojup öltürüp taştady. Çynybek turumtaj bolup uçup ketti. Çynybek Ajymsuluuğa kelip:

- Emi el-curttuu cerge baryp, ooqat qylaly, - dep Qara han degendin cerine kelişti.

Eköö çöp alaçyq qylyp alyp, ajyldyn çetinde turuştu. Bir künü han qyrq cigitin eerçitip, quş saluuğa çyqty. Han quşun bir qojongö salsa, albastan ajlanyp uçup, Çynybektin çöp alaçyğyna qonup olturup aldy. Han kelip:

-Oj, üjdö adam bolso çyğyp quşumdu alyp bergileçi, - dedi. Ajymsuluu Çynybektin qarap:

-Han keldi, batyraaq çyğyp quşun alyp berçi, - dedi. Çynybek:

-Özüñ dele alyp bere qojbojsuñbu, han cutup qojmoq bele seni,- dep keketip qojdu. Ajymsuluu quştu alyp bere qojojun dep, eşikke çyğa qaldy. Han Çynybektin ajalynyn suluuluğuna esi oop attan qulap tüştü.

Ajymsuluu:

-Uşunça han bolup turup kişi körbögön ekensiz, - dep attantyp, qoluna quşun qondurup uzatyp ciberdi.

Han Ajymsuluuğa aşyq bolup, qandajça qolğö tüşürörün bilbej, bir künü Çynybektin çaqyryp alyp:

-Çynybek baatyr, bir tamaşa salajyn dep catamyn, calğyz catyp sen da erikkendirsiñ, köptön beri tim catyp men da eriktim. At sajysyp caşynmaq ojnojlu, - dedi. Çynybek:

-Maqul, neçe küñdön caşynaly, kimden baştalsyn? - dedi. Han:

-Üç küñdön bolsun, menden baştalsyn, - dedi. Han caşyryndy, taz ary-beri küjpölöñdöp çurqap cürgönün Ajymsuluu körüp:

Emne qylyp cürösüñ? - dese,

-Handy qarap cürömün - dedi.

-Qajdan qarajsyn?

-Qajdan qaramaq elem, uşulardan qarap tabamyn da! Ajymsuluu naaraazylyq söz qatty:

-Bulardan taba albajsyñ, at bajlangan sarajda çoñ aq erkeç turat, uşunu saqaldan alyp sabasañ, han özü turup kelet.

Ajtqanyñdaj al eçkini sabasa, "Çynybek baatyr, möröj seniki" dep tura keldi. Han ekinçi künü çaşynganda Çynybek ary qarap, beri qarap, taba albaj cürgöndö, Ajymsuluu çaqyryp alyp:

-Cardyn tübündögü terekti özögünö çejin kesseñ özü turup kelet, - dedi.

Çynybek çurqap baryp, özögünö çejin terekti kesse, "möröj seniki Çynybek baatyr" dep, han ordunan turup keldi. Üçünçü künü han çaşynganda Ajymsuluu Çynybekten:

-Handy qajdan tabasyñ?- dep qalat.

-Anyn emnesin surajsyñ, sarajdağy aq erkeçti sabap, cardyn aldyndağy terekti kessem özü ele kelbejbi! - dedi.

Ajymsuluu:

-Aj qudaj alğyr, al han caqyn cerde coq, Sasyq-Köldün aralynda qara buura bolup çögüp catat. On eki qajyñ tajaqty suusunan kesip alyp, oşoloruñ syngança sabasañ ğana han anan turup kelet. Üjdün tegereginen handy alty cyl izdeseñ da tabalbajsyñ, - dedi.

Çynybek on eki çetin tajaq, on eki qajyñ tajaq qyjyp alyp, aralda catqan qara buurany baqyldatyp cyjyrma tört tajağy syngança sabağanda:

-Çynybek baatyr, möröj seniki, - dep ordunan turup keldi. Han:

-Emi Çynybek baatyr sen çaşyngan, - dedi.

Çynybek qap menen kementajdy kötörüp alyp çurqağan bojdon Ajymsuluuğa keldi da:

-Men alaçyqtyn artyna çaşynajyn, sen hanğa ajtpağyn, - dedi. Anda Ajymsuluu:

-Qoquj, sen quuratqany cürgön turbajsyñby? - dep, Çynybekti ojmoq qylyp söömöjünö salynyp, köjnögünün etegin qajyp olturup aldy. Han ary qarap, beri qarap taba albaj, ajlasy ketkende:

-Çynybek baatyr, möröj seniki, beri kel, - dep çaqyrdy. Çynybek qoldon tüşüp, handyn canyna keldi.

Ekinçi künü caşyňanda Çynybekti Ajymsuluu qolundağy ijnesinin saptağan cibi uçundağy tujüngö qoşo tujüp caşyrdy. Han ary-beri qarap taba albas, ajlası ketti.

Çynybek baatyr, möröj seniki, - dep çaqyrdy. Çynybek: Canyňyzda oltursam körböjsüz, - dep tura keldi. Üçünçü caşyňanda Ajymsuluu ijne qylyp Çynybekti caqasyna sajyp qojdu Han ary-beri qarap, taba albas ajlası ketken soň:

- Möröj seniki, Çynybek baatyr, kel, - dedi. Çynybek dağy oodunan turup keldi. Han emi özü caşyňanyn da taptyryp, Çynybek caşyňanda taba albas, ajalyn utturup içi küjüp, handyğyna tajanyp ajalyn berbej qojdu. Han bir künü eli-curtun cyjnap:

-Kim Çynybektin ajalyn alyp beret? - dep car çaqyrdy. Oşondo oozunda tişi coq, altymyş caştağy bir kempir:

-Taq syr, hanym, meni on beş caştağy balağa alyp berseñiz, men alyp berejin, any "It-Içpestin Ala Kölünön suu alyp kel, han oorup catat, darısy oşol suu eken,-desek barat,- üç künden qalbas kelgin, qala turğan bolsoñ, ajalyñ handyqy dejbiz. Al suuğa barğan soñ üç kün emes, üç cylda da kelbejt, - dedi.

Han bul ojdu tuura körüp, Çynybekti çaqyryp, bir könök berip:

- It-Içpestin Ala-Kölünön uşunu menen bir suu alyp kel, üç künden qalba, üç künden qalsañ, ajalyñ meniki bolot, - dep bujurdu. Çynybek maqul bolup könöktü alyp, üjünö kelip, Ajymsuluu menen aqyldaşyp, üç küngö çejin könökkö toltura maldyn zaaryn cyjyp, künü бүtkөндө hanğa alyp-baryp berdi. Han It-içpestin Ala-Kölünün suusu dep içip, soo canyn oorutup aldy.

Qan töşöktö catyp, eldin tynçyn alyp күндө cyjyn, күндө toj qylyp car saldy.

- Kim Çynybektin ajalyn alyp berse, oşonu tilegine cetkizem, - dedi. Anda bir çal:

- Qanym, mağa on beştegi qyzdy alyp berseñiz men alyp beremin. Çynybekti cajan balyqty öltürüp, bir caq qabyrğasyn altyn uuq qylyp, ceti күндө kel, ceti күндө kelbeseñ ajalyñ handyqy bolot dejbiz. Cajan balyqqa ceti күндө emes, ceti cylda da cetpejt. Cetse da, cajan balyq cutup qojot, - dedi.

Han tazdy çaqyrtyp alyp:

-Cajan balyqtyn bir caq qabyrğasyn altyn uuq qylyp kel, ceti künden qalbağyn, ceti künden qalsañ, ajalyñ bizdiki bolot, - dedi.

Çynybek bul sözdü dağy ajaly menen aqyldaşty. Ajymsuluu cajan balyqtyn aqsaq toru atyn semirtüü üçün alğan eken, oşol atty Çynybekke miñgizip:

-Çoloq qara qylyçty, altyn sepken cooluqtu, altyn qoñğuroonu, altyn şakekti alyp bar, - dedi. Çynybek maqul dep ajtqandarynyn baaryn aldy. Ajymsuluu asman menen tün içinde uçurup ciberdi. Çynybek barsa, cajan balyq suunun tübündö ojnop cürgön eken. Cetkende altyn qoñğuroonun ünü çyqqanda cajan balyq toru atymdy alamyn dep, suudan başyn çyğarğanda, qylyçty qynynan çyğarsa, ceti qulaç bolup uzardy. Qylyç menen cajan balyqtyn başyn cara çapty. Bir caq öröönün toruatqa qyrq büktöp salyp, asman menen uçup, segizinçi kündö üjünö kelip tüştü. Ceti künden aşqandan kijin:

- Ajymsuluunu alamyn, - dep han qalqyn cyjnap nike qyjmaqçy bolup catqanda, Ajymsuluu ceti qatar temir üj bolup, catyp qalğan eken. Qandyn ajlasy ketip, atyp da, kesip da ala al baj aqyry ot menen çyğar dep, tegerete qarağajdy üjüp, temirdi ysytyp catqanda, Çynybek kelip qoñğuroosunun ünün çyğardy. Ajymsuluu uğup, syjqyry menen caqqan ottu handyn üjünö köçürüp, özü Çynybektin canyna birge oturup qaldy. Bütkül el curt tañ qalyp, esi ketip qorquştı.

Myndan eki-üç kün ötköndön kijin dağy han qalqyna car saldy, anda biröö:

-"Uşu caqta köçüğü kümüş, kökürögü altyn elik bar, oşonu alyp kel", dep cibersek, Çynybek sözsüz ölot, coldo acydaarlar köp, - dedi.

Çynybektin ajaly alardyn sözün uğup, küjöösünö ajtty:

- "Han qança kündö kelesiñ" dese, "künü-tünü on kündö kelemin" dep, cylvqynyn artynda süjrolgön bir qunan bar, oşonu al, - dedi. Ertesi ele han Çynybekti dağy cumşady.

- Uşu caqta köçüğü kümüş, kökürögü altyn elik bar eken, oşonu alyp kelgin, senden başqa caraj turğan kişi coq, qança kündö kelesiñ? - dep surady. Çynybek baatyr:

Künü-tünü on kündö kelejin, - dep bajağy cylvqynyn artyndağy caman qunandy aldy.

Al tulpar eken, qunanyn ajalyna alyp keddi. Ajaly bağyp tulpar alyna keltirip:

-Keçinde catyp erteñ menen mojnuña quruñdu salynyp barğyn, al elik çynar terektin tübüdü cuuşap catat. Arqanyñdy üç tegetip yrğytyp, özüñ körünböj kele berseñ, elik özü barpañdap aldyñan çyğat, - dedi.

Baatyr tulparyn minip ketti. Tulpar küçünö kelip, ar toonun başyn bir attap basyp oturup cetti. Neçen acydaarlar, tulpardyn tujağyn çağyp öttü. Çynybek erteñ menen elikke baryp çynar terektin tübüdü catqan cerinen, arqanyn üç tegetip yrğytyp, atyna minip, körünböj kete berdi. Bir ubaqta barpañdap entigip elik aldynan çyqty. Elikti eerçitip alyp, üjün közdöj colğo saldy. Çynybektin kelerine bir kün qalğanda, handyn bir vaziri kelip Ajymsuluuğa:

-Cürüñüz, baatyrdyn aşyn bereli, - dedi.

Ertesi baatyr elikti cetelep kelip handyn qoluna berdi.

Han ajlasy ketip, oorumuş bolup töşökkö catyp, Çynybektı çağyryp, Gülğaaqynyn gülün alyp kelüügö ciberdi. Ajymsuluu bir qat cazyp! Çynybekke berdi:

-Coluñan bir kempir coluğup tujaqqa ajran qujup beret. Oñ qoluñ menen ajrandy alğyn, sol qoluñ menen qatty ber, - dep ajtty. Bir neçe kündük coldon kijin kempirge coluğup, oñ qolu menen ajranyn alyp, sol qolu menen qatty berdi. Kempir oqup:

-Menin üç qyzym bar ele, berbeske ylaacym coq, senin albasqa ylaacyñ coq eken, - dedi.

-Emi men qyzdarymdy çağyram, - dep bir quduqtun canyn körsöttü.

-Uşu cerge menin üç qyzym uçup kelet, kiçüüsü kijin kelet, kiçüüsün ön kijiminen taanyp alsañ bolğonu, - dedi.

Kempir yşqyryp qyzdaryn çağyrdy. Üç kögüçkön uçup öttü. Kiçüüsü artynan keldi, Çynybek kiçüüsünün kijimin caasy menen tüşürö atty. Qyz Çynybektin canyna uçup kelip, kijimin surady ele Çynybek berbedi.

-Eger sen mağa tijseñ beremin, tijbeseñ berbejmin, - dep Çynybek turup aldy. Ajlasy ketkende qyz maqul boldu. Kempir tört şakekti tört cağyna yrğytty ele, tigi caqtan, bu caqtan tegeregi teñ caqtan "toj bolot" dep çuuldaşyp köp kişiler keldi. Toj berip, eldi yraazy qylyp, batasyn alyp, qalqyna küjöösünün dañqyn cajyp Gülğaaqynyn gülün berip uzatmaqçy boldu. Uzataarynda qyz enesine:

-Tört şakegimdi bermejinçe barbjajmyn, - dep, ordunan turbaj catyp aldy. Ajlasy ketkende qyjylyp turup, kempir ary qarap yjlap, beri qarap külüp, qyzyn bir qarap, küjöösun bir qarap turup arañ berdi. Qyzy alğandan kijin Çynybek menen colğo tüştü. Üjünö ceterge bir kün qalğanda qandyn vaziri Çynybektin Ajymsuluusuna kelip:

-Cürüñüz, Çynybek baatyrдын ашын bereli, - dedi. Ajymsuluu:

-Erteñ kelbese, özüm baryp berejin, - dedi.

Ertesi Çynybek baatyr qoluqtusun alyp kelip qaldy. Gülğaaqynyn gülün hanğa berdi. Han Çynybektin qoluqtusun körüp andan beter esi ketip, oorusu çynğa ajlandy. Qoluqtusu alyp kelgen tört şakegin tört burçqa yrğytty. El batpaj bajağydaj çoğuldu, kelgen kişilerdi han körüp "bu qajdağy el" dep çoçudu. Çynybek baatyrдын qoluqtusu hanğa:

-Sizdin eliñizge el, curtuñuzğa curt qoştuq, zyjany bolbos, - dedi. Han eldi körüp:

-Emi uşalarymdy ölgön atam körsö, eç bolboğondo öz qulağy menen uqsa, menin uşunçalyq köp elimdin bar ekenin cana han ekenimdi bildirejin, - dep Çynybek baatyrды cibermek boldu.

-Çynybek baatyrım, sen elden-curttan aşqan baatyr bolduñ, men belgilüü, aqylduu hanyñ boldum. Bul düjnö cüzü bizdi bilet. Emi tigi düjnödögü elder dağy bizdi bilsin, sen menin ölgön atama baryp, menin han bolup turğanymdy, elimdin köptüğün ajtyp atamyn özünün qolunan qat cazdyryp alyp kel,- dedi.

Çynybek:

-Bir döñgöç, on arqan dajardap beriñiz, künü-tünü menen baryp kelem, - dedi. Üjünö kelip özünün sürötün tartyp döñgöçkö bajlap, aj batyp, cyldyz tolup turğanda arqan menen döñgöçtü uçurup ciberdi. Ubağy бүtkönçö handyn atasynyn cazuusundaj qylyp Ajymsuluu menen kijinki qoluqtusu üçöölöp qatty cazyp, hanğa alyp baryp berdi.

Han qatty oqup yjlap:

-Meni atam kelip ket deptir. Çynybek özüñdöj qylyp meni uçurğun, - dep qyjnyady. Çynybek elinen qyl arqan cyjyp, handy qabyrğasynan qan tamğança qatuu tañyp, toonun başynan yldyj qaraj uçurdu. Bir kün-eki kün ötkön soñ Çynybek baatyr handyn ajalyna baryp:

-Cürüñüz handyn ашын bereli, - dedi. Ajaly Çynybek baatyrдын Ajymsuluusun tuurap:

-Erteñ kelbese, özüm baryp berejin, - dedi.

Hany toodon uçup qoqtuğa tüşüp, atasynyn barğan cerine baryp ölgön soñ, eline qajtpady. Çynybek hanğa aş berip, ajalyn alyp, eli-curtun cyjyp, bajağy Cüz baj atasynyn aldyna baryp cüz qojgo alğan tüşün ajtty.

-Başyma kün, ajağyma aj, orto cerime çolpon cyldyz çoñ tuuğan tüş, - dep ajtyp berip, ata-enesi menen cyrğap uşul ubaqqa çejin düjnönün tübüdü, cer cüzünün üstündö caşap catyşqan eken.

§ § §

QAARDUU HAN

Ilgeri bir han eline abdan yrajymsyzdyq menen qarap, altymyş çaşqa çyqqança perzent körböjt. Munun qaramağynda eki vazir bolot. Bir künü han ojlonup oturup, birinçi vazirin çaqyrat:

-Menin ösörüm qalğan coq, ölörüm qaldy. Menden eç qandaj perzent coq. Egerde acalym cetip ölüp ketsem, artymdağy mal-mülkümdü kim eelejt? - dep birinçi vazirden surajt.

Anda birinçi vaziri:

Egerde acalyñyz cetip, közüñüz ötüp ketse, balam coq eç qandaj qapa bolboñuz, biz dele eelejbiz, - dejt.

Han vazirinin başyn aldyryp taştajt. Ekinçi künü ekinçi vazirin çaqyrtyp, han coğorqu sözün qajtalajt. Anda al vaziri:

-Hanym, eç qandaj qapa bolboñuz, bir ajlasyn tababyz, - dejt.

-Ajlasyn tap, - dejt han.

-Hanym, mağa temirden tajaq, temirden çoqoj, tügönbös gülazyq taap beriñiz.

Han vazirdin ajtqanynyn bardyğyn beret. Vazir bulardy alyp, hanğa bala tileş üçün colgo çyğat. Ajlap-cyldap col cürüp oturup, bir künü eki coldun ajrylyşyna barganda bir aqsaqal kişige coluğat. Vazir salam ajtat. Aqsaqal kişi alik alyp:

-Qajda barat eleñ, balam? - dep qaldy.

-Bizdin hanybyz altymyşqa çyqqança perzent körbögöndüktön, men hanğa bala tilep çyqtym ele, - dejt.

Anda aqsaqal kişi:

-Sen hanğa bala tilep çyğa turğan bolsoñ, men bir söz ajtamyn: Senin hanyñ abdan yrajymsyz, elge qaarduu, cetim-cesirge qajyr sanabajt. Eldin muñ-zaryn tüşünböjt. Oşonduqtan perzent körgön coq, siler çyn yqlasyñar menen bala tilej turğan bolsoñor, dajynduu bir adam qattaj turğan toğuz coldun toomuna bir dükön, bir saraj, bir çajqana qurup, oşol coldon ötkön-ketkenderdin bardyğyna, aç qalğan, keç qalğandarğa ooqatty, kijimdi aqysyz berip, adamdardy ceti cylğa çejin tünötüp, ötkörüp turasyñar. Ceti cyl ötköndön kijin da coluğuşarbyz, başqa ajtarym coq, - dep aqsaqal kişi közdön qajym boldu.

Uşunu menen vazir colğo tüşöt. Qajra dağy oşonçoluq col cürüp, cerine kelet. Kelgende han vazirdi çaqyrtyp:

-Qandaj, ajlasyn taptyñby?-degende, vazir oşol sözdün bardyğyn hanğa ajtat. Han maqul bolup, toğuz coldun toomuna bajağy aqsaqal kişinin ajtqanynyn bardyğyn qurup, irettejt. Ceti cyl boju colooçulardyn bardyğyn bağyp, kijim, ooqat menen qamsyz qylat,

Ceti cyl bütüp, seegiz cylğa ajlanğanda han qurğandaryn köçürüp, özü aldynda kele beret. Han calğyz kele catsa, coldo bir aqsaqal kişi coluğat. Al aq saqal kişige salam ajtat. Al alik alyp turup:

-Bajaqylardy atqardyñby? - dep tujuq ğana surajt. Han al sözgö tüşünö qojup:

-Toluq atqardym, taqsyr, - dejt.

-Anda sen bul sözdü toluq atqara turğan bolsoñ, caqşy boluptur, altymyşqa çyqqança perzent körgön emes eleñ. Sen myna bul almany al - dep, bir alma beret. - Bul almany alyp baryp, keçke maal tyşqy qabyğyn aarçyp qara beege ber, almany teñ caryp, bajbiçeñ eköön bölüp ce. Bajbiçeñdin bojuna egiz erkek bala bütöt. Taptaqyr tuubağan qara beeñ booz bolot. Al emi egiz eki bala törölgöndö biröö sağa, biröö mağa. Özündö qalğan balany atyn, Şaaysmajyl qojosuñ. Beeñ tuuğanda qulundun atyn Qamyrtaj qojosuñ, - dejt.

Oşonu menen eköo acyraşyp kete beret. Üjünö kelip, ordosunda işterdi cajlaştıryp cürüp, qojnundağy alma esinen çyğyp qalat. Çaj içkende esine kelbejt. Çeçinip catar mezigilde qojnuñdağy alma tüşüp ketkende ğana esine kelet. Han almany aarçyp, bajbiçesi eköo bölüp cep, aq saqaldyn ajtqanyn atqarat, uşundan baştap bajbiçenin da, beesinin da bojuna bütöt. Toğuz aj, toğuz kün bolğondo handyn bajbiçesi egiz erkek bala töröjt. Beesi da egiz erkek qulun tuujt.

Egiz erkek balany eç kimge körsötpöj, bir kempirge qaratyp, qara beeni cer üstünö çyğarbastan, cer astyna orun casap, oşol cerge baqtyrat. Tört kün bolot degende, keçki tamaqty içip catqan ubaqta eşikten salam ajtyp, bir aq saqal kişi kiret. Han alik alyp, tör caqtan orun beret.

-Qandaj, ajalyñ törödübü, beeñ tuudubu? - dep sözgö kelet. Anda han.

-Ajalyym egiz erkek, beem erkek qulun tuudu - dejt.

-Baldar qajda? - dejt aq saqal.

-Baldardy bir kempirge baqtyryp catam, - dejt han.

Aq saqal kişi eki balany aldyryp kelip, bir balany hanğa berip, biröönü özü astyna alyp olturat.

-Senin aldynda oturğan balany aty, Şaaysmajyl, qulundun aty Qamyrtaý bolsun, qulun Şaaysmajyldyn keleşekte mine turğan aty - dep, bir balany alyp, közdön qajym bolot.

Oşondon baştap han balany bağa baştajt. Moldoğo berip qat taanytat. Bala segiz çaşqa çyğat. Al dajym suuğa baryp, qajyrmaq salyp cüröt.

Oşol mezgilde suunun bojuna bir boz üj pajda bolot. Andan bir qyz dajyma suu alyp ketet. Bala qyzdy körüp, süjüp qalat. Bala bir künü enesine:

-Mağa ajal alyp bergile, - dejt. Enesi hanğa ajtat. Han:

-Şaaysmajyl ali çaş, ajal alğydaj bolo elek, qojo tursun, - dejt.

Ağa, Şaaysmajyl bolbojt. Handyn ajlasy ketkende vazirlerin çaqyrtyp, Şaaysmajylğa qyz tandatyp cönötmök bolot. Munu Şaaysmajyl uğup:

-Atam ubarakerçilik tartyp, başqa caqqa kişi cönötpösün. Uşul cerde bir qyz bar, oşonu alyp bersin, - dejt.

-Men özüm han bolup, el bijlep turup, uşul qyzdy balama qantip alyp beremin, - dep han bolbojt.

Mynda bala süjlöböstön, tamaq içpesten, eki kün catyp qalat. Handyn ajlasy ketip, suunun bojundağy boz üjgö cuuçu ciberet. Cuuçu suunun ceeginen bul üjdü tappaj qajta kelet. Bala enesine:

-Qamyrtaýdy bir köröjün, - dejt. Enesinin bolboğonuna qojboston, atty cetelep çyğyp, minip alyp, ary-beri bastyryp:

-Apa, atty menin atym dediñer ele, "qamdalğan coo-caraq, kijim-keçek bar dediñer ele, mağa körsötüñüzçü, kijip köröjün, caraşar beken, caraşpas beken? - dejt.

Enesi coo-carağyn, kijim-keçesin, eer toqumun alyp берет. Bala carağyn asynyp, kijimin kijinip, atqa minip ary-beri bastyryp körsö, at cer baspajt, uçqan syjaqtuu bolup körünöt. Ary-beri bastyryp kelip, enesine:

-Men kettim, ene, - dejt.

Enesi çaçyn culup yjlajt. Ağa da bolbojt. Anda enesi;

-Tügönböstün kül azyğyn köp qylyp qamdap berejin, anan ketkin, - dejt.

Bala ağa da bolbojt. Kün cürüp, tün cürüp, aj cürüp, cyl cürüp bir cerge barsa, bir boz üjdün ordu turat.

Bul curtta bir kesedej taş catat. Taşty ańtara salsa, taştyn astynda Güldüzardyn cazğan qaty bar eken. Al qatta myndaj dep cazylğan: "Şaaysmajyl, sen anyq er cürök, turuqtuu cigit bolsoñ, meni izdep keleriñ. Biz Misir şaaryna köçüp kettik. Coq, qorqoq cigit bolsoñ, uşul cerden qajra tartarsyñ" dep qazylğan.

Qatty oqup, Şaaysmajyl andan ary colun ulanta beret.

Dağy eki kün cürüp, tün cürüp, aj cürüp, cyl cürüp, bir cerge barsa eki cağynda col coq bir qapçyğajğa tuş keldi. Al qapçyğajdyn öndüründö calan ğana adamdyn başynan бүtkön, eç bir can ötö alğys bir çoñ dubal turat. Ary-beri bastyrса, col coq, ajlasy qurup turğanda Qamyrtajğa til бүтүп сүjlöjt:

- Men cügürүp bara catyp toqtojmun, oşol uçurda qylyçyñ menen dubaldy qoluñ cetse cetpese da şiltep öt. Oşondo dubal urap түşöt. Andan ary dubaldyn içine kirgenden kijinkisin özüñ bilesiñ, - dejt.

At ajtqanyndaj bir cerge kelip toqtojt. Şaaysmajyl qylyç menen çaaп ötsö, dubal qulajt. Bul dubal calañ ğana kişinin başynan qurulup, bir kişinin başynyn ğana ordu qalyptyr. Al dubaldyn içine kirse, bir çaar tulpar Qamyrtajdy körgөndö kişenep tizesine çejin, dağy aryraaq bastyra түşсө, közүнө çejin cerge batty. Daldaağa Qamyrtajdy bajlap, aryraaq barat.

Eç qandaj adam coq. Biroq, qorğondun içinde abdan sonun qooz baq asman tirejt. Al baqtyn ortosundağy köldün çetinde bir terek bar. Ajaq-byjağyna köz cügürtsö, eç kim bilinbegendikten, Şaaysmajyl terektin başyna çyğyp ketet da, uqtap qalat. Oşol meзgilde üç qyz kelip, köldön suu alajyn dese, suuda bir abdan suluu cigittin сүрөтү turat. Qyzdar al cigitti qarmap alabyz dep, köpkö ubara boluşat. Çaqalaryna suu suzup alyşsa, anda da cigittin сүрөтү түşöt. Qarmap alaly deşse, qolğo ilinbejt. Qyzdardyn ajlasy ketip çarçağanda ketip qalyşat.

Qyzdardyn padyşasy:

-Emne keçiktiñer! Silerdin başyñardy alamyn, - dep qysymğa alat.

Qyzdar körgөнүн ajtyp berişet. Any uqqan padyşa qyz:

- Bizdin qorğongо qandaj kişi keldi eken? Dubalğa bir kişinin başy cetpej turat ele, caqşy boldu, - деп padyşa qyz qyzdardy eerçitip çyğat. Barsa, qyzdar ajtqandaj suuda bir сүрөт turat. Al dağy qarmap alajyn деп arakettense, qolğo ilinbejt. Ajaq-byjağyn ajlanyp qarasa, terektin üstүндө bir cigit uqtap catat.

- Munu öltürböstön tirüü qarmap alsaq, zyjan keltirişi mümkün. Oşonduqtan caradar qylyp, suuğa tüşürüp, başyn alyp, dubaldy bütürölü, - dep padyşa qyz eki qyzyn cumşap, terekti aralata baştajt. Terek solquldağan kezde, Şaaysmajyl ojğonup ketip, tüşüp kelet. Padyşa qyz:

-Cigit, mağa keldiñbi? - dejt.

-Colooçunun colu uşundaj eken, - dep bala coop берет. Anda qyz:

-Bul cerge kelgen qajtyp ketçü emes. Tetigi dubal sağa oqşoğon cigitterdin başynan bütökön, - dep dubaldy körsötöt. Al padyşa qyzdyn aty Rabizañğa bolot. Qyz:

-Menin şartym bar, küröşöm, men cyqsam başyñdy alam, sen cyqsañ sağa tiemin, - dejt. Atajyn qojğon qalystaryn çaqyrtyp, qaratyp qojot. Eköo küröşüp, Şaaysmajyl cyğyp alat.

Padyşa qyz qajradan küröşöt. Şaaysmajyl dağy cyğat. Eki colu cyqqanda qyz taacysyn tartyp ciberet. Tartyp cibergende qyz ekeni körünö tüşöt.

-Erkek başym menen qyz menen küröşüp emne pajda taptym - dep Şaaysmajyl qyzdyn üstünön oop tüşöt.

Ooptüşköndön kijin qyz Şaaysmajyldyn üstünö minip, qancaryn alyp, başyn almaq bolot. Bul uçurda turğan qalystar:

-Ee, Rabizañğa, naamarttyq qylbağyn, bul cigit seni bir emes, eki colu cyqty. Ceñiş bul cigittiki, - dejt.

Uşul sözdü uqqandan kijin, ordunan yrğyp turup, cigitke cügünüp:

-Ceñiş sizdiki, men da sizdiki, - dejt. Şaaysmajyl andan ary colun ulantmaq bolot. Rabizañğa uruqsat berbejt.

Keç qurun bir kündük toj casap, eköo birge catmaq bolot. Şaaysmajyl qylyçyn eköönün ortosuna qojup qojot. Anda qyz:

-Şaaysmajyl, sen emne üçün myndaj işti casajsyñ, emne üçün unçuqpajsyñ, ce sağa menin suluuluğum caqpajby, ce baatyrlyğym caqpajby? Menden köñülüñ qaldyby? - dejt.

Anda Şaaysmajyl ajtat:

- Men üjdön attanyp çyqqanda bölök maqsat menen çyqqanmyn. Menin süjgön qyzym bar boluçy. Siz meniki, men seniki boldum. Sizdi men alamyn. Biroq eköobüzdün kim-kimibizdin nietibiz işibiz qylyçtyn mizindej qurç bolsun degen oj menen qojdum. Men azyr sapar ketip bara catamyn.

Oşol saparymdy tuura atqaryş üçün men tüz cana tuura coldo bolojun. Qajra kele catyp, toj casap, anan süjlöşöbüz, - dejt. Ertesi andan cönöp kete beret.

Mynda da aj cürüp, kün cürüp, tün cürüp, cyl cürüp, bir qapçyğajğa tuş kelet. Qapçyğajda bir çoñ taş catat. Ötüp ketüügö col coq. Ary-beri bastyrat. Oşol kezde Qamyrtajğa til bütöt.

-Ee, Şaaysmajyl, qamçy sap menen taşty kötör. Al taş açylğandan kijin qaalğa, qaalğada qulpu bar. Al qulpunun açqyçy oşonun üstündö turat. Al emi açyp kirgendi özüñ bilesiñ.

Aty ajtqan işti casağanda col açylat da, atyn cetelep kirip catsa, oñ caqtan dağy bir kiçine qaalğany köröt. Al qaalğany açyp kirse, qarañgy üj, tördö bir qyz çaçyn sylap oturat.

Anyn suluuluğunan üj caryq körünöt. Bajağy qyzğa süjlöşüüdön sürdöp, kiçinekej majda taştardy qyzdy közdöj yrğytat.

Anda al qyz:

-Oj, sen qandaj bej tartip cansyñ? Cyrtqyç qaryşqyr bolsoñ, meni cegin. Coq, söz tüşüngön adam balasy bolsoñ, coluña tüşkün, - dejt.

Anda Şaaysmajyl:

-Men cyrtqyç emesmin, adam balasymyn. Qarañgy cerdin astynda çaşağan özüñ qandaj cansyñ?

-Egerde siz munu uqquñuz kelse, taryhymdy ajtyp berejin. Ceti erkek bir tuuğandyn içinde bir calğyz qyz elem. Atym Gülpaary. Eñ kencesi boluçumun. Bizdin hanybyz meni alamyn dep ağalaryma ajtтыrat. Biroq, ağalarym bolboj qojot. Bolboğondo han uruş açty, byjyl ceti cyl tolot. Oşondon beri eki akem ölüp beşöö qaldy. Myndan ary cürüp oltursañyz, coldo bir çağynda köp kişi, bir çağynda beş kişi eki tarap bolup soğuşup catqanyn körösüz. Oşol beş kişi menin bir tuuğandarym. Oşonduqtan hanğa berbes üçün meni uşundaj qarañgy cajğa saqtap turuşat, - dejt qyz.

Sözdün maanisine tüşüngöndön kijin Şaaysmajyl coluna tüşüp kete beret. Cürüp oturup barsa, coldun bir tarabynda köp kişi, bir tarabynda beş kişi bolup soğuşup catat. Ketip bara catyp, Şaaysmajyl caqyn kelgende eki caqtağylardy qarabaj turup salam ajtajyn, qajsy çağy alik alsa, oşol çağyna qoşulajyn degen ojğo kelet. Ojloğondo salam berse, beş kişi alik alat, köp kişi taraby unçuqpajt. Şaaysmajyl beşöönö qoşulup soğuşqa kiret. Oşentip, padyşanyn askerlerin qyrat, ceñişke ee boluşat.

Biroq, beş bir tuuğan süjlöşüp Şaaysmajlydy ketirbej, üjlörünö alyp baryşyp, qaryndaşyn ağa bermekçi boluşat.

Al keçesi toj casap, qaryndaşyn Şaaysmajylğa berişet. Biroq, tündösü birge catqyrğanda Şaaysmajyl ortosuna qylyçyn cylañaç qojup qojot. Anda qyz qylyçtyn ortoğo qojuluşunun cajyn surajt.

Menin suluuluğum köñülüñö tolbodubu, ce beş bir tuuğanymdyn baatyrlyğy caqpadyby? - dejt.

Siler cönündö eç qandaj naarazyçylyğym coq. Men üjdön cönögönümdö bir maqsat menen çyqqamyn. Oşol maqsatym atqarylmajynça, menin siz menen süjlöşüüm tuura kelbejt. Bul qylyçtyn qojuluşunun sebebi - eköobüzdün süjlöşüübüzdün mañzy, myna uşundaj qurç bolsun. Zaar menen saparymdan qalbaj cönöp ketejin. Men sizden ajnybajm, - dejt Şaaysmajyl.

Oşonu ajtyp qajta kelişke ubada qylyp cönöp ketet. Oşentip kündöp-tündöp cürüp oturup, bir şaardyn çetine cetip, bir cesir ajaldyn üjünö tüşöt. Al ajaldan:

- Eliñerde emne kep bar? - dejt.

- Bizde eç dele kep coq, bir ğana cañylyq, padyşabyz Güldüzar degen qyzdy alamyn dep, toju bolup catat. Bütüşünö eki ğana kün qaldy!

- Andaj bolso caqşy. Siz myna bul aqçağa bazarğa baryp, cuurqan-töşök, cemiş alyp keliñiz, - dejt.

Aqçany alyp, ajal bazardan ajtqandardyn baaryn alyp kelet. Keç kirgende ajalğa Şaaysmajyp ajtat:

- Siz hanğa caqşylap ooqat casañyz. Myna bul şakekti qoşup alyp barasyz da, tasmaldy handyn astyna qojosuz. Siz özüñüzdü Güldüzardyn ecesimin dep, hanğa bildirbesten turup şakekti Güldüzarğa körsötösüz. Anda Güldüzar sizge emne dese, mağa ajtyp kelesiz.

Ajtuusu bojunça cesir ajal şakekti qoşup, tastorqondu alyp barat. Anda Güldüzar:

- Sizdin üjüñüzgö kim keldi? - dep surajt.

- Menin üjümö bir cigit kelip, uşundaj casağyn dedi, - dejt ajal.

Anda Güldüzar:

- Andaj bolso men hanğa ajtyp tojdu toqtoto turajyn. Zaar menen köçögö bir kişi çyğarbas üçün bujruq berdirejin. Özüm qyrq qyzdy eerçitip baqqa barajyn.

Oşol cerden meni alyp ketsin. Uşundaj dep ajtyp baryňyz, - dejt qyz.

Ajal bardyğyn Şaaysmajylğa ajtsa:

-Coq, siz qajra baryňyz da myndaj deňiz: mejli tojun toqtoto tursun, zaar menen köçürüp cönösün. Men handan tartyp alyp ketem, qudureti bolso tartyp qalsyn, - dejt.

Han Güldüzardy alyp kele catqandyğyn körüp, Şaaysmajyl aldynan tosyp çyğat da, Güldüzardy ala qaçat.

Han qabardy qatuu salyp, artynan quuğuntuqtaşyp, handyn tulparlary da quup cetpejt.

Şaaysmajyl menen Güldüzar attan tüşüp es alyşat. Artynan handyn askerlerinin kelgenderin Şaaysmajyl ceñe beret. Oşentip, tört-beş kün oşol cerde soğuş bolot.

Alar coldon Gülpaaryğa kelet. Anda ceti kün toj casap, segizinçi künü Gülpaaryny alyp cönöjt. Gülpaaryğa ağalary eki tulpar, üç qurcun altyn, cana üçöönö tieselüü kijimder, Gülpaarynyn bala kezinen birge cürgön küçügün qoşo berişet. Küçük bardyq caman, caqşylyqty aldyn bilet eken. Andan cürüp oturup, Rabizaňğağa kelişet.

Rabizaňğa ajabağan baatyr qyz bolğon eken. Al qaramağyndağy eldi, şaardy büt Şaaysmajylğa bütin ötkörüp beret. Al cerden alynyn kelişinçe altyn-kümüştördü, qymbat baaluu taştardy cüktöp alyp cönöjt.

Ajylğa caqyn kelgende Güldüzar:

-Biz qajnatabyzdyqyna barbastan, uşul cerge caj salyp turaly - dejt.

Şaaysmajyl maqul bolup, atasynyn ajlynan on beş, cyjyrma alystyqta üç saldyrat. Anyn cajlary qymbat baaluu taştar menen bütöt.

Han bir künü sajaqatqa çyğyp, keç qalyp kele catsa bir qanča alystyqta abdan carqyrağan qooz caj körünöt. Ertesi han izildetip ciberse, uulu Şaaysmajyldyn caji bolot. Ertesi atasyn üjünö çaqyrat. Güldüzar:

-Qajnatabyz üjgö kelse, bizdi körsötpö, - dejt.

Han balasy menen qoşo cönöjt. Şaaysmajyl atty cajlağança han üjünö kirip barat da, tamaq dajardap catqan üç ajaldy körüp qalat. Han:

-Men cetimiş-seksen cyl handyq dooron sürüp, uşul caşqa kelgiçe myndaj suluu ajaldardy körgön emes elem. Çynyğy ajaldar uşular turbajby! - dep balasyn öltürüp, kelinderin almaqçy bolot.

Oşol cerden qalp oorup qalat. Balasyna:

-Men oorup qaldym, kün sajyn kelip qabar alyp turğun, - dep tamaq içpesten attanyp ketet. Kempirine baryp:

-Balabyz dinden çyğyptyr, qaapyrды alyptyr. Ceti ata-byzdan beri tozoqqo tüşö turğan bolduq. Uuldu eptep öltürölü, - dejt.

Kempiri maqul bolup, handyn aqypy bojunça bal cana uu açytat. Balany çaqyrtat. Bala cönöördö Güldüzar küçüktü qoşup berip:

-Atañqyna barganda küçüktün qylğanyn qyl, basqan izin bas, - dejt.

Bala barsa, atasy qyñqystap catqan bolot. Oşol mezgilde enesi bir pijalağa bal alyp kelip, hanğa sunat, ekinçi pijaladağy uunu balasyna sunat. Han baldy içip ciberet. Şaaysmajyl içejin dese küçük qoldon tyrmalap içirbej qojot. Anda atasy menen enesi:

-Emne üçün içpejsiñ? - dep surajt. Myndaj ooqatty içip körgön emesmin, mağa caqpajt, - dejt Şaaysmajyl.

Bul sapar ölümdön qalyp, üjünö qajtat. Ekinçi colu dağy çaqyrtat. Enesi paloo basyp, bir cağyna maj aralaş, bir cağyna uu aralaş paloonu ekige bölüp alyp kelet. Han cej baştajt. Küçük Şaaysmajylğa cegizbej qojot. Şaaysmajyl ölümdön ekinçi colu qalyp, üjünö qajtat.

Üçünçü künü çal ordosunun eşiginen tartyp, törünö çejiin kilem menen töşöjt. Eşiginen törünö çejin tereñ çunqur qazdyrat. Bul çuñqurdun içine uçun coğoru qaratyp, eki şiş temir qaqtyrat. Al temir şişterdin uçu uulangan bolot. Uşintip dajardatyp qojup, balasyn dağy çaqyrtat. Şaaysmajyl küçüktü astyna qojo beret. Küçük kilemdin ortosun baspastan çeti menen basat, küçüktün izi menen Şaaysmajyl da cürüp oturat.

Barganda uulangan kürüç beret. Any da cebej qojot. Oşentip, üjünö dağy aman-esen qajtat.

Törtünçü colu dağy balasyn çaqyrtat. Han:

-Balam, men seni ölgöndö-talğanda aq dep, taq dep-kördüm ele. Sen mağa işenbej, küçüktün bir balasyna işenip qalypsyn. Çyn syryñdy ajtçy, senin küçüñ emnede? - dejt.

-Menin eki qolumdu altymyş qulaç arqan menen artyma bajlasa, küçüm oşondo, oşonu çeçe albajmyn, - dejt bala.

Ajtqandaj han altymyş qulaç arqan menen Şaaysmajyldyn qolon bajlap:

-Başyn alğyla! - dep qyjqyrat.

Şaaysmajyl küjšönüp qojso, arqan bytyrap, üzülüp ketet. Han:

-Ii, balam, men seni qatyqsyn dep catam, - dejt. Han ekinçi colu dağy surajt.

-Alтымыş qulaç çyncyr menen qolumdu arqağa bajlasa, menin küçüm oşondo, - dejt bala.

Han Şaaysmajyldy bajlatyp:

-Alğyla, cigitter, başyn! - dep qyjqyrat. Al küjšönüp qojso, çyncyrdyn közü sajyn üzülöt.

Üçünçü colu taarynyçtuu, yrajymduu sözdör menen balasynan surajt:

-Menin ölörüm qalyp, ösörüm qalğan coq, çyn syryñdy ajt, küçüñ emnede? - dejt.

Bul sözgö bala erip ketip:

-Men çyn syrymdy ajtajyn, Qamyrtajdyn qujruğunan birtal qylyn alyp, eki çypalağymdy biriktirip bajlasaңыз, menin küçüm oşondo, - dejt.

Any menen bajlatyp, han:

-Alğyla başyn! - dep qyjqyrğanda, Şaaysmajyl üzö alбай qalat.

Han eki közün çuqutup, közün kölgö saldyrat da, özün orğo saldyrat.

Han üç kelinine: "Şaaysmajyl bolso ordo, mağa tijsin" - dep qabar ajttyrat.

-Biz tirüübüzdö tijbejbiz, küçü cetse, bizdi öltürüp alsyn, - dep kelinderi coop qajtarat.

Oşondo soğuş başalat. Handyn askerleri ceñile beret. Alar soğuşa bersin, biz ordo catqan Şaaysmajyldan qabar alaly.

Bul ordo catqan Şaaysmajylğa qajdan-cajdan tamaq taap, küçük alparyp taştaj beret.

Kündördün birinde bir çoñ soodager kelip, ordonun tuurasynda bir-eki çaqyrym alystyqta tünöp qalyşat. Al soodagerdin canynda dajyma küçük bolot dağy, küçükkö qançalyq ooqat berse dağy any cebesten, tiştep alyp kete beret.

Aqyrynda soodagerler:

-Bul qandaj küçük? - dep ańdyp qalyşat. Küçüktün artynan pajçy qojot. Pajçy küçüktün artynan barsa, tiştep alğan ooqatty bir cerge alyp baryp ele taştap ciberet.

Artynan baryp qarasa, bir çoñ ordun içinen bir kişinin doбуşу çyğat.

-Sen qandaj cansyñ? - dejt.

-Meni ordon çyğaryp qojğula! - деп suranat.

Bul sözdü uğup, bajağy kerben başy soodagerge ajtat. Alar tört qaçyr menen arqandardy alyp, orğo baryşat. Arqandy taştap, qaçyr menen süjrötüp çyğarat.

Ordon çyqqanda Şaaysmajyldyn eki közü kör, saqal murutu öskön bolot. Any alyp bulaqqa kelişet. Al bulaqtyn suusu menen beti-qolun, közün çajqap otura beret. Küçük kölgö baryp, Şaaysmajyldyn eki közün alyp kelip beret. Oşol kezde Şaaysmajylğa tübündö oturğan taldyn başyna eki kögüçkön kelip qonot. Alar kişiçe myndaj dep süjlöjt:

-Közdü caqşylap cuup turup, öz közüñö sal. Közge salğandan kijin eköübüz qujruğubuzdan eki tal taştajbyz. Tal dy eki qoluña al da, oñ qoluña dağyñ menen sol közüñdü, sol qoluña dağy menen oñ közüñdü syjpajsyñ. Anda közüñ qadimkidej taza bolot.

Şaaysmajyl kögüçkondör ajtqanyn qylat. Küçüktü eerçitip kete beret. Cürüp oturup eki ögüz menen qoş ajdap catqan dyjqanğa coluğat.

Dyjqan:

-Padyşabyz soğuşup catat. Alardyn qatary mağa caqyndap qaldy. Soğuşqa barsam, kelembi, kelbejmibi dep egin ajdap catam. Sen kimsiñ? - dejt.

-Men balasyzğa bala bolojun, botosuzğa boto bolojun dep cürgön canmyn, - dejt. Añgyça eki ögüzü çarçap qalat. Bala eki ögüzdü çyğaryp qojup, bir qolu menen tartyp, bir qolu menen qarmap, cerdi ajdap taştajt.

Anan dyjqanğa:

-Sizdin orduñuzğa men baramyn, "menin balam bar, oşol barat" dep ajta bergin, - dejt.

Dyjqan:

-Boluptur, - dep balany üjünö eerçitip cönöjt. Üjünö kelip, üjündö bolğon bar tamağyn berip:

-Balam, sen emne ooqat cejsiñ? - dejt.

-Men qoçqor, teke, buqa, ajğyrdyn etin cejmin. Dyjqan al tünü bir qoçqoru bar eken, oşonu sojup beret. Any büt cep catat. Saar menen bir tekenin etin cejt. Dyjqan keçte bir buqasyn sojup beret. Bala any eki kün cejt.

Oşol mezigilde handan çaqyruu qağaz kelet da dyjqan Şaaysmajyldy cönötöt. Ajaldary Şaaysmajyldyn kelatqanyn, soğuşqa kirerin bilet.

Baatyr ajal Rabizaňgige berkiler:

-Şaaysmajyl kelip azyr soğuşqa kiret. Biroq, aldan-küçtön tajyğan nemeni etijattağyn, - dejt.

Şaaysmajyl baryp:

-Biz bul handyn baatyr balasynyn aty bar dep uqtuq ele. Oşonu berse, duşmanyn sözsüz ceñip berem, - dep hanğa ajtтыrat.

Atasy Şaaysmajyldy taanybaj qalat. Antkeni küçük közün taap kelgende, közdörün almaşyp salyp qojğon eken.

Han bul Şaaysmajyldyn suroosun qanaattandyryp atyn berdi. Atty minip, soğuşqa kirgende, ajaly Rabizaňgi daroo taanyjt da qaça beret. Şaaysmajyl Rabizaňgini eñip, handyn astyna alyp kelet. Han Rabizaňgini celdetterge başyn alğanğa bujruq qylat. Munu uğup turğan Şaaysmajyl.

-Handy qarmağyla!-degen bujruqtu beret.

Oşentip nisapsyz handyn nieti öz başyn coğotqon eken.

§ § §

ASAN

Ilgeri, ilgeri bir qandyn uluu qatynynan eki bala, kiçüü qatynynan Asan degen balasy boluptur. Bir künü qan tüş körüp, tüşündö bulbuldun sajrağan ünün uğup, oşol bulbulğa aşyq bolup qalat. Qan kündön küngö sarğajyp, aqyry çoñ ooruga çaldyğat. Atasy emneden oorup catqanyn baldary bilişpejt.

Bir künü qan üç balasyn çaqyrtyp:

-Baldarym, men bir tüş kördüm, tüşümdö bir bulbul ünün muqam-muqam çyğaryp uqmuş sajrady, men oşol bulbulğa aşyq bolup, aşyqtyqtann oorup, mintip töşöktö catamyn, bulbuldu mağa kimiñ alyp kelip beresiñer? - dejt.

Uluu qatyndyn eki uulu:

-Biz alyp kelip berebiz, - deşet. Oşol kezde Asan caş bolot.

-Bulbuldu alyp kelüü Asandyn qolunan kelet ele, biroq al "caştyq qylat, silerdin qoluñardan kelbejt", - dejt qan.

-Bizdi Asandan kemsintet, - dep eki uulu atasyna taarynyşat. Qan:

-Qoj, taarynbağyla, üçöön teñ bargyla, - dep üçöönü teñ ciberet.

Bajağy qandyn eki uulu Asandy eerçitip alyp, cürüp olturup, bir taqtaj quduqqa baryşat. Al quduqtun canynda eki col catat. Bir colgo "barsa kelet", bir colgo "barsa kelbes col" dep, cazylyp qojulğan. "Barsa kelet colgo" eki ağasy tüşöt, "barsa kelbes colgo" Asan tüşöt. Bul üçöo colgo çyğa elekten murun Asan:-üçöobüz quduqtun taqtasyn üç ataly, kimibiz kelsek, taqtadan özübüzdün oğubuzdu suurup alaly, kelgenibizdi oşondon bileli, - dejt.

Taqtany üçöo üç atat da, coldoruna tüşüp cürüp ketişet.

Asan cürüp olturup, cürüp olturup bir kümbözgo coluğat. Kirip barsa türdüü tamaqtar byşyp turat, eki çağyn qarasa, eç kim coq, qursağy açqan Asan tamaqty içe baştajt. Kümbözdün töbösündö añdyp catqan masten kempir:

-Bejcoop tamaqty içip catqan kim? - dep qyjyryp tüşüp kelet da, Asandy kijik qylyp qojot. Al kijik meni biröölör atyp cep qojot dep masten kempirge calyna beret. Masten kempir kijikten cadap, anyn tilin dubalap bajlap qojot. Kijik masten kempirden tüñülüp andan ary ketet.

Cürüp olturup, cürüp olturup dağy bir kümbözügö coluğat, kirip barsa, bajağyndaj türdüü tamaqtar byşyp turat, biroq Asan qorqup taqyr cebejt. Bir maalda kümbözdün töbösünön bir qyz:

-Bul cerde bejcoop cürgön kim? - dep tüşüp kelet. Kijik bürüşüp, qorğolop qalat. Qyz kijiktin adamzat ekenin bilet da, "Masten kempir qylğylyqty qylğan eken" dep kijikti dubalajt. Kijik adamzat bolup çyğa kelet. Qyz:

-Sen qajdan cürgön balasyñ? - dep surajt.

Asan tili coq, duduqça qolu menen cañsajt. Qyz "Asandyn tilin da bajlap qojğon eken" dep, tilge keltiret. Asanğa til kiret, al qyzğa col cürüp baratyp masten kempirdin üjünö tuş kelgenin, aç bolğonduqtan tamaqtaryn cep qojğonun, masten kempir tamağyn qyzğanyp, kijik qylğanyn cana başqalardy ajtyp tüşündüröt. Qyz Asandyn erdigine yraazy bolup, türdüü-türdüü tamaq-aştardy qojup syjlajt. Oşentip eköo turmuş qurup, cyrğap catyp qalyşat.

Kündördün birinde Asan:

-Atam qan ele, bir muqam sajrağan bulbuldun ününö aşyq bolup qalyp, oşol bulbuldu taap kelgin dep ciberdi ele, men oşol bulbuldu izdep cürömün, - dep qyzğa çyn syryn ajtat.

Qyz:

-Al bulbul cin perinin padyşasynyn qyzynyn qolunda turat. Toonun başynda bir qara quş bar, al cyl sajyn tuujt, biroq cyl sajyn baldaryn acydaar cep qojot, oşonun baldaryn acydaardan aman qutqarsañ, seni bulbulğa oşol qara quş cetkiret. Anyn balapandary temir qanat bolup uçar ubağynda ujanyn tübünö çuñqur qazyp, oşol çuñqurda caañdy alyp, andyp catqyn, acydaar kelgende atyp öltürgün, - dejt.

Asan toonun başyna baryp, bajağy kelinçegi ajtqandaj caasyn alyp, qara quştun balapandary catqan ujany añdyp catat.

Bir ubaqta acydaar kelip, ujağa çyğa baştajt, balapandary çyryldap, çyrqyraşat. Asan acydaardy teñ bölö atat. Añğyça bolboj üjdöj taşty ütüröndötüp, qojdoj taşty qoturañdatyp, boroon-çapqyn menen qara quş kelet. Kelse, baldary aman-esen. Säjünüçü qojnuna batpaj, balapandarynan:

-Acydaardan qantip qutulduñar? - dep surajt. Baldary:

-Acydaar bizdi cutam dep ujağa çyğyp kelatqanda myna bul kişi atyp öltürdü, - dep coop berişet.

Oşondo qara quş:

-Sen mağa ajabaj çoñ cardam qylğan ekensiñ. Emi senin emne müdöñ bar? - dejt. Asan:

-Cin perinin padyşasynyn qyzynyn qolundağy bulbuldu alyp ber, - dejt.

Qara quş bulbul quşqa qantip baruunun colun bardyq quşlardan surajt. Oşondo cin perinin padyşasyna üç cül tutqun bolğon köödönü adam, köçüğü quş kişi qara quşqa:

-Cin periler udaasy menen üç kün uqtajt, oşol uqtap catqan kezde barsañar qudajdyn calğağany, uqtabağan ubaqta barsañar qudajdyn qarğağany, - dejt.

Qara quş Asandy alyp cönöjt. Cürüp olturup, cürüp olturup alardyn uqtağanyna bir kün qalğanda baryşat. Al künü toqojdun içinde caşynyp catyp, ertesi Asan altyn tuurda olturğan bulbuldu alyp, kelinçegine kelip, üçöö cönöp ketet.

Cürüp olturup, cürüp olturup bajağy taqtaluu quduqqa kelişet. Asan üç oqtu qarasa, üçöö ten, taqtada qadalğan bojdun turat. Asan eki ağasynyn ketpegenin bilet da, kelinçegi menen bulbuldu oşol cerge qojup, özü eki ağasyn izdep ketet.

Cürüp olturup, cürüp olturup bir ajylğa kelet. Kelse, bir ağasy Çoqoj degen bajğa, bir ağasy Kepiç degen bajğa malaj bolup cürgön cerinen tabat. Asan ağalaryn alyp ketemin dese, bajlar:

-Bul eköönün içken-cegeniñ tölömöjünçö, qojjo berbejbiz, - dep çataq qylyşat.

Asan eki ağasynyn içken-cegenin büt tölöp, qutqaryp quduqqa barat. Oşol cerden eki ağasy Asandyn kelinçegin, bulbuldu körüp köñöldörü buzulat. "Ujalbaj qantip barabyz" dep, Asandyn eki közün çuqup, soqur qylyp turup, quduqqa salyp ciberiшет. Bulbul Asandyn eki közün kebezge orop, eki qanatynyn aldyna qatyp qojot. Asandyn kelinçegi qarmatpaj qaçyp ketet.

Bajağy Asandyn eki ağasy:

-Bulbuldu biz alyp keldik, - dep atasyna alyp baryşat. Qan eki uulunan:

-Bulbuldu qantip taap keldiñer?-degende, biröö:

-Külük at minip qarañğyda uurdap keldik, - dejt. Ekinçisi:

-Qaraňgyda cöo ele uurdap keldik, - dejt. Baldarynyn sözünün eki açalyq bilingenden kijin:

-Seni kim alyp keldi? - dep bulbuldan surajt. Oşondo bulbul:

-Bul eköönün inisi Asan degen alyp kelgen, biroq bul eköo namys qylyp, Asandyn eki közün çuqup, taqталuu quduqqa salyp ciberişti, eki közü menin eki qanatymdyn aldynda turat, Asan ölgön coq, tirüü ele quduqtun түbündö catat, - dejt.

Qan quduqtan Asandy alyp keldirip, eki közün cylvusunda saldyryp, müröktün suusun qujdurup ajyqtyrat. Al emi berki eki balasyn darğağa tarttyryp öltüröt.

Qan qaalağan bulbuluna cetip, Asan kelinçegin alyp kelip, eline qan bolup, cyrğap-quunap catyp qalat.

§ § §

NAABAT

Ilgeri bir ötkön zamanda Azil degen qan özünün aqylduuluğu menen elin caqşy başqaryp, bejpil ubaq menen eli quunap-cyrğap bir neçe cyl caşaptyr. Biroq, op tartqanda üjdöj taştardy cutup aluuçu acydaar suunu bögöp catyp alat. Al emi acydaardyn özünün şarty bojunça künügö bir qyz berbese suu berüüçü emes eken.

Kündördün birinde kezek Azil qandyn uluu qyzyna kelet. Qan elin çoğultup:

-Qalajyq-qalq, uşul acydaardan qutqaruuçy küç eldin arasynan çyqpajt beken? Egerde kimde kim acydaardan öz elin qutqaryp alsa qaalağanyn orundatam. Mejli qandyğymdy alsyn ce üç qyzymdyn caqtyrğanyn alsyn, men sözsüz ubadamdy orundatam. Qana, kim baryp beret, elimdin keregine - dejt.

-Men! - dep qylyçyn kötörüp Naabat degen cigit qandyn astyna kelet.

Naabatqa köpçülük el batasyn berip, acydaarğa ciberişet. Naabat üjünö kelip enesinen qyzdyn kijimin tapyryp, qyzça kijinip acydaarğa barat. Acydaar op tartqanda Naabat qylyçyn kökürögünö taqap qarmaj salyp, acydaardy ekige bölüp salat. Calaň acydaardyn qany suu menen eki kün, eki tün ağyp, araň degende suu tazalanat.

Naabat qanğa kelip, taazim qylat.

Oşondo qan:

-Qana uulum, emneni qalajsyñ?

-Taq syr qanym, sizdin üç qyzyñyz bar eken. Biz üç bir tuuğanbyz. Ajyp etpeseñiz üç qyzyñyzdy bizge beriñiz.

-Boluptur, uulum, caqşy bolot.

Oşentip qandyn ordosunda qyrq künü-tünü menen toj bolup, qyzdary turmuşqa çyğat.

Bul cyrğalduu turmuş, köpkö uzabajt. Antkeni Aq döö, Qara döö degen çyğyp, eldin bajlyğyn, mal-salyn talap ala baştajt.

Qan elge dağy qajrylat:

-Buğa menin kiçüü küjööm cana ağa qoşulup eki küjöö balam baryp döölördü öltürüp mal-saldy qajryp kelişsin, - dep qan bujruq qylat.

Oşentip üç bir tuuğan saparğa attanat. Eki ulusu ketet.

Al emi Naabat eki kündön kijin barsa, eki ağasy colduq azyğy tügönüp, maldyn qyğyn talaşyp catyşqan eken. Naabat özünün tamağynan berip, eki ağasyn qaltyryp, özü calğyz cortuulğa cönöjt.

-Cürüp olturup, cürüp olturup toğuz qanat örgögö kelet. Ağa kirip barsa, bir kempir oturğan eken. Al:

-Kel balam, col bolsun! Bizge adam emes, çymyn uçup kelçü emes ele, ölgönü kelgen turbajsyñby. Azyr menin uulum kelip senin sazajyñdy beret, - dejt.

Körsö, bul bajağy Aq döönün enesi eken. Naabat:

-Balañ qajda cüröt? - dep surasa, kempir:

-Ajtpajmyn ele, ajtpajmyn, - dep Naabatty culmalap baştajt. Naabat kempirdi çaçynan qarmap turup çapqanda baqyryp yjlap:

- Öltürbö ele, öltürbö, canymdy qoj, - dep calynat. Oşondo Naabat:

-Andaj bolso Aq döönün qajda ekenin ajtyp ber, - dejt.

-Al uuğa ketti ele, keleer maaly bolup qaldy. Colu bolso tajğandary qubalaşyp kelet, colu bolboj qalsa, tajğandary bölök-bölök kelişet, - dejt kempir.

Añğyça bolboj tajğandar celip-cortup öz-özünçö kelişet. Döönün kelerin bilip, Naabat colunan tosup çyğat.

- Qana dööm, bizdin eldin mal-salyn alğan sensiñbi?

- Ooba.

- Andaj bolso men seni menen qarmaşqany keldim.

- Qarmaşsa qarmaşaly. Oşentip Naabat menen döö üç kün, üç tün qarmaşat. Döö Naabatty kötörüp urğanda, qyzyl aşyğyna çejin cerge kirip ketet. Naabat qajra oñdonup dağy üç kün, üç tün qarmaşyp, döönü müdürültüp cerge cyğyp, qylyç menen caryp salat.

Andan ary cürüp oturup, cürüp oturup dağy bir toğuz qanat aq örgöögö kez bolot. Ağa kirip barsa, bir suluu kelin yjlap olturat. Kelindin cön-cajyn surasa, al:

- Qara döö meni tutqundağanyna bir neçe cyl boldu. Elime cete albaj zarlap cüröm. Qara döö erteñ menen ketip, keçinde kelet. Al kelgençe men tamağyn casap, ooqatyn qylyp oturam. Bul cerge kelgen adam qajra ajlanyp eline cetpejt. Qara döö neçen, neçen myqty cigitterdi öltürüp, söögün söpöt, ustaqanyn upat qyldy.

Qajdan kele catasyñ? Qoquj, Qara döo keleer maaly bolup qaldy, bul cerden batyraaq ket, seni öltürüp qojbosun, - dejt.

Naabat:

- Qorqpo, men azyr ele Aq döönü cajlap keldim, munun dağy ajlasyn tabam, - dep Qara döönün keler colun tosup caşynyp catat.

Bir ubaqta Qara döo küşöldöp-byşyldap kelet. Naabat munu da çekege atyp öltürüp, talap alğan malyn, bajağy kelindi, eki ağasyn eerçitip eline kelet. Oşentip qajradan el cyrğalduu turmuşta caşap qalğan eken.

§ § §

TAAN PADYŞA

Ilgeri, ilgeri bir kempirdin calğyz balasy ooqat-turmuşu naçar bolğonduqtan, qyrmanda qyltaq salyp cürçü eken. Bir künü qyltağyna taan tüşüp qalat. Bala baryp taandy çyğaryp alajyn dese, taan qadimki kişiçe balağa qarap:

-Qapystan senin qyltağyña tüştüm. Emne deseñ berejin meni boşot. Atam padyşa. Tört tülüktüü maly bar. Azyr qojoberseñ, ceti beles aşam, oşoğo çejin qarap turğun da, men aşqan beles menen bara bergiñ. Tört beles aşqandan kijin bizdin cylqyğa cetesiñ. Al cerge tünöp alyp, andan ary suraj-suraj bara bergin. Atamdyn cajyl suparasy bar. Anyn maanisi, qasieti "cajyl, suparam, cajyl" deseñ türdüü ooqat dajar bolot. Oşonu atamdan surap alsañ, eneñ eköön oşonu menen ooqat qylasyñ, - dejt.

Oşentip bala taandy qojo berip, qyltağyn kötörüp alyp, enesine ajtpastan, Taan padyşany közdöj cönöjt. Cürüp oturup, cürüp oturup tört beleske kelet. Tört belesten aşqandan kijin cylqyçylarğa cetet. Al cerge tünöp, ertesi ujun qojun, eçkisin, töösün körüp, köñülü tojup, kün bata Taan padyşanyn üjünö kirip barat. Bala salam ajtyp, Taan padyşanyn oçoğunun bojuna oturat. Oşondo Taan padyşa baladan:

-Qajdan "keldiñ, atyñ kim, atañ kim? - dep surajt.

Anyn sözünö coop bergiçe, qyltaqqa tüşkön Taan balany taanyj qojup:

-Meni ölümdön qutqarğan uşul bala boluçu. Emneni surasa, oşonu bergin, - dejt atasyna.

Bala "cajyl suparany" surajt. Taan padyşa bergisi kelbej:

-Tört tülüktüü maldan ar birinen toğuzdan berejin, - dejt. Bala bolboston tura beret. Taan padyşa:

-Berbejmin, - dep başyn çajqağanda, Bala Taan:

-Menin dosuma surağanyn berbejsiñ! - dep küjüp turğan otqo tüşö qalat. Oşondo Taan padyşa ary qarap yjlap, beri qarap külüp arğasyzdan "cajyl suparany" balağa beret.

Bala qoştoşup, cajyl suparany kötörüp alyp, enesine kelip, "Cajyl supara, cajyl!" dese, bardyq ooqat suparada dajar bolot. Oşentip, bala menen enesi cyrğap-quunap, caqşy turmuşta caşap qalğan eken.

§ § §

BULARDYN QAJSYNYSY ÇOŇ

A labaş degen çaldyn calğyz qarala ögüzü boluptur. Ögüzdü dajyma özü baqçu. Kündördün birinde Alabaş uzaq colgo qamynyp, uluu balasyna: Sen ögüzgö ubaqtysy menen cem-çöp bergin, - dep kiçüü balasyna:

-A sen ubaqtysy menen cetelep baryp suğaryp turğun, - dejt da, özü cürüp ketet.

Alabaştyn uluu balasy ögüzdün oozun tyndyrbaj çöp berip turdu. Aradan bir cuma öttü. Segizinci künü ögüz taqyr çöp cebej qaldy.

-Buğa emne boldu?. Ylañdap qaldyby? Sen birdeme bilçü beleñ? - dep surady ağasy inisinin.

-Coq, munu atam ğana bilet.

Eki bir tuuğan coldun bojunda ötkön-ketkenden ögüz qantkende çöp cej turğanyn suraj berişti. Küügüm kire bir abyşqa ötüp:

-Ögüzüñör çöp cebese, suusap qalğany oşol, erteñ Ala-Kölgö cetelep baryp suğarğyla, - dedi.

Atasynyn tapşyrğan işin atqarbağanyn kiçüüsü oşondo ğana estedi. Körsö, ögüz bir cumağa çejin suu içpeptir.

Ertesi ögüzdü Ala-Kölgö alyp baryp suğardy ele, al köldü büt içip qojdu. Köl taza soolup qaldy. Bala bul uqmuştı ağasyna ajtmaq bolup, ögüzdü oşol cerde taştady da, özü üjgö cügürdü.

Soolğon köldün ordunda qalğan balyq ögüzdü şaq cutup aldy. Al tanoosun derdendetip oozun açyp, ary-beri oonalaqtap catqanda, qajdan kelgeni belgisiz qara bürküt şuqşurulup kirdi da, balyqty zooqanyn üstünö kötörüp baryp cej baştady. Balyqtyn içinen çyqqan suu daryjadaj taşqyndap aqty.

Al aqqan suu asqanyn tübündö uqtap catqan abyşqanyn betine qujulğanda, çal çoçup ojğonup: "Kün azyr açyq emes bele" dep künü qarasa, közünö emnedir bir neme tüşüp ketken syjaqtandy. Abyşqa üjünö kelip, közün qyzyna qaratty. Qyzy ary qarap, beri qarap közünün qyçyğynan bir nerseni alyp yrğytty. Körsö, köldü cutqan ögüzdün dalycy eken.

Aradan bir neçe kün ötköndö kerbençiler:

- Uşul cer tüz cer eken,-deşip qyz yrğytqan dalynyn üstünö catyp qalyşty.

Tañ appaq atty. Kerbençiler ojğonup, qajdadyr cylyp baratqanyn sezişti. Qaraşsa qyzyl tülkü bir nersenin çetinen tiştep süjröp baratat. Kerbençilerdin biri myltyğyn alyp, tülkünü atyp cibergende, tülkü cyğylyp qaldy.

Qyrq kerbençi qyrq cağynan tülkünün terisin syjryşty. Bul işti kün çyğa baştap, kün bata bir qaptalyn zorğo syjryp bütüştü. Ekinçi qaptalyn syjryş üçün any oodara alбай qojuştu.

Añğyça colooçu qatyn cetip keldi da:

-Sooğat! Uşul tülküñördün bir qaptalyn mağa bergile, men syjryp alajyn. Cañy törölgön balam bar, oşoğo tumaq çyğar, - dedi.

Ajabaj çarçap, munu emi oodara albasyna közü cetken kerbençiler:

-Ala qojuñuz, - deşti.

Qatyn at üstünön turup eñip aldy da, bastyryp ketti. Qana, ojlonup körgülöçü: ögüz, köl, balyq, bürküt, çal, tülkü, qatyn cana cañy törölgön balanyn qajsynysy çoñ?

§ § §

QAMYR BALBAN

Murunqu ötkön zamanda balasyz kempir-çal bolğon eken. Bir künü kempir qamyr cuurğanda: "Alda qudaj aj, uşul menin qamyrym bala bolup qalsaçy" dep armanyn ajtyp, tyşqa, çyğat.

Tyştan qajra kelse, bajağy qamyry bala bolup qalyptyr. Anda bajağy kempir-çal bir birine süjünçü ajtyşyp, abdan qubanyçta boluşup, toj berişip, atyn Qamyr balban qojuşuptur. Al abdan balban, qajrattuu, er çyğyptyr. Qamykeñ altymyş ögüz, elüü at, arañ qyjmyldata turğan, temir tajaq casatyp alyp, on ceti caşynan sajaqatqa cönöjt. Colundağy şaar eli ürküp kete baştajt. Sebebi, tajağy cerdi dñngürötüp solquldatsa, el "coo kele cataby" dep qaçat eken.

Oşentip cürüp otursa, aldynan Tootoltoñ degen adam çyğat. Andan Qamyr balban:

-Emne önörüñ bar? - dep surajt.

-Balbandyğym bar, - dep coop beret.

-Emese cür, eköobüz coddos bololu, - dep eerçitip alyp cürüp oltursa, aldynan Suusulpañ degen kezdeşet. Andan:

-Emne önörüñ bar? - dep suraşat.

-Menin önörüm: ağyp bara catqan deñizderdi, suulardy alaqaanym menen toqtotomun, - dejt.

Al üçöö coldos bolup cürüp otursa, colunan Ajalpañ çyğat. Andan:

-Emne önörüñ bar? - dep surasa:

-Menin önörüm: toodoğu ajbanattardyn baaryn taş menen ursam, ölböj qalbajt, - dejt.

Törtöö birigip alyp, özülörünçö tooğos çyğyp, añ uulamaqçy boluşat. Alardyn biröö kündö qoştos qalyp et byşyryp turmaqçy bolot. Adegende Ajalpañ qalat. Berkiler keçinde kelişse, eç qandaj tamaq coq, bir Cez Tumşuq ot alamyn demiş bolup kelip, etin cep, özün ajabaj sabap ketet.

Ekinçi künü Suusulpañ et byşyrğanğa qalat. Anyn da Cez Tumşuq murunqudaj etin cep ketet. Anda da açqa qalyşat.

Üçünçü künü Qamyr balban qalyp, et byşyryp otursa, Cez Tumşuq kelip:

-Et berçi! - dep Qamyr balbanğa ajtat. Anda Qamyr balban:

-Et cebej, çoq ce! - dejt.

Al eköö oşol cerden qarmaşyp, Qamyr balban bajağy temir tajağy menen çabaarda, Cez Tumşuq qaçyp cönöjt, tigi quup cetpej qalat. Al qara üñkürgö kirip ketet.

Keçinde coldoşturu kelgende, Qamyr balban bolğon işti ajtyp üçöönü eerçitip, üñkürgö tüşsö, bir aq üj bar eken. Al üjgö kirse, üç qyz yjlap oturat. Bajağy Cez Tumşuq uqtap catat. Any Qamyr balban tajağy menen bir-eki çap ciberee, tura qalyp qarmaşat. Üç qyz unçuqpaj otura berişet. Qamyr balban bajağy Cez Tumşuqtu öltürüp, üç qyzdan syr surasa, al üçöö zorduqtap alyp kelgen handyn qyzdary eken.

Üç qyzdy Qamyr balban tyşqa alyp çyğyp, üç coldoşuna baryp üç qyzdyn biröönü özü alyp, eköönü Tootolpoñ menen Suusulpañğa beret. Ajalpañ qur qalat. "Üç qyzdy üçööbüzgö berbejt", - dep üçöönün içinen naarazylyq çyğyp, balbandy öltürmök boluşat. Any balban bilip qalyp, üçöönü teñ qzyldaj sabaj turğan bolğondo, qaçyp ketişet. Üç qyzdy balban hanğa qabar ajttyryp, şaarğa barat.

Barsa bajağy üç qyz oşol handyn qyzdary eken. Han özü handyqtan tüşüp, balbandy han kötöröt. Oşentip, Qamyr balban han bolup qaryğan ata-enesin bağyp qalyptyr.

§ § §

EKİ BİR TUUGAN

Ilgeri ötkön zamanda bir handyn qatyny ölüp, andan eki bala qalyptyr. Han qatyny ölgöndön kijin ajal alsa, kiçüü balasyna qas bolot. Bir künü al balanyn ağasy qyrq cigiti menen quş salğany ketkende, handyn ajaly:

-Senin kiçüü uuluñ meni urup qojdu, - dep hanğa dattana baştajt.

Han ajalynyn sözünö işenet da, balany cylañaçtatyp ajabaj sabatyp, eki cigitine:

-Yraaq baryp başyn alyp salğyla!-degen bujruq beret. Eki cigit balany ajlasyzdan alyp baryp, kijmin çeçip alyp, özün qojo berišet. "Ataña körünbö, eger körünsöñ, bizdi öltürüp qojot. Biz öltürdük dep kijimiñdi alyp baraly", - dep eki cigit cönöp ketišet.

Bajquş bala ajlasyzdan yjlap qala beret. Bir ubaqta ağasy ojuna tüşöt da, anyn ketken cağyn, közdöj cönöjt. Bala yjlap bara catsa, ağasy astynan çyğyp, bolğon iştin baaryn ağa ajtyp beret. Ağasy ajabaj cany kecip inisin quçaqtap alyp yjlap, "eköübüz myndan körö tentip ölölük" dejt dağy atyn qyrq cigitke berip, eköö yraaqy colğo tüşüşöt.

Cürüp oltursa, caqyn cerden eç bir ajyl körünböjt. Tooğo cetip, bir çoñ taştyn түbünön suu taap içip, es alyp uqtap qalyşat.

Uqtap qalyp tursa, inisi taqyr ojğonbojt. Körsö ölüp qalyptyr. Ağasy bajağy cerde yjlap, emne qylar ajlasyn tappaj, başyna bir çüködöj altyn qojup: balany kim kömsö, oşol alsyn, - dep cazyp cürüp kete beret.

Cürüp oturup coldon bir abyşqa-kempirge keziget. Al abyşqa kempirdin tamağyna tojup, bir az es alat da, bajağy abyşqağa:

-Menin coldoğu inimdi çamañar kelse, köömp ketseñer eken, - dep calynat.

-Maqul dep abyşqa al balağa col körsötüp beret.

Bala cürüp oturup bir şaarğa barsa, eldin baary kecip yjlap olturuşat.

-Emne kecip catasyñar? - dep surasa:

-Bul cerde bir acydaar bar, al acydaar erteñ baaryn cutat dep catat, - dejt.

-Men acydaardan silerdi saqtap qalsam, hanyñar mağa handyğynan tüşüp berebi? - dejt.

Balany hanğa alyp barsa, han maqul dejt.

Al balağa acydaardyn tili bütüp, acydaarğa kününö bir qyz, bir qoj berip turmaj bolot. Oşentip acydaardy köndüröt. Bala handyn tağyna oturup qalat.

Emi abyşqa-kempir cönündö söz ketsin.

Alar ölgön balany canyna kelgende, bir cylan çyğyp, abyşqa menen arbaşa ketet. Abyşqa cylandy öltürgöndö tigi balağa can kiret da:

-Qatuu uqtap qalğan ekemin, - dep tura kelet.

-Seni ajuu-cylan arbab öltürüp qojğon turbajby, - dep abyşqa tüşündürüp, altyndy alyp kempiri menen ketip qalat.

Bala cürüp olturup, ağasy kelgen şaarğa tuş bolot. Şaardyn çetindegi bir alaçyqqa kelip, şyqaalap qarasa, bir abyşqa-kempir, bir qyzdy almaq-salmaq ööp, yjlap olturuşat. Bala salam ajtyp kirip barat. Baryp surasa, "uşul şaarda bir acydaar bar, oşoğö tütün sajyn bir qyz, bir qojdon berüüçü elek, emi kezek bizge keldi", - dep yjlaşat.

-Emese mağa tamaq bergile, men barajyn, bir qylyç taap kelgile, - dejt.

Balany tamaqqa tojğuzup, qyzça kijintip, bir qylyç taap berip, acydaarğa alyp barğanda al sorot. Bala qylyçty tuurasynan qarmaj berip, al op tartuunun küçünön teñ bölünüp qalat, özü esi oop cyğylat.

Erteñ menen handyn eki cigiti tamağyn alyp kelse, acydaar ölüp, canynda bir bala catat. Al tamaq alyp kelgen eki cigit balany çala-bula öltürüp, köldün ceegine alyp baryp köömp salyp, "acydaardy biz öltürdük" dep hanğa çaaap baryşsa, han köp altyn beret.

Abyşqa menen kempir balağa quran oqup, köl ceegine qoj alyp baryp sojup, kempir tezek terip cürsö, qyzynyn tonunun etegi çyğyp catat. Kempir abyşqasyn çaqyryp, eköo suurup alsa - bajağy bala. Aldyna alyp, oozuna süt tamyzyp, kişi qylyp alğandan kijin balany köpkö, bağyp cürüşöt.

Bir künü bazarğa barsa, bajağy eki casool any köröt da, hanğa:

-Bizdi bir bala tilded, - dejt.

-Anda bul balany darğa astyryp taşta, - dejt. Balany asmaq bolğondo, köp kerbençiler,kezigip:

-Balany qanduu suuğa sojolu, eger biz qanduu suuğa kişi sojbosoq bizdi astyryp öltüröt, - dep balany aqçağa satyp alyp baryp suuğa soerdo, bala:

-Men silerdi özüm alyp çyğajyn, - dejt.

Kerben başy maqul bolot. Bala çypalağyn qanatyp, alardy suudan ötközöt.

Kenbençiler balağa tört töönün cügün berişet. Al andan ary qaraj cürüp olturup, bir şaardyn bazaryna barsa, bir bala:

-Tört töönün cüğü, - dep bir üköktü arabağa salyp cüröt. Bala bajağy üköktü satyp alyp açsa, bir suluu qyz olturat.

Al suluu qyz bajağy balanyň başynan ötkörgöndörünün baaryn surap, cazyp alat.

Kerbençiler menen çetke çyqqanda, alar:

-Sen emne aldyň? - dep suraşat.

Bala qyzdy körsötöt. Qyzdy körgöndö, alardyn arasynda talaş bolup, balany ükökkö salyp, suuğa ağızyp ciberiшет. Bala ağıp bara catqan cerinen bir abyşqa qarmap, üköktü açsa - bala, any bala qylyp alat.

Kerbençiler qyzdy talaşyp olturup, hanğa baryшат. Hanğa baryşsa, qyz bajağy cazyp alğan qağazyn hanğa beret. Han bajqap, eki casoolçu cana kerbençilerdi conunan qajyş tildirip, darğa astyryp öltürüp, balany izdetip, qyzğa tapyryp beret.

§ § §

QAN MENEN VAZIR

Bir ubaqta qan özünün vazirine açuusu kelip öltürmökçü bolot. Qandaj qylyp öltüröjün dep ojlop, üç qazdyn uçup baratqanyn körüp:

- Uşunun tilin bilip kel, emne dep uçup bara catat! Eger tilin bilip kelbeseñ, başyñdy alam, - dejt.

- Maqul, - dep qandyn vaziri üç qazdyn artynan çaap bara catsa, munarada çyğyp turğan qandyn qyzy körüp, vazirdi çaqyryp:- Emne çaap bara catasyñ? - dep surajt.

Vazir:

-Qan mobul uçup bara catqan üç qazdyn tilin bilip kel, bilip kelbeseñ başyñdy alam" dedi. Uşul qazdardyn tilin bilgeni bara catamyn, - dejt.

Qandyn qyzy ajtat:

-Ee, vazirim, sen qazdyn tilin qantip bilesiñ? Sen emes qan bilbej catsa, andan körö qanğa qajta myndaj dep ajtyp bar: - Bir qaz "Vazir caqşy qan caqşy" dep ajtyp bara catsa, ekinçi qaz: "Qatyn caqşy er caqşy" dep ajtyp bara catat dep qanğa bar. Uşintseñ bir coop ajtar qan, - dep qyz vazirdi qajra colgo saldy.

Vazir qanğa kelip bajağyndaj qylyp ajtyp berdi.

-Coq, munu sen qazdardan surağan coqsuñ, bul coop menin ğana tuqumumdan çyqmaq. Kim ajtty, ajtqyn, ajtpasañ azyr başyñdy alam, - dejt qan. Vazir ajlasy ketip qapalanyp qajğyryp, emne qylaryn bile albaj:

-Eki kün uruqsat beriñiz, ajtyp berejin, - dep uruqsat alat. Ajlasy ketken vazir, qajda bararyn bilbej, "Bajaqy qyzğa barajynçy, emne deer eken", - dep qyzğa kelet. Qyz vazirge:

-Tagdyr başqa salğandy körösüz da, - dejt. Vazir eki kündön kijin qanğa kelip:

-Sizdin qyzyñyz ajtty ele, - dep acaldan qalat. Qan qyzyna qaardanyp: "Ağa bir qylyqty qylajyn" dep ojlop qalat. Üjünö kelip, caqyn şaarlarynyn bardyğyna teñ qabar beret:

-Caqşyñardan camanyñar köp kelgile, - dep, eline car çaqyrtyp, "kelbegenderdi cazalajmyn" dep bujruq qylat.

Eldin baary tojgo kelip, qandyn aldynan çubap öto berişet.

Elderin baary samsaalap ötüp catqanda bir kelesoo sary taz "Barsamby, barbasamby" - dep oturup, bir ubaqta zöökürlönüp qandyn aldyna kelip qalat. Qan any çaqyrtyp alyp, qyzyn oşo tazğa bermekçi bolot.

Qandyn qyzy atasy eldi çaqyrtyp catqanda bir camaña bererin bilip küjöösünö, özünö eki qabattap kijim casatyp, anyn içine altyndan şyqap tiktirip qojot. El çoğulup ötüp бүtkөndөн kijin qan qyzyn çaqyryp: Balam, seni uşu tazğa arnady, uşunu menen ooqat qyl, - dep ajtat.

Qyz:

-Maqul, atake, sizdin ajtqanyñyzdy men orundajyn, menin bir suroomdu dağy siz atqaryñyz, - dejt.

Qan:

-Maqul bolot, -degende qyz ajtat:

-Men uruqsat bermejinçe, uşul şaardyn otun tün içinde çyğarbañyz. Küügüm kire elekte eliñiz catsyn, özünüz da oşentiñiz - dedi.

-Maqul qyzym ajtqanyndy orundajyn, - dejt han.

Qyz bajağy tazdy eerçitip, bir qamyştuu sazdyn ceegine alyp barat. Baryp bajağy sazdyn ceegine altyndan üj saldyrat. Eköo oşol cerde ooqat qylyp qalat. Qyz tazdyn başyn cuup, tarap ajyqtyrat.

-At satyp kel, dep bir күnү qoluna aqça berip any bazarğa ciberet. Bazarğa baryp bir semiz at satyp alyp, taz keçinde üjünö kelet. Qyz:

-Bul atty emne üçün satyp aldyñ? - dep surajt.

-Semiz eken, otun-suu tartqanğa caqşy eken, - dep coop beret. Qyz al atty üjünö qojup, ertesi küjöösü eköo bazarğa at satyp alğany kele catsa, bir otun artqan boz at batqaqqa tyğylyp, eesi çyğara al baj catqanyn körüp, qyz baryp:

-Atyñdy satasyñby, satsañ men sağa bir semiz at cana bir top dilde beremin, - dejt. Boz attyn eesi süjünüp ketip:

-Satam, satam, - dejt. Qyz atty satyp alyp, üjünö kelet.

"Semizdin orduna aryq at aldyñ" dep coldo qarata eri uruşup kelet. Ajaly unçuqpaj cürüp oturup, üjünö kelgenden kijin atty cuup- tazalap bağa beret.

Bir tünü Qyzyr-Ilijas, Aqyl, Baq üçöo "qanğa uçuraşaly" dep kele catyşsa, şaarda cylt etken ot, bylq etken kişi coq, üçöo tañ qalyşyp, qoburaşyp kele catqanyn tazdyn ajaly üjündö catyp uğat.

Bir ubaqta bajağy üçöö tigilerdin üjündö ğana ot çyğyp catqanyn körüp: "Bul qandaj adam? Eldin baary catsa, bul ot cağyp oturat. Bul soo adam emes eken, yrystuu eken", dep bajağylar qajrylyp:

-Bul üjdö kim bar, adam bolso beri çyqsyn! - deşet. Anda qyz: "Bul üjdö kim bolsun, kişi bar, kerek bolso özüñör tüşüp kelgile", - dejt.

Anda Qyzyr: "Men qyzymyn, batamdy berem, beri çyq", - dejt.

-Çyqpajm, kerek bolso özüñ kelip, bata ber! - dejt qyz. Anda Aqyl ajtat: "Men aqylmyn, aqylyñ coq bolso aqyl berem", dejt.

Qyz dağy coğorqudaj coop beret. Andan kijin Baq ajtat:

-Men Baqmyn, bağyñ coq bolso baq berem, - dejt üçöönörgö teñ men kerek bolsom, özüñör kelgile, men baryp albajmyn, - dejt qyz.

Üçöö qoburaşyp:

-Bu qandaj adam? Buğa üçöobüzdün teñ keregibiz coq eken deşip tañ qalyşat da, coq munu körölüçü,-deşip üçöö teñ tüşüp üjgö kirişet.

Qyz üçöönü qarap turup:

-Sen kimsiñ? Sen kim? - dep surap, Aqylğa ajtat:

-Sen Aqyl bolsoñ, tañ atqança menin küjööm menen catçy. Maqul, - dep Aqyl tañ atqança küjööösü menen quçaqtaşyp catyp, tañ atyp kele catqanda üçöö teñ ketişet.

Erteñ menen cigit tursa eñ aqylduu bolup qalyptyr. Qyz bir künü cigitke:

-Emi men sağa bir söz ajtam, oşonu atqarğyn, - dejt. Küjööösü maqul bolot.

Bajaqy boz at tulpar boluçy. Qyz taptap olturup, any tabyna keltirgen. Tulpar dy mingizip, küjööösünö:

-Sağyzğandy baryp çapçy, - dejt. Cigit sağyzğandy çapsa, qanatyn bir sapar irmegende çabat. Dağy bir künü çaptyrsa, eñkeje bergende çabat. Üçünçü sapar baryp çapqanda, bylq etkende çabat. Uşunu ajtyp kelgende qyz küjööösünö ajtat:

-Qandyn bir altyn kijigi bar, cylyğa bir maal kelet. Cyl sajyn quup qarmaj albajt. Sen oşoğo barğyn dağy qarmap berip, dos bolup kel. Bara catqanynda altyn kijikti quup kele catqan qanğa uçurajsyn. Qan:

"Altyn kijikti quuğun", - dejt. Sen anda dağy bolboğun. Andan kijin qyrq cigit uçurajt, oşolordun eñ ajağyn kütüp turup, eñ ajağyndağysynan: "Artta dağy kişi barby?" - dep surajt.

"Coq" degende, oşondo çu qojup oturup, baarynan ötösün, qanğa cetesiñ, qanğa kelgende: "Kijigiñdi qarmap berejin, dos bolosuñbu" - de, "dos bolom" dep üç ajttyryp, qolunan qarmap turup, bekem alyş da, oşondon çu qojup oturup kijikke cetesiñ. Qarmağanyñdan kijin kijikti eerdin qaşyna qojup alyp, şaardy aralap çaaп cürö ber, qan senden "dosum, sooğat" dep çaaп oturat. Col qatar unçuqpastan şaardy aralap oturup, üjünö alparyp bajlap qoj. Qan kelet dağy seni caqşy körsö taqtysynyn canyndağy bölmögö, caman körsö üjünün canynda bir üj bar oşoğö oturğuzat. Altyn kijikti qarmap berseñ, caqşy körgön üjünö seni alparyp kirgizet da, sözgö kelip: "Dünüjömdün bardyğyn berejin, oşoğö yraazy bol!" - dejt. Sen unçuqpaj otura berip, eñ ajağynda tamaq içkenden kijin "Qanym, eköobüz dos bololu, mağa dünüjönün keregi coq" - dep ğana qol alyşyp, üjgö kele ber, - dejt.

Bir künü qan bajağy altyn kijiktin keler mezgilinde any tosup, aňğa qyrq cigiti menen çyğat. Qyz any bilip, küjöösun atyna mingizip, qoluna uquruq berip cönötöt. Cigit cürüp oturup, qanğa baryp qyzdyn ajtqanynyn baarysyn atqaryp, qandyn üjünö kelet. Cigit kijikti öñörüp çaaп kele catqanda, qan "dosum, sooğat" - dep surasa, tootpoj baratqanyn körgön elder tañ qalyşat. Qyz ertesi atasyna kelip tün içinde çyraq caqtyruuğa uruqsat qylat.

Cigit aq boz at menen alçandatyp künügö bazarğa kelgende el tañ qalyp, keesi bata beret.

- Murda künü uşul cigit altyn kijikti alyp keldi ele qan бүгүндөн baştap tün içinde çyraq caqtyruuğa uruqsat qyldy, - dep bilgeni-cigitke alqyş ajtyşyp, on caqty cyl çyraq körbögön elder tañ qalyp cürüşöt.

Qyz küjöösun künügö qandyqyna ciberip, qonoq qyldyryp turat. Qyz bir künü küjöösunö:

- "Men sizdikinen köp tamaq içtim. Siz bizdikinen daam tatyp ketiñiz" - dep qandy çaqyryp kel, - dedi. Küjöösu: "Maqul" dep, bir kün qandy qonoqqo çaqyryp kelet. Qandy törkü üjünö kirgizip, özü üjündö tamağyn byşyra beret. İçip oturup: "Uşunun qatynyn körsöm" dep ojlop, qan:

- Dosum, qatynyñdy çaqyrçy, - dep cigitke ajtat.

- Azyr kelet, - dep cigit otura beret.

- Qaçan kelet? - dep ulam-ulam şaştyrat.

Tamaqty içip büt köndö cigit qatynyn eerçitip kirgende, qan qyzyn körüp baqyryp, qyzy dağy baqyryp quçaqtaşyp yjlap, qan qandyğyn küjööösünö berip, özü cönököj kişi bolup catyp qalat.

Myna uşuñdan ulam "Qatyn caqşy - er caqşy" degen laqap qyrğyz eline tarağan eken.

§ § §

ASYL TAŞ

Qaçandyr myndan neçen qylym murun qyrğyzdyn uluu toosunun eki qapçyğajyn eelep canaşa caşağan eki bajdyn tolğon maly bar eken. Bajlar birin biri caqşy körböj: "Uşunun malyn men eelep qalsam" dep, eköo teñ öz içinen ojlop cürdü.

Aradan köp cyl ötüp, eki bajdyn biröo öldü, Anyn artynan zajby da öldü. Alardyn calğyz uulu on eki caşqa çyqqan kezinde toğoloq cetim qaldy. Canaşa turğan ekinçi baj uşundan pajdalanyp, cetimdin maly menen mülkün büt bojdon almaqçy bolup, cetimge:

- Sen, balam, caryq düjnödö calğyz dosumdan qalğan calğyz cetimsiñ. Al emi calğyz uulum bolso, çon kerbençiler menen birge alysqy saparğa ketip, oşol bojdon, qajtpady, balam ölgön oqşojt. Oşonduqtan sen menin uulum bol. Öz atandan kem baqpasmyn, - dedi.

Myna uşintip, "cetimdi bala qylyp aldym" dep, baj büt ajlyna car çaqyrty. Cetimdin maly menen mülkün özünö büt bojdon qoşup aldy. Uşunu menen bul bajdyn bajlyğy eki ese köböjdü, anan baj cetimden qantip qutuluunul colun izdej baştady.

Bölök bajdyn baldary menen birge cetim moldonun qolunda oqup cürdü. Bir colu oquudan kelatyp, coldo butu synyp qalğan baqany köröt. Bala any qoluna alyp, üjünö alyp ketmekçi boldu.

Bir az basa tüşkondön kijin aldy cağynda batqaqqa tyğylyp qalğan arabany kördü. Bala uşul baqany butun syndyryp ketken dal uşul araba ğo dep ojloçu. Bala arabany canyna kelip, anyn eesine:

-Sen emne, soqur bolup qalğansyñby? Myna bul bajquştun butun nege syndyryp kettiñ? - dedi.

-Myna qyzyq! Baqany caqtaj turğan kişi tabylğan turbajby! Munun sağa emne keregi bar? - dep, arabany eesi balany qatuu qaaryp, qamçysy menen condon ary tartyp ciberdi. Bala yjlağan coq, baqany özünün üjünö kötörüp kelip, butun tañyp, tojğuzup, qoroonun içinen kiçinekej çuñqur qazyp, al çuñqurğa suu tolturup, baqasyn oşol suuğa qojo berdi. Andan kijin kün sajyn baqany caqşylap qarap, qursağyn açyrğan coq.

Kijin baj asyrandy balasynyn qoroonun içindegi kölçükkö kün sajyn eki maal cügürüp baryp cürgönün bajqap, bul bala emne üçün mintip cürgönün bilmekçi bolot.

Bir künü bala oquuğa ketkenden kijin, baj aqyryn basyp baryp, kölçüktö emne bar ekenin qarasa, baqa arqy-terki süzüp cürgön eken. "Bul baqa mynda qajdan keldi? Munu menin asyrandy balam alyp keldibi?" - dep ojلودu baj.

Keçke cuuq bala oquusunan kelip, qoroonun içindegi kölçükkö dağy bardy. Anyn artynan baj qoşo ańdyp çyqty. Aqyryn ğana qarap tursa, kölçüktön baqa çyğa kelip, balanyn bergen azyğyn cep, qajra çulp etip suuğa kirip ketti.

Baj buğa ajabaj açuulanyp, asyrandy balasyna;

-Men seni bala qylyp baqтым ele, seni kişi bolobu dep ojloğom. Biroq sen menin qyzmatymdy barqtağan coqsuñ. Özümö caqşylyq qylbaj, myna bul caman baqağa caqşylyq qylyp, kün sajyn eki maal tojğuzup cürgön ekensiñ. "Mal aryğyn saqtasañ - ooz majlajt, kişi aryğyn saqtasañ - töbö qańdajt" degen uşul. Sen emi menden taptaqyr ketkin. Baqańdy kötörgün da, közümö körünböj coğol! - dedi baj qaardanyp.

Bala baqany qoluna alyp başy ooğon caqqa kete berdi. Al een talaa, erme çöldö cürüp oturup, coldo bir kölgö coluqtu.

"Uşul kölgö baqany qojo berejinçi, bul bajquş, da eptep ooqat qylsyn", dep ojlop, bala baqany kölgö qojo berdi. Baqa kölgö tüşüp, bala menen qoştoşup:

-Sen meni acaldan qutqaryp qaldyñ. Men dağy sağa oşonçoluc caqşylyq qylyşym gerek. Myna bul asyl taşty alğyn. Emneni qaalasañ, bul taş oşol tilegiñe cetkiret, - dep adamça süjlödü. Uşintip ajtyp baqa qusup cibergende, oozunan kiçinekej kök-caşyl taş yrğyp ketti.

-Al emi senin myndan ary coluñdu ajtsam, myna myndaj bolot: köp kün col cürgöndön kijin, coldun ajrylyşyna kezigesiñ: eger andağy çoñ colğo tüşsöñ, alty aj boju basyşyñ gerek, biroq al col tynç cana sağa zyjan qylğan eç nerse bolbojt! Anyn canyndağy tar colğo tüşsöñ, üç aj basasyñ, biroq al col eñ ele qorqunuçtuu. Tar coldon qorqpoğun. Senin qoluñda kök-caşyl asyl taş bar emespi. Bul taş bar kezinde, sen eç nersedен qor bolbojsuñ, - dedi baqa.

Bala baqa menen caqşylap qoştoşup, tynbaj cürüp oturup, bajağy coldun eki ajrylyşyna bardy. Yras ele biri çoñ, ekinçisi tar col eken. Baqanyn ajtqanyn eske alyp, tar colğo tüştü.

Colunan ar qyl cyrtqyç ajbandar çyğyp, balany qaçyryp kelip, biroq eç qandaj zyjan qylbastan qajra qajtyp turuшту. Oşentip bala uzaq col cürdü. Anan bir cerge baryp, bir az tynmaqçy boldu. Dal oşol cerden cylandyn syjrylyp qalğan qabyğyn kördü.

"Qolumdağy asyl taştyn küçü qançalyq eken, uşunu bir synap köröjünçü", - dep bala qolumdağy kök caşyl taşty cylandyn qabyğyna tijgizdi. Cylan oşol zamat tirilip çyğa keldi. Anan balağa qarap:

-Sen meni tirilтип aldyñ. Dal uşul kündön tartyp men sağa түbölük dos bolom. Menin ajtqan sözүмдү kökürögүñö түjүp al, qaçan men kerek bolsom: "kel, cylanym", dejsiñ, oşondo men sağa cetip kelem, - dedi.

Myna oşentip, cylan öz syryn balağa бүт bojdон ajtyp berip, coldon alys sojlop ketti. Bala өз colun ulantty. Coldo baratsa, ölüp qalğan aary catyptyr. Bala өзүнүн asyl taşyn oşol aaryğa tijgizip, any da tirilтип aldy. Aary murutunan birdi üzүp berip, balağa:

-Eger başyña qyjyn iş tüссө, murutumдun uçun otqo küjgүzgүн, oşol zamat sağa cardam beriş үçүн uçup cetem, - dedi.

Bala dağy köp күn col cürdü. Coldun bojunda adamdyn quurap qalğan başy catyptyr. Bala ağa өзүнүн asyl taşyn tijgizdi ele, al quu baş tatynaqaj myrza cigit bolup tura keldi. Özүнүн asyl taşynyn küçü arqyluu adamdy da tirilтип alğany үçүн bala ajabaj qubanyp, any өз ağasyндаj körүp dağy cürүp oturdu.

Bir күnü:

-Sen meni qantip tirilтип aldyñ? - dep surady myrza cigit, coldo kele catyp baladan. Bala baqany qandaj qylyp baqqanyn, al baqa buğa kök caşyl asyl taşty bergenin, oşol asyl taş qolunda cүrgönүн çypçyrğasyn qorotpoj, ajtyp berdi.

Cigit da atasy ajabağan çoñ baj bolğonun, atasynyn balany alys colğo kerbençiler menen qoşo sooda qylyp kelүүgө cibergenin, coldo qaraqçylar qol salyp, kerbençilerdin maly-mүlkүн бүт bojdон tartyp alyp, özdörүн öltүрүp, oşol bojdон qajtyp ketişkenin ajtyp berdi. Uşul sözdördү ajtqandan kijin cigit balağa өзүнүн yrazylyğyn bildirip, myndan ary bala menen түbölük dos boluuğa ubadasyn berdi.

Eköo dağy uzaq col cürdü. Bir түnü tynyğyp catqanda myrza cigit balağa:

-Sen mağa çynyğy dos ekenindi anyqtap körsöt: qojnuñdağy asyl taşty menin qoluma ber, erteñ qajra özüñö berem, - dedi.

Bala eç şek alğan coq, kök caşyl taşty qojnunan suurop, cigittin qoluna qarmata saldy. Ertesinde bala taşty qajra surady, cigit taşty bermek tügöl, cilmajyp ğana külüp qojdu.

Bul eköö dağy uzaq col cürdü, aqyry een talaa, erme çölgö cetişti. Ajabaj suusap, qany qatyp baratqanda, asmanda uçup cürgön qarğany körüştü.

-Suu coq cerde qarğa da caşabajt, caqyn ele cerde suu boluşu kerek! - dep bala qubanyçtuu qyjqyryp ciberdi. Yras ele bir azdan kijin tereñ quduqqa cetip baryşty. Quduqtun canynda uzun arqan catyptyr, çaqa coq eken. Cigit balağa:

-Sen menden kiçüü emessiñbi cana ceñilsñ, quduqqa tüşüp, qalpağyña toltura suu suzup çyqqqyn! Men seni beliñen arqanğa bajlap tüşürüp ciberip, qajra tartyp alam, - dedi.

-Menin qalpağymdağy suu eköübüzgö cetebi? - dep surady bala.

-Cetet, andan köp suunun keregi dele coq, - dep cigit byrs külüp qojdu. Bala ojuna eç camandyq albaj, oşol zamat maqul bolup quduqqa tüşüp ketti. Anyn qalpaqqa tolturup alyp çyqqañ suusun cigit ala qojup, arqandy qojo berdi, bala çulp etip qajra quduqqa tüştü.

Cigit quduqtan uzap ketkenden kijin, bul cerge kerbençiler kelişti. Kerbençiler da suusağan eken. Quduqqa çaqany salyp suu almaqçy bolğondo, quduqtun tübüñdö catqan balany körüp qalyşty.

"Bul qandaj bala?" - dep kerbençiler añ-tañ bolup turğan kezde, alardyn başçysy:

-Bul balany quduqtun içinen alyp çyqqyla. Buğa kimdir biröö qastyq qylyp, quduqtun içine taştap ketken oqşojt, - dedi.

Kerbençiler balany quduqtan çyğaryşyp, tamaq berişip, köñülün açyp cüktüü töönü mingizip özdörü menen ala ketişti.

Cürüp oturuşup, kerbençiler bir çoñ şaarğa cetişip, soodasyn qylyp cürgön kezde, bala şaardyn için körüp çyqmaqçy bolup adaşyp ketti. Kerbençiler oşol bojdon any tappaj, öz cerine qajtyşyp, bala çoñ şaarda tentip, calğyz qaldy.

Balanyn qursağy açyp, qajda bararyn bilbej, köçönün bojundağy terektin tübündö alsyrap otursa, bet aldynan arğymaq at mingen, sonun kijingen, murutun çyjrattqan myrza cigit bastyryp ötüp baratat. Bala qaraj salsa, al cigit bajağy özü tiriltip alğan dosu eken. Bala süjüngön bojdun ağa cügürüp baryp salam ajtsa, cigit atyna qamçy urup, çü degen bojunça ketti.

Bajağy cigit asyl taşty alğandan kijin uşul şaarğa kelip, taşty hanğa berip, vazir bolup alyptyr. Canağy cerde atyna qamçy basyp, çapqan bojdun ketken cigit qajra özünün hanyňa kelip:

-Bizdin şaarğa balakettüü bala pajda boldu. Any siz qandaj da bolso çoğotuşuñuz kerek. Al baladan eç qandaj caqşylyq çyqpajt, - dedi.

-Balany zyndandyn tübünö taştağyla, - dep han bujruq berdi.

Myna oşentip bala zyndandyn tübünö catyp qaldy. Bala zyndanda catyp, bajağy cylanyn ajttan kebi esine tüştü. Bala:

"Kel, cylanym" dedi ele, bir zamatta cylan sojmoñdop kelip, baladan emne üçün çaqyrğanyn surady.

-Men zyndandyn tübünö tüşüp qaldym. Uşundan qutqarbajsynby? - dep surady bala.

-Bir kezde meni sen ölgön cerimden tiriltip albadyñ bele. Emi men da sağa cardam qylajyn. Handyn qyzy qatuu oorup catqanyn uqqandyrsyn. Menin ajttan dubamdy esiñe tutup qojğun. Oşol duba menen sen handyn qyzyn ajyqtyrasyñ. Al qyzdy senden bölök eç kim ajyqtyra albajt. Anyn üstünö men azyr baryp, al qyzdy çağyp alam. Oşonu menen al qyz ölmök bolot. Taq oşondo senin pajdañ tiet. "Bul qyzdy men ajyqtyram!" dep uşul zyndandyn içinde qyjqyra bergin. Oşondo seni myndan çyğaryp alyp, handyn qyzyn körsötüşöt, - dep dubasyn üjrötüp, cylan zyndandan çyğyp ketti.

Cylan handyn ordosuna sojlop baryp, töşöktö oorup catqan qyzdy çağyp, oğo beter qatuu ooruttu. Handyn qyzy emi ölgüdöj ontoj baştady. El tuş-tuştan çurqap kelip, handyn qyzynyn oorusu qatuulap qalğanyn bajqaşyp, any saqtap qalyş üçün darygerlerdi izdöögö kirişti. Darygerler baary kelip, ar kimisi öz bilgen araketin qylyşty, handyn qyzy ulamdan ulam oor ontop, ölüügö caqyndap qaldy. Oşondo handyn ajlasy ketip, elin çoğultup:

-Menin qyzymdy kim ajyqtyrçu bolso, oşol kişige dal uşul oorup catqan qyzymdy sözsüz berem! - dedi han.

Bul qabar eldin baaryna uğuldu, oşonun içinde qabardy qojçu da uqtu, al özünün qojlorun zyndandyn canynan cajyp ötüp baratyp, handyn qyzyn ajyqytyra ala turğan kişi tabylar beken dep ojlodu. Oşentip ketip bara catsa, zyndandağy bala:

-Handyn qyzyn men ajyqtyram! - dep qyjqyryp catyptyr. Qojçu toqtoj qalyp, zyndanğa arqan salyp, balany syrtqa çyğaryp aldy da:

-Senin any ajyqytyra alaryñ çynby? - dep surady. Bala ajyqytyra ala turğandyğyn ajtty.

Oşondo balany handyn ordosuna alyp kelip, hanğa:

-Bul bala sizdin qyzyñyzdy ajyqtyram dep catat, - dedi.

Han:

-Sen menin qyzymdy ajyqytyra alasyñby? - dep surady baladan.

- Ajyqytyra alam, - dedi bala.

- Eger ajyqtyrçu bolsoñ, men sağa taq uşul qyzymdy berem, - dep han balany oorup catqan qyzynyn üstünö alyp kirdi.

Bala ölgönü catqan qyzdy körüp, ağa cylandyn üjrötkön dubasyn oqudu ele, oşol zamat qyz töşöktön baş kötörüp, ajyğyp çyğa keldi.

Han ajabaj qubanyp, balany monçoğö tüşürüügö bujruq berip, andan kijin caqşylap kijintip, tamaqqa tojdurup, anan qooz casalğan bölmögö catqyrtyp qojdu.

Bul qabar handyn vaziri bolup qalğan cigitke cetti. Al hanğa kelip, dattanğan türdö mintip ajtty:

-Taq syr hanym, siz özüñüzdün qyzyñyzdy tentip kelgen balağa beresizbi? Bala dajyny coq qajyrçynyn biri emespi?

-Men özümdün qyzymdy kim ajyqtyrsa, oşoğö bermek emes belem. Bul ubadam eldin baaryna belgilüü. Uşul bala ajyqtyrды, emi uşuğa berişim gerek, - dep han tereñ kürsünüp qojdu.

-Munun ajlasyn dağy ele bolso tababyz, - dedi cigit. Oşondo ajlany tapqandan kijin, siz öz qyzyñyzdy özüñüz qaalğan bölök kişige beresiz. Al emi menin ojum myndaj: bul şaardan sizdin qyzyñyzğa oqşoğon üç qyz taap, anan tört qyzdyn üstünö çümböt caap, törtöön tört arabağa oturğuzup qojunuz. Arabalarda, qyzdardyn üstünö cabylğan çümböttör da, al tügül çegilgen attar da birine biri oqşoş bolsun.

Myna oşondo canağy balakettüü bala tört arabanyň içinen sizdin qyzyňyzdy taap alsyn, eger taba albaj qalsa, sizdin ubadaňyz qajra qajtqan bolot da, qyzyňyzdy özü qaalağan kişinizge beresiz.

Mitajym vazirdin bul oju hanğa öto cağyp, oşol zamat maqul bolup, emese uşundaj bolsun dep ajtty.

Bulardyn mintip ojloğon oju balağa cetip, al özünün dostorun çaqyrdy. Obolu aaryny estep, anyn bergen qylyn otqo caqty ele, aary uçup keldi. Bala ağa özünün al-abalyn ajtty ele, al:

- Qyzdardy arabağa tüşürüp, köçögö alyp çyqqandan kijin, meni bajqap turğun, men handyn qyzynyn üstünön uçam, oşondo zyzldap sağa ün berem. Sen tüptüz basyp kelip, handyn qyzynyn arabasyn toqtot. Oşonu menen handyn qyzy seniki bolot, - dedi. Myna oşentip, köçögö tört araba çyqty. Balany canlytyş üçün bir arabany dağy qoşuştı. Qyzdardy arabağa tüşürüp, üstünö çümböt caap, orto çende handyn qyzyn cönötüştü. Aary zyzldap taq ortoñqu arabanyň üstündö uçup bara catty. Bala toqtolboston cügürüp baryp, ortoñqu arabany qarmap, arabanyň üstünö sekirip tüşüp, qyzdar menen birge col cürüp, anan handyn ordosuna baryp toqtodu.

-Tagdyr uşul eken, - dedi han. Menin qyzymdy uşul balağa bujruptur, bölök eç ajla coq.

Oşonu menen han balağa atajy cany üj tiktirip, any oşondo kijrip qojdu.

Oşol ele künü keçke cuuq balanyň üstünö bajağy mitajym vazir kelip, balanyň astynda yjlap-syqtap, calynyp-calbaryp catqanyň saqçylar uğup, any hanğa ajtyp baryştı. Han vazirdi özünö çaqyryp:

-Sen menin küjöö balama emne dep calyndyñ? - dep surady.

-Sizdin küjöö balaňyz men sizge bergen asyl taşty "meni-ki" dep çataq çyğaryp catat, oşol sebeptüü any menen ajtyşa kettim, - dep vazir coop berdi.

-Emese any menen özüm süjlöşüp köröjünçü, - dep han balany çaqyrtty.

Bala handyn addyna kelip baqany aman alyp qalğanyñ, al baqa kök caşyl kiçinekej asyl taşty bergenin, oşol taştyň küçü menen qapqaçan ölüp, quurağan başy qalğan cigitti tiriltip alğanyň, anan oşol tirilgen cigit bul balany quduqtun tübünö taştap ketkenin, andan kijin dağy emneler bolğonun qaltyrbastan büt bojdon bajandap öttü.

Bul sözdördü ajtyp bergenden kijin vazir çydap tura albaj:

-Munun baary qalp! Bul bala cetken mitajym! - dep qyjqyrdy. Oşondo han asyl taşty qojnunan suurup çyğyp, vazirge:

-Sömöjüñdü uşul taşqa tijgiz, - dep bujruq qyldy. Vazir sömöjün taşqa tijgizgende, anyn sömöjü qapqara kömür bolup küjüp qaldy.

-Emi sen tijgiz bala, - dedi han balağa qarap. Eger senin qoluñ kömür bolup küjüp ketpese, anda bul taş seniki. Oşondo myna bul vazirdin qolu qajra öz qalybyna kelet.

Bala qolun taşqa tijgizer zamat, vazirdin qapqara kömür bolup qalğan sömöjü qajra öz qalybyna keldi. Al emi balanyn qolu bolso, özünün murdağy qalybynda turdu. Oşondo han vazirdin qalp ajtqanyn tüşünüp, any zyndandyn tübünö saldyryp qojdu. Balağa özünün qyzyn berdi.

§ § §

BALA MENEN SYJQYRÇY

Calğyz uulu bar abyşqa-kempirdin qolundağy birin-serin malyn cut alyp, kün körüş ötü qyjyn bolup, aqyry ary qarap yjlap, beri qarap külüp, ajlasyzdan balasyn malajğa beriş üçün şaarğa baryşty. Balany aluuğa eç kim çyqqan coq. Oşentip aradan bir top kün öttü.

Kündördün birinde abyşqa ajabaj çarçap, col bojundağy tört burçtuu qara taştyn üstünö oturup:

-Üf! - dep üşkürdü ele, qajdan-cajdan ekeni belgisiz aq saqal çal pajda bolo qalyp:

-Meni emne çaqyrdyñ? - dedi.

-Men seni çaqyrğan coqmun, çarçağanyman cön ğana üşkürdüm, - dep abyşqa coop berdi.

-Emese menin atym Öküş... Bul balañdy cetelep qajda barasyñ? - dedi çal.

-Ooqatym ötpöj, balamdy biröögö küçün berejin dep el qydyryp cüröm.

-Emese balañdy mağa bergin, men oqutajyn, kelerki cyly dal uşul ubaqta kelip alasyn.

Oşentip abyşqağa bir dilde berip, balany ceteleer zamat közdön qajym boldu.

Bala Öküş çalda oqup cürüp, anyn qyzy menen taanyşyp qaldy. Qyz balany een çaqyryp alyp:

-Atam syjqyrçy, biroq menin bir önörüm andan artyq. Bul cerden seni eç qajda ketirbejt. Tübölük qul bolup cürö beresiñ. Men sağa oşol önörümdü üjrötöjün, - dedi da, atasyna bilgizbej balağa önör üjrötüp cürdü.

Bir cyl ötköndön kijin abyşqa syjqyrçy çalğa kelip:

-Ubaqyt öttü, balamdy bergin, - dedi.

Syjqyrçy özünçö qoburap qojğondo, ceti qara myşyq dajar boldu.

-Myna uşunun içinen balañdy taanyp al, - dedi syjqyrçy.

-Abyşqa taanyj alбай, köz çaşyn köl qylğan bojdon coluna tüştü.

Kelerki cyly dağy keldi. Syjqyrçy dağy qoburap qojğondo ele, ceti qyzyl tülkü dajar boldu. Abyşqa balasyn taanyj alбай dağy ketti.

Oşentip aradan beş cül öttü. Abyşqa balasyn taanyj albady. Syjqyrçy abyşqağa:

-Alty cyldan beri balandy taanyj albadyñ. Eger emdigi cyly taanybasañ balañ baş-otu menen meniki, - dedi.

Abyşqa yjlap coldo kele catsa, arqasynan qara arğymaq cete kelip toqtotup:

-Senin balañ menmin. Emki cypy bizdi ceti qara at qylyp çyğarat. Bizdi azyr oşoğo üjrötüp catat. Oñ caqtan sanağanda üçünçü bolup men turam, cañylbaj qarma, - dedi da, syzğan bojdon ketti.

Ajtqan maalyñda atasy syjqyrçyğa keldi. Syjqyrçy oozun bülküldötüp qojdu ele, ceti qara arğymaq tizilip tura qaldy. Abyşqa ary qarap, beri qarap, oñ caqtan sanağanda üçünçü qara arğymaqty tizginden qarmap:

-Menin balam uşul, - dedi.

Syjqyrçynyn amaly ketip, balany abyşqağa berdi. Üjünö kelgenden kijin bala atasyna:

-Men at bolup qubulajyn, sen bazarğa satqyn. Biroq cügönümdü berbegin, - dedi.

Abyşqa, atty bir şaarğa alyp kelip, köp aqçağa satty, da, cügönün beline qurçanyp, üjünö qajtty. Bala qubulup quş bolup, atasynan murda üjünö keldi.

Abyşqa balany bazarğa ekinçi colu alyp bardy. Baasyna eç kim çydaj alğan coq. Bir ubaqta çoñ soodager çal kelip, atty miñ dildege satyp alyp, cügönün qoşo satasyn dep cabyşty. Abyşqa ary-beri qarap turup, miñ dildege cügöndü qoşo satyp, üjünö ketti.

Körsö, atty satyp alğan Öküş syjqyrçy eken. Al üjünö kelip, qyzyna:

-Atty sarajğa asa bajlap qoj, - dep tapşyrdy. Qyz maqul bolup, cetelep cönögöndö bala:

-Emi dağy bir cardamyñdy tijgizip, meni qoj ber, - dedi. Qyz arğymaqty qoj berip, atasyna kelip:

-At qolumdan çyğyp qaçyp ketti, - dedi.

Syjqyrçy Öküş qara arğymaq bolup, balany artynan cetip barganda, bala ilbirs bolup qubuldu. Öküş colbors bolup quup cetkende, bala suu ceeginde qolun cuup oturğan eki qyzdyn aldyna şakek bolup tüşüp qaldy. Qyzdyn biröo şakekti körö qojup, qoluna salyp aldy da, üjlörünö kelişti.

Öküş syjqyrçy cigit bolup qubulup, alardyn artynan bajdyn üjünö keldi. Baj Öküş syjqyrçydan:

-Col bolsun, balam, qajdan cürgön emesiñ? - dep surady.

-Uşul caqtan kele catam, suuğa kirinip catyp, şakegimdi çyğaryp qojdum ele, unutup kete, beripmin. Sizdin qyzyñyzdyn qolundağy şakek meniki, alyp berseñiz, - dedi.

-Qana, qyzym, şakekti alsañ, eesine ber, - dedi baj.

Qyz şakekti çyğaryp, Öküş syjqyrçyğa bermek bolğondo şakek buudaj bolup çaçylyp ketti. Öküş syjqyrçy tooq bolup terip kirdi. Tooq butunun aldynda qalğan calğyz dandy cemekçi bolğondo, al qubulup taruu boldu. Öküş syjqyrçy tarançy bolup terip kirdi. Bajdyn kepiçinin içine tüşkön taruu qyrğyj bolup uçtu da, ajlanyp kelip tarançynyn başyn cara tepti.

Oşentip bala syjqyrçydan qutulup, Öküş syjqyrçynyn qyzyn alyp, öz üjündö ajabağan çoñ toj ötkörüp, bejpil turmuşta caşap qalğan eken.

§ § §

QARYŞQYRDYN QAMQORDUĞU

Ilgeri, ilgeri bir qan boluptur. Anyn, üç balasy boluptur. Baldarynyn lattary bir birine ujqaş eken. Uлуу balasynyn aty- Ormon, ortonçu balasynyqy - Qorğon, kiçüü balasynyqy - Bolğon eken. Baldary kün sajyn baq-daraqtardy qajtaryşsa da, kün sajyn baqtan birden alma çoğolo берет.

Bir künü bajağy baq-daraqtardy qajtaraly dep Ormon, Qorğon, Bolğon üçöö teñ kelse, bir quş almany çoqup cep oturuptur. Baldar tor cajsyp quştu qarmap alyşat, quş köpkö çejin talpynyp catyp uçup ketet da, bir qanaty qalyp qalat. Baldar üjlörünö kelip, atasyna bolğon işti ajtyşyp, quştun qanatyn atasyna berişet. Qanat cön qanat emes, altyn qanat bolup çyğat. Atasy ojlonup oturup:

-Egerde menin baldarym bolsoñor, oşol quştu taap qarmap kelgile, eger taba albasañar qajtyp kelbegile, - dejt.

Üç balasy atasynyn ajtqanyn eki qylbaj, ata-enesi menen qoştoşup colğo çyğyşat.

Üç bir tuuğan cürüp oturuşup, bir qyrdyn ary cağyndağy sajğa kelip keñeşet. Ormon uluuluq qylyp:

-Biz üçöbüz bir cürsök eç nerse taba albajbyz, üçöbüz üç col menen üç bağytqa: biribiz batyşqa, biribiz çyğyşqa, üçünçübüz qybylağa qarap bölünüp keteli. Oşondo ğana biz al quştu tababyz, - dep aqyl ajtat.

Ağasynyn sözün maqul körüşüp, üç bir tuuğan üç colğo ketişet. Uлуу ağasy Ormon batyşqa, ortonçusu Qorğon qybylağa, kiçüüsü Bolğon çyğyşqa qarap col cürüp ketişet.

Cürüp oturuşup az kündön kijin Ormon menen Qorğon kezdeşip çoğuu col ulantyşat.

Kiçüüsü Bolğon künü-tünü menen col cürüp, üç ajryq colğo kelet.

Colğo közün salyp qarasa: "Oñ caqtağy colğo tüşsö özü ölot, sol caqtağy colğo tüşsö aty ölot, tuura colğo tüşsö, barsa kelbes"-degen cazuu bar eken.

Bolğon ojlonup: "Eger özü ölörgö tüşsöm, özüm ölüp atym qalsa, barsa kelbeske tüşsöm, barsam qajra kelbesem: ata-enemdi, elimdi körböj qalamby? Aty ölörgö tüşsöm, atym ölüp cöö qalarmyn" - dep aty ölor colğo tüşöt.

Bolğon cürüp olturup cürüp olturup bir sajğa kelet, sajdan bir qaryşqyr çyğyp, balany attan oodaryp salyp, atyn cara tartyp cep alat. Bolğon cöö qajda bararyn bilbej turup qalat.

Oşentip turğanda Qaryşqyr qajta kelip, adamça süjlöp caj surajt. Bolğon quştun qanatyn izdep bara catqanyn, atsyz qalyp, emne qylaryn bilbej turğanyn ajtat. Anda Qaryşqyr:

-Sağa ubal bolğon eken, alys saparğa bara catqanyñdy bilbej atyñdy cep qojbodumbu. Emi sen menin arqama mingin, adaştyrbaj keregiñdi taap berejin, - dejt.

Bolğon emne qylaryn bilbej turğanda:

-Men sağa qantip camandyq qylajyn, arqama mingin, - dejt dağy Qaryşqyr.

Qaryşqyr künü-tünü cürüp oturup, bir ajyldyn canyndağy tereñ sajğa kelet. Qaryşqyr Bolğondu arqasynan tüşürüp:

-Tetigi turğan bijik çoñ aq üjgö barğyn da, eşiğinen kirip barsañ, üjdün qapşytynda cabyşyp turğan bir quş bar. Biroq sen qyzyğyp any qoluñ menen sylap cürbögün, oñ cağyñdy qarasañ burçta qonup turğan quştu körösüñ, quştu alyp çyğyp tez kelgin. Men seni uşul cerden kütüp turamyn - dejt.

Bolğon ajylğa baryp, bajağy aq üjgö kiret. Kirse, oñ caq burçta bir quş qonup oturuptur. Bolğon quştu alajyn dep bara catyp üjdün qapşytynda cabyşyp turğan quşqa qyzyğyp sylap qojot. Oşol zamat qaryşqyr "qañq" ete tüşöt. Can caqtan qajтарыp turğandar cügürüp kelişip Bolğondu qarmap alyşat da:

-Sen mynda emne üçün keldiñ? - dep suraşat. Bolğon:

-Uşul altyn quştu atam alyp kel dep cibergen, - dejt. Anda qajtaruuçular:

-Sen bizdin ajtqanybyzdy alyp kelseñ, sağa bul quştu berebiz, - deşet.

Bolğon:

-Emne iş tapşyrsañar da orundatamyn, - dejt.

-Uşul cerden cürüp otursañ bir sarajğa kez kelesiñ, oşol sarajdyn içinde kümüş calduu, altyn qujruqtuu bir ajğyr bar. Oşonu bizge alyp kelip berseñ, biz sağa quştu berebiz, - deşti qajtaruuçular.

Bolğon sarajdan çyğyp, başynan ötkön oqujany Qaryşqyrğa kelip ajtat.

Qaryşqyr Bolğondu üstünö mingizip künü-tünü cürüp oturup bajağy sarajğa kelet. Dem alyp oturuşup, Qaryşqyr balany bajağy kümüş calduu, altyn qujruqtuu ajğyrdy alyp kelüügö ciberet. Cibererde al:

-Sarajğa kirseñ, bajlanuu turğan kümüş calduu, altyn qujruqtuu ajğyrdy körösüñ. Can-cağyña burulbaj, ajğyrdy çeçip alyp, kirgen cerden qajra oşol iziñ menen çyqqyn, - dejt.

Bolğon sarajğa kirip, bajlanuu turğan kümüş calduu, altyn qujruqtuu ajğyrdy köröt. Ajğyrdyn canyna baryp syrdalğan qazyqqa qyzyğyp sylap qojot. Qoñğuroo şyñğyrap, qaroolçular kelip Bolğondu qarmap alyşat. Qaroolçular:

-Emne qylyp cürgön cansyñ? - dep suraşat. Bolğon any qaroolçular cumşağanyn, kümüş calduu, altyn qujruqtuu ajğyrdy alyp barsa, altyn quştu alaryn ajtat.

Qaroolçular:

-Kök-Daryjanyn caqasyndağy, Kökçö Toonun arasynda too menen teñdeşken, syrty kümüş menen calatylğan çoñ bir üj turat. Oşol üjdün töbösendö çaşağan bir suluu qyz bar. Egerde sen bizge oşol qyzdy alyp kelip berseñ, kümüş calduu, altyn qujruqtuu ajğyrdy sağa berebiz, - deşet.

Bolğon qajtyp kelip, qaryşqyrğa qaroolçulardyn ajtqanyn ajtyp beret. Qaryşqyr açuulanyp:

-Ajtqan tildi albajsyñ, arqama mingin! - dep balany arqasyna mingizip cürüp ketet.

Künü-tünü cürüp olturuşup, cürüp olturuşup Bolğon menen qaryşqyr, Kök-Daryjanyn caqasyna, Kökçö Toonun arasynda kelip cetet. Qaryşqyr Bolğonğa qarap:

-Sen uşul daryjanyn canyndağy toonun eteginde kütüp turğun. Eki colu baryp, eç nerse alyp kele albadyñ, emi men özüm baram, - dejt.

Oşentip qyzdy alyp kelüügö qaryşqyrdyn özü ketet. Qaryşqyr bajağy cerge barsa, qaroolçular ajtqan üj turat. Üjdün töbösendö çyqsa, qyz uqtap catyptyr. Eç nerse sezdirbesten qyzdy sandyğy menen kötörüp, cerge tüşöt dağy Bolğonğa kelet. Qaryşqyr qyz menen balany arqasyna mingizip, kümüş calduu, altyn qujruqtuu ajğyr turğan sarajğa kelişet. Qaryşqyr Bolğonğa:

-Men azyr qyz bolujun, eerçitip barğyn, - dejt.

Bolğon maqul bolup, bajağy kümüş calduu, altyn qujruqtuu ajğyr bar cerge kelişet. Coldo kele catqanda qaryşqyr: "Sen meni taştap, kümüş calduu, altyn qujruqtuu ajğyrdy alyp kete bergin. Egerde çajğa otur deşse, oturbağyn. Men silerdi quup cetem", - dejt.

Bolğon bajağy Qaryşqyr ajtqandaj qylyp, kümüş calduu, altyn qujruqtuu ajğyrdy, alyp, qyzdyn canyna kelet.

Bir qança ubaqyt ötköndön kijin qaryşqyr kelet. Kümüş calduu, altyn qujruqtuu ajğyrdy alyp, quş oturğan sarajğa kelişet.

Oşondo qaryşqyr:

-Men azyr kümüş calduu, altyn qujruqtuu ajğyr bölojun, meni minip bar dağy berip, quştu alğyn, - dejt.

Bolğon bajağy qaryşqyr ajtqandaj kümüş calduu, altyn qujruqtuu ajğyrdy, altyn qanattuu quştu alyp qyzdyn canyna kelet. Andan bir az ötköndön kijin Qaryşqyr cügönün şypyryp, bildirbesten sarajdan çyğat da, qyz menen Bolğonğo kelet.

Eköönü bir top cerge uzatyp kelip:

-Men emi bul cerde qalamyn, menin ajtqan sözümdü uqsañ üjüñö aman barasyñ. Sağa coldon eki qorqunuç kezdeşet. Birinçisi kün abdan ysyq bolğondo suusarsyñ. Baratqanda aldyñdan bir özön suu coluğat, qançalyq suusasañ da suudan içpegin. Andan ötüp uqtağyñ kelet, tübü çöp, salqyn, bir aq terek bar, al aqterektin tübünö uqtabağyn. Uqtasañ soo bolbojsuñ. Menin uşul eki sözümdü atqarsañ, üjüñö aman barasyñ, - dep aqylyn ajtat. Qaryşqyr alardy colğo salyp qoştosup, öz cajyna ketet.

Bolğon qyz menen bir kün, bir tün cürgöndön kijin kün ajabaj ysyq tiet. Bolğon ajabaj suusajt. Oşondo "suunu qajdan iz - dep tabamyn" - dep ojlop kelatqanda aldynan özön suu ağyp catqanyn köröt. Bolğon atyn suğaryp, özü da içmekçi bolot. Biroq, qyz Bolğonğo suu içirbej qojot. Al özöndön ötüp cürüp ketişet.

Andan kijin Bolğondun suusağany basylyp, çarçap uqtağysy kelet. Oşentip kele catqanda aldynan bir çoñ aq terek kezdeşet. Bolğon oşol terektin tübünö es alyp catqysy kelet. Qyz qarşy bolot, biroq qyzdyn sözünö qulaq salbaj, Bolğon atyn tuşap, cambaştap catyp, közü ilinip ketkenin bilbej qalat.

Bolğon çoçup ojğonso, eki közü coq, üñüröjgön ordu ğana qalğan. Eki cağyn sylasa qyzy da, aty da coq. Emne qylar ajlasyn tappaj oturup qalat.

Bir azdan kijin bajağy qaryşqyry kelip:

-Menin ajtqan tilimdi alбай közüñdön ajryldyñ, - dep bir uuç topuraq menen közünün ordun uqalap, ajyqtyryp qojot. Bolğon oqujany qaryşqyr uğup myndaj dejt:

-Aşyğyñdy, quşuñdu, atyñdy tababyz, kel, arqama mingin - dep balany arqasyna mingizip alyp, celmoğuz kempirdi izdep colğo çyğat.

Qyrlardan, belesterden, aşuulardan, toqojlordon, çoñ suulardan ötüp, bir qoşqo kirip kelet. Bolğondun közün ojğon celmoğuz kempirdi oşol cerden qaryşqyr taap berip:

-Qyz menen kümüş calduu, altyn qujruqtuu ajğyrdy, quştu tapqyn ce seni azyr cejmin, - dep kempirdi qorqutat. Oşondo kempir qaltyrap:

-Qaryşqyr, Qaryşqyr, menin canymdy qalyrğyn. Quştu dağy, qyzdy dağy, kümüş calduu, altyn qujruqtuu ajğyrdy dağy tigi suunun caqasyndağy qalyñ qamyştyn arasyna barsañar tabasyñar, - dejt.

Kempirdi eki büktöp otqo salyp örttöşüp, kempirdin balasyn izdep cönöşöt.

Bir neçe kün col cürüp, suunun caqasyna baryp qaraşsa, asman tiregen bir üj turat. Üjgö kirişip, qyzdy tabyşat. Qyzdan celmoğuz kempirdin balasyn suraşat. Oşondo qyz:

-Enesin öltürgöndü uğup, celmoğuz kempirdin balasy cumurtqa bolup qubulup, altyn quştun astynda, qamyştyn arasyndağy ujasyna kirip qorqup catyp qaldy, - dejt.

Qaryşqyr menen Bolğon qamyştyn arasynan ujany taap, altyn quştun aldyn añtaryp cumurtqany körüşöt. Bolğon cumurtqany alyp, qolu menen qysa baştasa, celmoğuz kempirdin balasy:

-Öltürö körbö, qolomtodoğu külüñ bolup berejin, - dep calynat.

Anda qaryşqyr:

-Qalp ele calyna berbegin, celmoğuz, tuqumuna cana elge qajrymy coq, - dep qatuu qarmap ciberse, oşol cerde cany eken, sulap catyp qalat. Quştu, qyzdy, kümüş qujruqtuu ajğyrdy alyp, andan kijin Qaryşqyr Bolğondu adaşpaj turğandaj qylyp colğo salyp ciberet. Qoştoşordo Bolğon Qaryşqyrğa myndaj dejt:

Sen mağa ajabaj qajrylyşyp, caqşylyq qyldyñ. Adaşqanda colğo saldyñ, cür meni menen qonoq bolup ketkin. Üjdön emne qaalasañ oşonu alğyn, - dejt. Biroq, Qaryşqyr maqul bolboj:

- Qysylğan cerde kerek bolor, - dep cününön culup, -kerek bolsom uşunun bir qylyn culup tütötsöñ, men dajar bolomun, - dep ubadasyn beret.

Andan kijin qoş ajtyşyp, Bolğon eline cürüp, Qaryşqyrda öz cajyna ketti.

Ata-enesi balasynyn kelgenine qubanyp, alyp kelgen qyzyna üjlöndürüp, elindegi caş, qarynyn bardyğyn çaqyryşyp, otuz kün ojun, qyraq kün toj ötköröt.

Bir künü bala añ uulap, quş salyp talaada cürüp, kündün ötkönün, keçtin kirgenin bilbej qalat. Qarañğyd adaşyp, col taba al baj cürsö, bir celmoğuz kempir coluğup:

-Izdegenim sen eleñ, siñdimdin balasyn öltürüp mağa qylğan qorduğun az emes. Myna azyr men da sağa qorduqtu körsötömün, - dep tişin şaqyldatyp, Bolğonğo umtulat. Bolğon atyn sabap qaçyp cönöjt.

Neçen qyrlardy basyp, toolordu aşyp, "Emi qutuldum ğo" dep artyn qarasa, kempir cetip qalyptyr.

Bolğon dağy çu qojup cönöjt. Cürüp olturup, cürüp olturup astyndağy aty cürböj emne qylaryn bilbej, şaştysy ketip, esi oop turğanda bajağy Qaryşqyrdyn cünü esine tüşöt.

Bolğon qaryşqyrdyn cünün küjgüzöt, oşo zamat Qaryşqyr pajda bolot. Añğyça tişin qajrap bajağy celmoğuz kempir da cetip kelet.

Bolğon Qaryşqyrğa:

Canymdy caqama keltirip, meni qysyp qorqutqan uşul, - dep celmoğuz kempirdi körsötöt.

Qaryşqyr kempirdi öltürüp, Bolğondu acaldan aman alyp qalat. Bolğon Qaryşqyrğa alqyş ajtyp, üjünö qonoqqo çaqyrat. Qaryşqyr qonoqqo barbaj, başyña qyjynçylyq iş tüşsö çaqyr dep, qoštoşup coluna tüşöt. Oşentip Bolğon acaldan qutulup eli qaşynda, baq-döölötü başynda bolup muratyna cetiptir.

§ § §

CEZ KEMPIR

Ilgeri-ilgeri bir eki qyzduu cesir ajal bolğon eken. Kündön küngö ooqaty naçarlap, bir künü ajal bir qyzyn oñ qoluna, bir qyzyn sol qoluna cetelep, ooqat izdep cönöjt.

Cürüp olturup, cürüp olturup bir alaçyqqa tuş kelişet. Kirişse, tördö bir terige oronğon kempir catat. Ajal al-abalyn tüşündürüp:

-Bağar körörübüz, barar ceribiz coq, bir cürgön canbyz. Tünöp ketüütö uruqsat berer bekensiz, - dejt.

-Menin ele üjümdö cürö bergile, - dejt kempir. Oşondon kijin alar kempirdin üjümdö çaşap qalyşat. Kempir kereeli keçke teri camynyp cata beret. Ajal bolso, künü-tünü menen cany tynbaj ooqat qylyp cüröt. Kündördün birinde kempir:

-Cürü, kijiz ötüktün tamanyna salğandaj çöp culup keleli, dep kelindi toqojğo alyp kelet. Bajağy ajal çöp culğany eñkeje bergeñde kempir qojnunan byçağyn suurup çyğyp, bir sajat. Ottu çoñ qylyp cağyp, bajağy kelindi şişkebek qylyp cep qojot. Körsö, al kempir kişi cegiç eken.

Kempir alaçyqqa kirer zamat qyzdar:

-Apabyz qajda? - dep suraşat. Anda kempir:

-Qamyrabaj ele qojğula, silerdin eneñer ötügüñördün tamanyna salğandaj çöp culup cüröt, caqynda keler, - dep qojot.

Özü bosoğonu attaar zamat qoñuruqqa kiret. Qyzdar ary oodarylyşyp, beri oodarylyşyp ujquлары kelbej catyşat. Kütüp oturuşup, kütüp oturuşup, bir maalda qyzdardyn ulusu:

-Emne enem keçikti, - dep tynçsyzdanyp, toqojdu közdöj cönöjt.

Cürüp olturup, cürüp olturup toqojğo barsa, bir cañy ele öçkön ottun içinde adamdyn sööktörü catat. Oşol cerden enesi bajlanyp cürgön bülöönü, ottuqtu cana enesinin tarağyn tabat. Qyzdar öpkö-öpkösünö batpaj yjlap, enesinin bülöösün, ottuğun cana tarağyn alyp qajra alaçyqqa kelet. Coldo kelatyp eki çymçyq qarmaj kelet. Qyzdar çymçyqtardy köşögönün içine qojo beret da siñdisin qoldon cetelep, tezinen kün çyqqan tarapty közdöj bet alyp qaçyp cönöşöt. Al emi kempir bolso uqtaj berip, uqtaj berip bir ooqumda ojğonso, köşögödö bir nerse bülküldöjt. "Qyzdar ordunda eken" - dep kempir qajradan ujquğa kiret. Kempir ceti kün, ceti tün uqtajt.

Bir maalda qursağy açqanyndan ojğonot. "Emi qyzdardy cejin" - dep, köşögönü açsa, içinde eki çymçyq typyrap uçup cüröt. Oşol cerden kempirdin açuusu ajabaj kelip, bajağy qyzdardyn arqasynan quup cönöjt.

Cürüp oturup, cürüp oturup quup cetip qarmaj turğan bolğondo uluu qyz:

-Ene, enekebaj bizge cardam ber! - dep bülöönü iyninen alys taştap ciberet.

Bülöö tüşkön cerge çon daryja bolot. Qyzdar bir öjüzündö, kempir ekinçi öjüzündö qalat. Kempir suuğa kirgenden qorqup, ökürüp, açuulanğan bojdon qala beret. Qyzdar artyn qarabaj aldyğa ketişet. Daryja ceti kün ağat da, andan kijin qurğap, al emi bülöö bolso, uluu qyzğa qajra baryp qalat.

Kempir qajra qyzdardyn artynan tüşöt. Anyn caqyn qalğanyn uqqanda uluu qyz:

-Ene, enekebaj, bizge cardam ber! - dejt da, ottuqtu iyninen alys yrğytyp ciberet. Bir pasta tüptüz talaada bijik zoo pajda bolot, too ceti kün turat. Oşentip kempir cete albaj qala beret. Ece-sindi artyn qarabaj cürüp oluruşat.

Cürüp oturup, cürüp oturup bajağy eki qyz bir aralğa tuş kelet. Araldyn narqy öjüzündögü alaçyqta çaşağan bir qara kempirdi körüp, eki qyz:

-Ene, bizge cardam berip qojuñuz, - dep çaqyryşat. Anda bajağy kempir:

-Meni qarap körgülöçü öñüm suluu beken? - dejt. Qyzdar:

-Biz köptön beri adam körö elekpiz, bizge öñüñüz kündön da caryq, qoluñuz bizdin enebizdin qolundaj cumşaq körünöt,- deşet.

Oşentip kempir qyzdardy suudan kötörüp çyğat. Qyzdardy kempir öz qyzdaryndaj bağyp cüröt. Kündördün birinde kempir:

-Menin eki balam bar, alar mergençilep ketkenine bir neçe cyl boldu, oşol eköönü taap kelgile. Toqojgo barsañar buğuğa çana süjrötkön eki bala körünöt, siler qojnuñardağy buğunun terisinin öñün körsötkülö. Qoluñardağy buğunun terisinin öñün körör zamat menin baldarym silerdi eerçip cönöjt, - dejt.

Oşentip qyzdar kempirdin eki balasyn izdep cönöp, cürüp oturup toqojgo kelişet.

Baldardy tappaj köp qyjynçylyqtardy tartyp, aqyry bir künü arañ tabyşat. Baldar qyzdardyn qojnundağy buğunun terisin körüşüp, "apam bul qyzdardy bizge ciberse kerek" dep qyzdarğa caqyndaşsa, alar bolğon oqujany toluğy menen ajtyp berişet.

Üjlörünö kelip ulusu uluu qyzdy, kiçüüsü kiçüü qyzdy alyp, cyrğap catyp qalyşqan eken.

§ § §

ZYJFYRYM

Ilgeri, ilgeri bir qandyn uulu öz vazirinin qyzyn alğan eken. Kün ötkön Isajyn qandyn uuluna: "Özü qandyn balasy bolup turup vazirinin qyzyn aldy. Başqa padyşanyn baldary büt qandyn qyzyn alyp catat. Bul dele oşentse bolmoq, bul qyz anyn teñi emes", -degen sözdör uğulat. Bul öñdüü sözdördü uqqan sajn qandyn balasynyn cini kelip, ajalyn ura baştajt:

Kündördün birinde qyzdyn ceñesi kelip:

-Özüñ vazirdin qyzy bolsoñ, küjööñ qandyn balasy bolso, emne köñülün pas, emnege cüdöjsün? - dep surady.

Qyz murun ajtpaj qojup, üçünçü colu surağanda arañ ajtat. Ceñesi qyzdyn enesine ajtat. Enesi:

-Seni antip cürsö, Misir padyşasynyn Zyjfyrym degen atağy çyqqan qyzy bar, küjööñdü oşoğo baryp kel dep cumşa, - dejt.

Vazirdin qyzy küjöösunö ajtat. Al ertesi bir at minip qurcunğa qymbat baaluu mülqtörün salyp alyp, colgo çyğat. Bir neçe kündön kijin suunun ceegine kelip oltursa, suudan kilem camynğan eki cigit, bir qyz bolup çatyraş ojnoj baştaşat. Munu körüp turğan qandyn uulu kelip:

-Uşul qantip qalystyq bolsun, siler eköo, qyz calğyz, - dejt. Alar bir oozdon:

-Sen dele kel qyjyn bolsoñ cekeme ceke ojnop, bizdi utup alğyn. Eger uttursañ mal-mülkün bizdiki bolot, - deşet.

Qandyn uulu maqul bolup, alar menen ojnop utturup ciberet.

Cöö sandalyp cürüp oturup, cürüp oturup, arañ Misir şaaryna kelip Zyjfyrymdyn üç şartyn uğat. Körsö, padyşanyn qyzy: "Eger kimde-kim meni bir tündö üç colu süjlötö alsa, men aldynan qyja ötpöj, ömür boju qyzmat qylam. Eger «süjlötö albasa, ölümgo bujrulat", - dep car çaqyrtqan eken. Qandyn uulu Zyjfyrymğa kelip, neçen türlüü ajla-amalyn qylyp süjlötö albaj qojup, şart bojunça darğa asylmaq bolot. Oşol mezgilde qyzdyn enesi kelip:

-Qyzym, köp ele kişini darğağa astyrdyñ, uşul cigittin qanyn keçirip mağa ber, men malaj qylyp alajyn, - dejt.

Qyz ağa maqul bolot. Oşol mezgilde cigittin öz cerinde qalğan ajalyna ceñesi kelip:

-Özüñ vazirdin qyzy bolsoñ, ura berüüçü küjööñ degi coq. Een-erkin, emi nege köñülün pas? - dep dağy surajt. Anda qyz:

-Caman da bolso barqyra q töönün bary caqşy eken. Küjööm üjdö ele cürö berseçi, emi qajra any sağynyp, sanaam tynbaj qajğyryp cürömün. Ağa baryp kelbesem bolğudaj emes emi baruuğa dajardanyp catamyn, - dejt.

Oşentip qyz erkekçe kijinip, aq qalpaqty basa kijip, mülkün alyp, atqa minip, qamdanyp alyp colğo çyğat.

Cürüp oturup, cürüp oturup bajağy küjööcü kelgen suuğa kelet. Kilemçen eki cigit menen qoluna çatyraş qarmağan qyz terektin tübünö kelip, eki cigit, bir qyz bolup ojnoj baştaşat. Any körgön qyz alarğa qarap:

-Uşul qantip qalystyq bolsun, siler eköö, qyz calğyz, - dejt.

-Andaj bolso kel, sen biz menen cekeme-ceke ojnop ceñip al, qyjyn bolsoñ, eger cenilseñ mal-mülkün bizdiki, - deşet.

Vazirdin qyzy ojnop alardy utup alat. Utulğandan kijin alar:

-Biz üçöbüz teñ perinin uul-qyzdary bolobuz. Bir maal uşul terektin tübünö kelip es alabyz. Sebebi, bizdi enebiz uşul terektin tübündö töröptür, - dep syrlaryn ajtyşat. Anan alar tigi "cigittin" qajda, emne iş menen baratqanyn suraşat. "Cigit" özünün bara turğan ceri menen maqsatyn ajtyp beret. Oşondo bajağy perinin uul-qyzdary:

-Añda senin işiñ oor eken, ağa bizdin padyşanyn uuldary da baryp, süjlötö alyşpaj ölümge duuşar boluşqan. Sağa biz cardam bereli, balkim ceñip ketersiñ, ölümdön qalyp. - deşet.

Biz üçöbüz qyzdyn bölmösünö kirip biröbüz kerebet, biribiz olturğuç, biribiz sandyq bolup qubulabyz. Sen kirip qyzdy süjlötö albağan soñ:

-Zyjfyrym, qapqaluu şaarymdy, tuulğan cerim menen öskön elimdi taştap, atajyn bir özüñ üçün kelsem nege unçuqpajsyñ, uşunçalyq cürögüñ taş bele, coq degende, Kerebet, sen süjlösöñ bolo! - dep meni tajağyñ menen bir çap qojğun. Oşondo men sağa söz süjlöjm. Any teskeri çeç. Oşentip qalğan eköönükün dağy oñ çeçpej, teskeri çeçip coop ber, - deşet.

Alar ajtqandaj ele qyzğa kelip süjlötö albağan soñ, kerebetti bir çap perinin qyzynyn sözün qajtalajt. Kerebet süjlöj baştajt:

-Murun Muharam degen padyşa bolğon eken. Anyn üç uulu bolup, kündördün birinde padyşa üç uulun çaqyryp alyp: "Siler mağa qymbat baaluu bir nerse satyp kelgile. Men alardan silerdin aqylyñardy bilgendej bolojun", - dejt. Üç uulu Şam şaaryna kelip, ulusu cer üstün zamatta ajlanyp çyğa ala turğan at, ortonçusu büt aalam körünüp turğudaj közgö, kiçüüsü cyttatyp qojso, ölgön adamdy tiriltçü alma alyp kelişet. Alar: "Emi bulardyn qasietinin tuuralyğyn tekşerip körölü"-deşip qaraşsa, Qufa şaarynyn padyşasynyn qyzy ölüp, cañydan qojğonu dajardap catqan eken. Qandyn baldary keñeşip:

"Aldybyzda aalamdy ajlanyp uça turğan at, ölgöndü tirilte turğan almabyz tursa, biz padyşanyn qyzyn tiriltip alyp kelbejbizbi", deşet. Üçöö tuura körüşüp padyşanyn qyzyna baryp tiriltip alyşat.

Biroq emi al qzdy men alam, sen alam bolup talaşyp kirişet. Qzdy kim alyşy kerek? - dep kerebet suroo menen bütüröt.

-Andaj bolso, qzdy küzgünün eesi alyşy kerek, al bolboso körüşmök emes, - dejt bala. Oşondo Zyjfyrym çydaj albaj:

-Coq, qzdy almanyn eesi alyşy kerek, küzgüdön körüp at menen kelgen menen alma bolboso al tirilmek emes - dep ciberdi.

Oşol zamat on eki qapqasynan teñ Zyjfyrym dyn bir colu süjlögöndüğü cönündö qabar berilet.

Ekinçi colu bala oturğuçtu çaap sözün qajtalajt. Al da süjlöj baştajt:

-Bir kempirdin baltyr beşik balasy boluptur. Kündördün birinde uulunun sütü tügönüp qalyp, kempir bazarğa baryp, süt alyp çurqap kelatsa, bir ajry qujruq cylandy ilip alyp, kötörüp uçup bara catqan bolot. Cylan uusun qulğup, bir tamçysy kempirdin alyp bara catqan sütünö taamp qalat. Munu kempir bilbejt.

Üjünö kelip balasyna berer zamat balasy ölot. Künöö kimde? - dep oturğuç sözün suroo menen bütöt. Bala daroo:

-Künöö kempirde. Sebebi al süttün üstün caap qojğondo uu tüşmök emes, - dedi. Anda Zyjfyrym:

-Coq, künöö ajry qujruqta. Al cylandy asmanğa alyp uçpasa, sütkö uu tammaq emes, - dep ciberdi.

Şaardyn bardyq tarabyna Zyjfyrymdyn ekinçi colu süjlögön cönündö qabar berilet. Bala üçünçü colu sandyqty çaap sözün qajtalağanda, al da süjlöj baştajt.

- Bir toqojdu baş keser qaraqçylar ujuqtağan. Oşol cerdin qany menen vazirinin baldary bir künü qaraqçylardyn qoluna tüşüp qalyşat. Qandyn balasy eç nerse bilbegen, vazirdin balasy qyjyn ajlaker bolot. Alar al cerden eptep amalyn taap boşonup çyğyşat. Al cerden kim alyp çyqty, kimisinin emgegi köbüröök eken? - dep sandyq sözün suroo menen bütöröt.

- Qantse da qandyn balasy emespi, any öltürö da alyşmaq emes, oşol üçün qojo berişti, - dedi bala.

Anda Zyjfyrym üçünçü colu:

-Coq, emgek vazirdin balasynyqy, al bolboso qandyn uulu eç nerse qyla almaq emes da, qaraqçylar alardy öltürüp qojuşmaq, - dedi.

Oşol zamat qandyn qyzynyn üç colu teñ süjlögöndüğü cönündö şaardyn qapqasyna çejin qabar uğulup, Zyjfyrym bajağy ubadasy bojunça cigitke tijmek boldu. Oşondo vazirdin qyzy eldi cyjyp:

-Tojğo şaardyn içinen bir da adam qalbaj kelsin, - dedi.

El cyjnalğaında:

- Bir da adam qalğan coqpu? - dejt Zyjfyrym.

-Bajağy enem ölümdön alyp qalğan qyzmatçy cigit qaldy,- dedi.

Cigit any da aldyryp kelip, özünün küjöösü ekenin taanydy. Anyn çaçyn aldyryp, alğan çaçyn cooluqqa tujüp, suuğa tüşürtüp, samsaalap cyrtylğan kijimin çeçindirip, any da qurcunğa salyp, cañy kijim kijgizdirdi. Zyjfyrymdy cigitke bermek boldu. Biroq vazirdin qyzy qajrylyp:

-Menin cerimde özümdün zajybym bar. Men bul cerge Zyjfyrymğa kelgenderdi ölümdön qutqaryp qalyş üçün ğana kelgemin. Köp cigitterdin arasynan aman qalğan myna bul cigitke Zyjfyrymdy bereli, - dejt.

Qan maqul bolot. Qyz küjöösünön murun kelip, erkek kijimin çeçip, özünün kejpine kelet. Qandyn uulu Zyjfyrym menen çaşap qalat. Qyz bilmeksen bolup cüröt.

Qandyn balasy kündö kelip, bajağy murunqu ajalyna qorduq körsötö берет. Oşondo qyz çydabaj bir künü eldi çoğultup, Zyjfyrymdyn közünçö.

-Qana, sen bul cerden ketkende calğyz at, bir qurcun ooqat menen kettiñ ele, emi qandyn qyzyn qantip alyp keldiñ? - dep küjöösünö suroo берет.

Anda küjöösü:

-Qyzdyn şartyn atqaryp, bir tündö üç sapar süjlötüp aldym, - dejt.

Ajaly:

-Qantip süjlöttüñ?-degende coop bere alбай qalat. Oşondo turup elge qurcundağy balanyn çaçy menen kijimderin körsötüp, bolğon oqujany ajtyp berdi. Zyjfyrym munu uğup:

-Men öz antym bojunça üç colu süjlötkön kişinin ajtqanyn atqaryp, qyzmatyn qylam, myndan ary buğa ajal bolbojm, ömür boju qyzğa coldoş bolup qyzmatyn qylam, - dedi.

Oşentip, alar ömür boju eñ caqşy coldoş qatary öz ömürün ötkörüp caşap qalyşqan eken.

§ § §

OTUNÇU PADYŞA

Bir zamanda Sultanaly degen otunçu bolğon eken. Özünö yljajyq kemberağaldyn qyzy Umsunajğa baş qoşup "eki baqyr, bir tuqur" bolup ooqat qylyşat. Ajaly köp keçikpej ele erkek töröp beriptir. Balanyn qubanyçy menen cylañaç-cabyq esten çyğyp ketet. Myrza attuu balasy bat ele çoñojup, on caşqa çyğat.

Sultanaly üj-bülösün, öz qardyn tojğuzuu üçün "ölbös ooqat, çyqqas can" degendej, qara canyn qarç urup, künügö talaadan otun terip qalağa satuuçu eken.

Kündördün birinde qylañgyr çajğa tojup, ölbös ooqatqa can talaşat. Qojnuna bir kömöçtü salyp, coldu qarata köp ojlordu ojlop baş qatyrdy. "Men altymyştan, kempirim elüü caştan aştıyq. Demek eköübüz teñ qartajdyq. Artybyzda kerki, çottu cyjnap, atybyzdy öçürböj turğan tuqumum Myrza bar. Calğyzymdyn qolun adaldap qojuuğa quduretim kelbedi. Atağanat!" - dep dalaj cerge kelip qalğanyn da özü bilbej qalyptyr.

Otun aluuçu cerinde emne qylaryn bilbej, "uruşarğa coo tappaj, urunarğa too tappaj" coldun bojunda sary san bolup tereñ ojgo batyp oturup qalat. Bir ubaqta ordunan yrğyp turup artyn közdöj cönöjt. Baratyp qantip uulunun tojun berüünü ojlondu: "Qoj, azdan aqça cyjnajyn, qatyp qojğon aqçamdy taptaqyr unutup qalbajyn, kürüç, qoj alyp turup, uuluma toj berip, elden bata alajyn" dep qyzyq qyjalğa batty.

Coldo kele catyp közdün coosun alğan sonun quurajlarğa közü tüşöt. Ana-myna dep qarap turbaj Sultanaly col bojundağy şuudurap turğan quurajlardy oro baştady. Kündögüsünön alda qança köp quuraj cyjnap, bekemdep tañyp, kötörüügö köp arakettenip, qara terge tüştü. Bir maalda eptep döñgö süjrop cetkirip, çarçap aly ketkendiktenbi, any ordunan qajra cyldyra albady.

Bütön boju suu bolup, özü qara terge tüştü. Kötörö albajt, kötörüp tura qalajyn degende, başynan aşyp kömölönüp ketet. Bir turup yzalanyp, bir turup qapalandy. Qandaj cetkirüünün amalyn tappaj, qazyqtaj boluj coldu qarap turup qaldy.

Coldon ötüp baratqan colooçu körüp-bilip turğansyp Sultanalynyn qycyryn qajnatyp suroo berdi. Al cini kelip:

-Közün kör, qulağyñ kereñbi? Booruñ açysa cetkirip ber, bolboso emnege quru süjlöjsün, - dep qyjqyryp ünün qatuu çyğardy.

-Açuulanba, çabaldyq qylba, bilem senin emne qylğanyñdy, balaña toj berüünün qamyn körüp, azap tartyp, ubara çegip catasyn. Sen quu canyñdy quuratyp emne qylasyñ. Yraqattan cüzün körgön ceriñ coq, düjnögö kelgeniñden kijin cyrgajm dep ojlosoñ bolo. Otunçum quu canyñdy quuratpaj menin aqylyma kön. Tetigi çoñ taşty kötörgün, astyndağy çuñqurğa qoluñdu salsañ bir tastorqon, bir beşmant, bir saqa bar. Oşolordu alğyn, köktön tilegeniñ cerden tabylat.

-Alardy şaarğa satamby? - dep Sultanaly surağanda, colooçu:

-Qoquj, andaj qyla körbö, qajsy tamaqty köñülüñö tüşürsöñ oşol zamat dajar bolot, qaalağança cep, tastorqondu qajra qatyp qojup cürgün. Beşmantty kijip alsañ, el közünö körünböj qaalağan cerge cetesiñ! Saqany bolso, başyña qyjyn iş tüşkündö qural qyl. Saqany tamdyn töbösunö qojup turup anyn artynan özüñ çurqap bar. Saqa tüşkön cerde eşik açylyp qalat. İçine kirip yldyj tüşsöñ adamdyn köñülün çajytqan baq pajda bolot. Ortosunda çoñ colu bar, col menen basyp baratqañda oñ cağyñdy qarasañ byşyp cetilgen mömölördü körösün. Biroq sol caqqa qarabaj, ar ubaq oñ caqtyn mömölörün ce. Sol caqtağy mömönü sağa murda kim camandyq qylsa oşolorğö berip cedir. Any cegenden kijin alar taş bolup qatyp qalat. Qarğap turup berseñ, sen caman sanağandaj bolot. Qysqasy qandaj ojlosoñ oşondoğ bolot, - dedi dağy colooçu közdön qajym boldu.

Sultanaly: "öñümbü, tüşümbü", dep bir topqo dal bolup turup qalyp, arañ-arañ esine keldi.

Sultanaly colooçu ajtqan çoñ taşty ordunan cyldyryp qojup, dağy qolun iynine çejin tömön qaraj salyp, tömönüröök cibergenge qorqtu. "Qolumdu ulam salam dep oturup, özümdü sordurbajyn, qoj kempirimdi cardam bergenge alyp kelejin" dedi. Üjünö baryp kempirine süjünçülöp, "cür, kempirim" dep, alyp keldi.

Sultanaly çök tüşüp oturdu da, artynan kempirine etegin qarmatyp:

-Saq bol, qoqus meni ary qaraj tartsa, sen beri qaraj tart, andaj qylbasañ men öldüm, - dedi.

Kempiri eegin tiştep, Sultanalyny bekem tartyp, qyjnalyp qyсталyp turup tastorqon, beşmant, saqany suurup alyp çyqty. Qubanyçtary qojnuna batpaj, abdan süjünüştü.

-Kempirim emne cegiñ kelet? - dep calt qarady. Umsunaj:

-Sary majğa byşyrylğan qattama bolso!

-Men da oşonu qaalajmyn,-dej saldy Sultanaly. İçinen sary majğa byşyrylğan qattama çyq, - dep tastorqondu açty ele, tastorqon toldu, ölgönçö cep tojuştı.

Bajağy colooçu ajtqandaj cep bütüp, qajra caap qojuştı. Ajt tamaqtar bolup, bereke cajnap yrahattyn cüzün körö baştaştı.

Anan beşmantty kijip, Sultanaly şaarğa çyqmaqçy boldı. Beşmantty alyp, colooçu ajtqandaj eç kimge körünböj şaarğa kirip bardy. Sultanaly şaardy aralap, bir cerdi qarasa nabajçy nan çyğaryp catyptyr, "uşundan birdi alyp köröjün, biliner beken, bilinbes beken", dep nandy aldy dağy, tyjaq-byjaqqa qarap kördü. Bir az basyp, qajra turdu, nabajçy any menen işi da bolbodu.

Sultanaly dağy synap, bir kişi alma satyp oturğan cerden almasyn aldy ele, eç kim körbödü. Andan ary bal satqan cerge kelip, ojundağysyn alyp, kerek degenin qoluna qarmady. Biroq taqyr adamdyn közü çalbady.

Sultanaly kezdeme satqan soodagerdin canyna kelip: "Bul adamdyn aqçasyn alajyn" dep ojlonup, qojun qonçuna tyğyp aqçany ala berdi. Bul dağy körgön coq.

Anan Sultanaly kelatsa, bazarda çöntökçü uurdağan aqçasyn sanap turuptur. "Mejli bul dağy biröölördü qaqsatqan aqça", dep anyn dağy aqçasyn, aldy.

Ary barsa, qaj biröö qaqsap, qaj biröö bozdop cürüşöt. Sultanaly abajlap qança coğotso, oşonço aqçany orundaryna salat.

Andan ary syjqyrduu beşmant menen cürüp oturup qajyr -tilegen pendelerdin arasyna kelip bajağy aqçalardy berip oturup, any dağy apyñ-upuñ qyldy.

Coldo kele catyp Sultanaly bir qazyğa kezigip qaldy. Qazynyn başyndağy cibek cooluğyñ alyp caman çüpüröktördü orop qojdu. Qazy bul işti bajqabaj cürö berdi, ary ötkön, beri ötköndör şyldyñ qylyşyp şermendesini çyqty.

Syjqyrduu beşmant menen aman-esen Sultanaly üjünö kelip bolğon işterdin çypçyrğasyn qorotpoj ajalyna ajtyp berdi.

Aradan köp ubaqyt ötpöj Sultanaly: "Emi saqany synajynçy", dep üjünün üstünö çyğyp, colooçu ajtqandaj saqany atyp ciberip, anyn artynan özü keldi. Şart etip eşik açylyp, mömölüü baqtar köründü. Mömölördü körüp, ajran tañ qalyp, oñ tarabyndağy cemişterdi tatyp kördü.

Coldun sol cağyndağy aşpurt, ancyr, almalarğa közü tüştü. Samsaalap turğan ancyrdan birdi üzüp alyp, özü cebej: "Umsunaj munu caqşy körüüçü ele", - dep süjüngön bojdon kempirine alasala alyp keldi.

Umsunaj "cep qojojun" dep, oozuna salaary menen myşyq bolup myjalap qaldy.

Sultanaly arğasy ketip, ajlasy tügöndü. Umsunaj dubalğa çyğyp, emne qylardy bilbej caldyrap turdu.

"Bir ancyrdyn azabynan kempirimden ajryldym", dep qoqujdu üstökkö-bostoq ajtyp, esten tandy. Arğasy ketip közü qarajlap, bajağy saqasyn qalçap, baqtyn oñ tarabyndağyğa baryp, ancyr, aşpurt, anar, cüzüm terip aldy dağy, birden myşyqqa zordop cedirdi. Ancyrdy cegenden kijin kempir öz qalybyna keldi.

Sultanaly süjünüp, "Kempirimden böödö acyrap qala cazdadym", dep mömölördün qandajy dabaa, qandajy zalal bolo turğanyn caqşy bildi. Sultanaly syjqyrduu beşmantty köp kijip kündö bazarğa barat. Aram tamaq soodager, bajlardyn aqçasyn alyp, kempağaldarğa taratyp beret. Kempağaldar tojunup cyrğaşty. Qandyn qazynasyn çaçty. Qoroo-qoroo qoj, örüşü menen cylqyny taratyp, kedejlerdin carpy cazyla baştady.

Cerdin üstündögü cemişter dağy qalğany coq, uturumduq ooqat üçün Sultanaly Umsunaj eköo altyn saqany yrğytyp qojup cer astyndağy baqtardyn mömölörün sata baştap turmuşu oñoldu.

Bir күnү Sultanaly balasyna toj berip şaardyn padyşasyn vazirleri menen çaqyryp aalamda coq daamdardy tastorqon casap, ajabaj tan qaltyrdy.

Keteerde padyşa Sultanalynyn syjqyrduu birdemesi bar ekenin bilip, anyn syryn biliş üçün:

-Myndan ary caqşy cürölü, kelişip ketişip turaly, balkim qudalaşyp qalarbyz, - dep özör-mazir sözün ajtty.

Sultanaly qubanyçy terisine batpaj:

-Qulduq-qulduq, - dep taazim qyldy.

Myna uşundan baştap padyşanyn qyzy Ajcamal menen Myrza köp ojnoj turğan boddu.

Bir künü Sultanaly menen Umsunaj bir caqqa ketişip, bajağy syjqyrduu beşmantty üjgö unutup qaltyryşat.

Ajcamal menen Myrza byşyp turğan qoonğo barat da eesi qarmap alyp, Ajcamaldy ciberbejt. Oşondo Myrza qyzğa booru açyp, syjqyrduu beşmantty alyp kelip, qoondy ojunça cep, qaalağança alyp ketişet.

Beşmantty üjünö qojup, Myrza bilmeksen bolup qaldy.

Ajcamal bolğon işti tökpöj, çaçpaj atasyna ajtyp keldi.

-Sen oşol beşmantty alyp kelsen, altyndan söjkö casatyp berem, - dep padyşa qyzyna ubada qyldy.

Qyz atasynyn ajtqanyn orundatyp, syjqyrduu beşmantty alyp kelip berdi. Padyşa syjqyrduu beşmantty synap körüp, bekem qatyp taştady.

Bir künü Sultanaly menen Umsunaj eköö dağy ajylçylap ketkende, Myrza Ajcamaldyn astyna barbaqtap tastorqondu cajyp, türdüü ooqatty cajnatat. Qaalağança ceşip, tastorqondu qajra orduna ilip qojuşat.

Ajcamal üjünö kelip atasyna syjqyrduu tastorqon cönündö ajtyp beret. Atasy ajabaj qubanyyp qyzyna:

-Sağa altyn şakek berem, oşol tastorqondu alyp kelseñ, - dep dağy cumşajt.

Syjqyrduu tastorqon da alynyp keldi.

Sultanalynyn tyrpy tyşyna ajlanyp, beşmant, tastorqondon acyrağanyna ajabaj qapalandy. Kim qolduu bolğonun daroo bajqady.

Altyn saqany yrğytyp, anan özü çurqap cerdin aldyndağy baqqa baryp, mömölördü eki-üç çaqadaj cyjnady. Qyştyn qyrçyldağan künü padyşağa tartuu qylyp alyp baryp berdi. Baarysy añ-tañ qalyp, cep cyrğaşty.

-Erteñ dağy alyp kelem, - dep ubada qyldy. Sultanaly baqtyn sol cağyndağy mömölördü terip turup padyşanyqyn közdöj basty. Sultanaly:

-Men birden oozuñarğa salam, oozuñardy açyp, közüñördü cumup turğula - degenine padyşa menen vazirler maqul boldu.

-Padyşa myşyq, vazirleri it bolsun, - dep Sultanaly şybyrap, qolun bir silkip qojdu.

Oşondon kijin baarysy ajtqandaj boldu. Padyşanyn taqtysyna özü olturup, adil iş cürgüzdü. Coğolğon bujumdaryn taap, carqyrap-cajnap catyp qalğan eken.

SULUU KELIN

Bir cigittin tüşünö aj dese arqy coq, kün dese körkü coq suluu qyz kiret. Oşo suluunu tabam dep al cigit:

Medijnanyn beş burçun,

Beş ajlanyp qydyrat.

Tögöröktün tört burçun,

Tört ajlanyp qydyrat.

Bajağy ojdoğu suluusu tabynbajt. Caldyrap cigit colgo salat. Kele catsa bir bulaqtyn başynda tamağynan aj körüngön bir suluu kelin olturat.

Cigit ojlonno qalyp: "Menin tüşümdögü körgön qyz kelin bolup qaldy. Mejli tobokel, uşuğa söz salyp, tijse alajyn - dep qamçysyn büktöp oltura qalyp:

-Eköübüz baş qoşsoq qandaj bolot?-den suluu kelinge kep salsa, al maqul bolot.

Suluu kelindi cigit alyp üjünö barat. Cigit üjünö bargandan kijin üj-turmuşu oñolup, tamaq-aşy cajnap catyp qalat.

Bir az ubaqyttan kijin bajağy cigittin öñü sarğaryp, aryqtaj baştajt.

Al cigittin bir dosu bolot. A cigitke dosu uçurap:

-Aj, senin öñüñ emne sarğarat? - dejt. Añda berki cigit:

-Bilbejm! - dep coop beret. Anda dos cititi:

-Öñündün sarğarğanyn sen bilbeseñ, men bilem. Ajalyñ ajal emes, qarğan acydaar. Bul qaryğanda ooqat qyla albaj qalğanda qubulup kelin bolğon. Munu aldyñ, azapqa qaldyñ. Özüñdü baş qylyp bul şaardy sordurasyñ, - dejt.

Suluunu alğan cigit işenbejt: "Qantip ele acydaar ajal bolup qalsyn",- degen ojgo kelet. Anda berki dos cigiti:

-Boluptur, mağa işenbeseñ bara köröbüz, - dejt.

-Sen bugün tünü çypalağyñdy kes. Çypalağyñdy çynanğan tuzğa malyp cat. Ajalyñ tañğa maal uqtajt, oşoñdo qursağyn syna, kindik bolso ajalyñ kişi, kindigi coq bolso, ajalyñ qar-tañ acydaar, eldin ubalyña qalba, - dejt.

Bajağy cigit dosunun tilin alyp, qolun kesip tuzğa malyp, ajalynyn için syjpalasa, kindiksiz.

Şek aldyrbaj erteñ menen erte turup:

-Senin ajtqanyñ çyn eken, - dep dosuna bajağy sözdü caşyrbaj ajtat.

Anda dosu:

-Men senin suluu ajalyñdy körö albağandaj ojloduñ ele. Büt iş çyndyq boldu. Biroq ajalyñdyn eki ajlyq bojunda bar.

Oşol ajalyñ törögönçö, sooda qylam dep bir şaarğa ket. Toğuz aj, toğuz kündü bolcop üjgö kel. Oşol uçurda ajalyñ tolğotup töröjt. Oşo menen maqul bolup şaarğa ketip, ajtqanyndaj toğuz ajda qajta kelip dosuna uçurajt.

-Emi bugün ajalyñ tolğotup catat. Bala cup törölüp tüşüp baratqanda, ajalyñdyn mojnun qyja çap! - dep qoluna qylyç beret. Oşondo söögü erip, kölküldöp cumşap qalat. Bir öltürsöñ oşondo öltürösüñ. Biroq balany yldam al, - dejt.

Ajtqanyndaj töröp catqanda qylyç menen ajalynyn mojnun qyja çapsa, başy ögüzdöj, denesi qyrq qulaç acydaar bolup sulajt.

Bajağy ajal erkek töröjt. Balany antip-mintip enesinin aldynan alğança, enesinin mojnundağy eki tamçy qan balasynyn kökürögünö taamp qalat.

Balany orop:

-Emne qylam, - dep bajağy dosuna barat. Oşondo dosu:

-Ajalyñdyn terisin syjryp alyp, qalğan denesin örttöp ijgin! - dep qoluna bir quura kestik beret.

Qara kestik menen acydaardyn terisin tilse, acydaardyn terisinin qalyñdyğy üç qaryş bolot. Terisin syjryp alyp, denesin otqo örttöjt.

Uşunu menen bala çoñoet. On segiz caşqa çyqqan uçurunda bir kötörüp kelgen otunu bir şaardağy elge bir qyşqa carajt. Bir içkende bir şaardyn tamağyn bir içken, uşunçalyq alp, küçtüü bala bolot.

Küñdördün birinde bajağy dosu uçurajt.

-Ii, dosum, bajağynda mağa işenbej, ajalymdyn suluusuna içi taryp catat dep ojloduñ ele. Bul çyndyq boldu. Emi balañ qandaj? - dep surady.

Añda suluu ajal alğan cigit:

-Tañ, bilbejm, balanyñ bir kötörüp kelgenin bir şaar bir cyl ooqat qylat. Bir colu içkende bir şaardyqyn bir ele içet.

Añda dosu ajtat:

-Boluptur, dosum, meni dostuqqa sanap, balañ eköön tezinen üjgö kelip, qonoq bolup ket, - dejt.

Berki cigit maqul bolup, alty kündön kijin barsa, berki dosu bir temirden üj casajt. "Temir üjdün için qyzyn-tazyn qooz qynat.

Özü açylyp, özü cabylğan eki cağynan eşik casajt. Dosuna caqşylyp tamaq beret. Bajağy balasy eköön eerçitip temir üjgö astyna özü, ortosuna dosu, artynan bala kiret. Özü menen dosu murda çyğat. Bajağy üjdün içindegi qoozdolğon nerseni qarap, bala alaqsyp oşol üjdö qalat.

Eki dos eerçişip eşikke çyğyşat. Bala eleñ-bulañ eki caqty qarağyça, üjdün içindegi eşik tars cabylyp, bekilip qalat. Bala baqyrğanda deminen temir kökkö üç tijip, cerge üç tüşöt.

Dosu el-curttu cyjdyryp, temirden qazyq qyldyryp, çyncyr menen çyrmatyp, temir üjdü cerge qağat. Bir syndyrym nan, suu menen ceti künü balany bağat. Ceti künden kijin özögü qararyp, bala cyğylat. Ceti küngö çejin berki dosu cetimiş qulaç or qazdyryp, bir beeni cardyryp, cylqynyn eki qazysyn qatar qojdurup, ceti nan üstünö, ceti ketmen astyna qojup, qazğan oruna taştajt. Cetimiş balbanğa ceteletip balany ordun üstünö alyp barat. Açyğyp qalğan bala op tartyp, nandy, etti qarağanda balany oozunan eki cylan atyp tüşüp, nan menen bajağy cylqynyn qazysyna baryp sajylyp, bala çalqasynan ketet. Oşondon kijin bala qulandan soo taptaza bolup tamaq içip, adam bolup qalğan eken.

§ § §

BAJDYN ERKE BALASY

Ilgeri, ilgeri bir bajdyn calğyz erke balasy bolğon eken. Al bala: "O atamdyn uşunça maly, dünüjö-mülkü, özümdün suluu ajalym bar. Atam ölsö da men eçtemeden qor bolbojm", dep ojloçu eken. Balanyn qoluqtusu aqydduu bolot.

Kündördün birinde atasy ölüp, enesi, ajaly üçöö qalat. Atasynyn cyjğan mülkü, maly tügönöt. Eç qandaj ooqat qylar nersesi coq qalğanda, balanyn qoluqtusu:

-Oj, atañyn cyjyp bergen mal-mülkü, dünüjösü tügöndü. Sen iştep ooqat tapsañ bolo, - dejt küjöösunö.

Anda küjööcü:

-Co-oq, men iştebejm, seni qajтарыp oltura berem. Bolbosu suluuluğuna qyzyğyp biröö alyp ketpesin, - dejt.

Anda kelinçegi:

-Co-oq, men senden bölök eç kimge köñül burbajm. Sağa menbir gül berejin, oşonu caqañan tüşürböj tağyp al, eger oşol gül solup qalsa, anda meni biröö alyp ketkeni! Coq, egerde solubasa, ketpegenim, - dejt.

Bala ajalynyn bul ajtqanyna maqul bolup, bir şaarda caşağan üç bir tuuğan bajğa malajlyqqa barat. Üç bir tuuğandyn uluusunun aty -Adyl, ortonçusunun aty -Madyl, kiçüüsünün aty - Calyn eken. Oşentip bala ooqat qylyp cürö beret.

Kündördün birinde Adyl:

-Oj, inim, aldağy caqañdağy qyzyl gül emneñ - dep baladan surajt.

Anda bala:

- Bul menin ajalymdyn belegi. Eger uşul gül solup qalsa, ajalymdy biröö zorduqtap alyp ketkeni. Solubasa, ajalym meni kütüp üjdö oturğany, - dep syryn ajtat.

- Al ajalyñ qandaj, keremettüü eme bele? - dep Adyl surajt.

Anda bala:

-Ajalym düjnödö coq aşqan suluu, - dejt.

Oşondo Adyl: "A bul bala kem aqyl turbajby. Men buğa bilgizbej munun üjünö baryp, bajlyğymdy ajtyp, suluu ajalyn buzup alajyn", - dep ojlonup qalat.

Kündördün birinde Adyl bajağy kelindin üjünö kelet. Kelse, balanyn ajaly caqşynaqaj qabyly alyp, qojun sojup, qonoğun qylat. Cataar mezgilde ajal eşiktegi balany çaqyryp:

- Qonoqtun atyn cajla, - dejt.

- Atty qandajça cajlajm? - dep bala surajt. Anda kelin:

- Atty ala baqañğa asa bajla, tört tujağy bulğanyp, qonoq qapa bolbosun, tört tujağyn syjpalaj taza bajla, - dejt.

Al söz atty tazalap sojup, etti ala baqañğa asa bajlap, ilip qoj, tört tujağyn tazala degeni, terisin cajyp, tuzdap qoj degeni eken.

Andan kijin kelin balağa:

- Quş qoñğuroo çalbasyn, munu bajqa, - dejt. "Quş qoñğuroo çalbasyn munu bajqa", degeni eşikti qaldyratyp tabyş ber degeni eken.

Bala atty bajlap, işti cajlap, eşikti qağat. Eşikti qaqqanda kelin tura qalyp qonoqqo qarap:

- Qoquj, qonoq ake, ajyp etpej tura qal, qajnenem qatuu kişi ele, qaardanyp kele catat,- dep üj astyndağy ordun oozun açat. Qonoq çuñqurdun tübündö qalat, kelin şyp etip ordun oozun myqtajt. Typtynç caqşynaqaj uqtajt. Oşo bojunça qonoq eşikke çyqpajt. Erteñ menen erte, tañ ağaryp atqanda, taraza cyldyz batqanda kelin:

- Bu da sizdin nasibiñiz, - dep eki syndyrym nandy qonoqqo taştajt.

Andan kijin baladan syrды surap bilip, Adyldyn üstünö Madyly, eköönün üstünö ört calyndaj Calyn barat. Üçöö bir çuñqurğa tüşüp qalat. Oşentip aqylman kelin üçöönün birdej aqylyn tabat. Oşonduqtan uşundaj ajaldardy upaluu ajal degen eken.

Kündördün birinde bajağy bala iştep taap kelgen ooqaty coq qur alağan üjgö kelet.

- Alğan nerseñ qana? Bir cyl boju talaalap cürdüñ, bir tyjyn tapqan puluñ coq. Senin tapqan pajdañ qajda? Üç bajdyn özün ce ölügün körsötöjünbü? - dejt ajaly.

- Qoj, ölügün körsötüp emne qylasyñ, özülörün körsöt, - dejt. Anda kelin:

- Qoj, özülörün körsötsöm, tübü özüñö zyjan bolor, - dep kelin ajtsa, bala kecirilenip bolboj ordun oozun açyp, bajağy Adyl, Madyly cana Calyndy çyğaryp alat.

Oşondo bajağylar:

-Bizdin attarybyz qajda? - dep kelinden suraşat. Anda kelin:

-Ala baqandan surağyla, - dep coop qajtarat. Bajağylar:

-Ala baqanyñ emne? - dep baryssa, attyn tujağy, qulağy ala baqanda ilinip turat.

Oşondo Adyl, Madyl cana Calyn: "Bul kelin özü suluu bolğonu menen aqyly aşqan şum kelin eken. Bizdin töböbüzgö cete elekte közünö körünböj eptep qaçyp keteli", - dep tünü menen qaçyp ketişet.

Oşentip bala aqylduu ajaly menen tübölükkö baqtyлуу caşap qalğan eken.

§ § §

CETIM BALA

Ilgeri-ilgeri bir cetim bala bolğon eken. Al bala bir bajdyn qolunda qojun bağyp, eptep künümdük ooqatyn ötkörüp cüröt. Bir künü bala bajdyn malyn tüşkö cajyp qojup, özü uqtap qalsa, malyn cortup cürgön uuru ajdap ketet. Bala ojğonso, qojlorunun biröö da coq. Çoçuğan bojdon qyrdan-qyrğa çurqap qojlorun izdep cönöjt, biroq eçtekenin dajny coq, calpajyp bir cerge baryp oturup qalat.

Añgyça alystan üç qaraan körünöt. Malynan ümüt qylğan bala butu cerge tijbej bajağy qaraandy közdöj dağy çurqajt. Cetip barsa, al cerde üç kişi oturat. Bala:

-Bajkeler, men qojumdu coğotup izdep cüröm, kördüñörbü? Mağa cardam qylyp qojğula bolboso, baj meni öltürüp qojot, - dep calynat.

-Munun byşyqtyğyn qara. Qoj kördüñörbü dejt tura, - dep uurular balany qarmap alyp esin oodara uruşat. Köpkön nemeler balany kötörüp alyşyp een talaa, erme çölgö taštaşat.

Bir ooqumda asmanda ajlanyp cem izdep cürgön bir çoñ Bürküt balany körüp tumşuğu menen tike sajylyp cerge tüşöt da, balany asmandy közdöj alyp, syzyp cönöjt.

Qanatyn küülöp uçup oturup, Bürküt bir zooqağa baryp qonot. Bala esine kelip közün açsa, canynda qalqajğan qara Bürküt cüröt. Balanyn tirüü ekenin körgön Bürküt ordunan qozğolup qajra uçup cönöjt.

Bir topton kijin bala esin cyjyp eki cağyn qarasa, adamdyn eskirgen cana cañy sööktörü cajnap catqanyn köröt. Bajağylardy körüp balanyn zeeni kejiplajt. Ajlanasyn qarasa, col coq, qylyçtyn mizindej arqajğan asqa-zoonun qyrynda turat.

Bir ooqumda qyryq nar cetelep kerbençiler kelet. Alar balany körüp:

-Aj, bala, aldağy toonun başynan, altyn-qauhar taşynan qyryq töögö cük çyqqandaj qulat. Anan seni biz eptep tüşürüp alabyz, - deşet.

Bajağy bala kerbençilerdin tiline işenip altyn-qauhardan qyryq töölük qylyp qulatat da:

-Bajkeler, emi meni tüşürüp alğyla, - dejt. Kerbençiler:

-Emi bir kelgende tüşürüp alarbyz, oşol cerde cata ber, - dep qyryq töögö altyn-qauhar cüktöp, üç kerbençi kete beret. Çarçağan bala qatuu uqtap qalat.

Erteñ menen ojğonup, dağy tüşüünün ajlasyn izdep bir top araket qylat. Biroq zooqadan eç col tappaj qatuu qapa bolot. Bala dağy tyrmalap col izdej baştajt. Oşentip oturup bir cerden biliner-bilinbes bir kişinin izi batqañdaj cylçyq körünöt. "Emi tobokel, uşul cylçyq menen eptep qyjalap tüşüp köröjün", - dep bala bajağy cylçyqty közdöj baryp, qop qyjynçylyqtar menen aqyry cerge tüşöt.

Oşol cerden cürüp oturup, cürüp oturup bir mee qajnağan een-talaa, erme çölgö kelet. Bala teri şorğolop, qany qatyp suusap, emne qylaryn bilbej tursa bir cerde ojmoqtoj bulaqty köröt. Al bulaqtyn canynda üç appaq ulaq ojnop turat. Bala bajağy bulaqqa beti-qolun cuup, suusunu qanğança içip, tegerekti qarap oltursa, bajağy üç ulaq sekirip byşqyryp, tamanyñ taqyldatyp, kökülün seksendetip colğo tüşöt. Bala da bajağy üç ulaqtyn artynan tüşüp cönöjt.

Neçen kün, neçen tün col cürüp, qany qalyp bir qaşyq, eti qalyp kök caşyq, butu serpilbej qalğanda bir qaraan körünöt. Bala oşoğo cetejin dep tyrmışyp olturup kelse, ceti bölmö tam turat. "Qandaj bolso da uşul cerde bir adam bardyr", - dep bala tamdyn tübünö catyp uqtap qalat.

Keç beşimde bala kerilip uqtap catqan mezgilde bir abyşqa kelet. Al abyşqa kelip, balanyñ ary cağyna, beri cağyna çyğyp bajqap:

-Bul cerge adamzat kelçü emes ele. Qajdan kelgen beçara boldu eken?
- dep tañ qala qarap turup basyp ketet. Körsö, al aqsaqal oşol cerdegi qanattuu quştardyn esebin alğan eken.

Bir ooqumda bala ojğonot, abyşqanyñ canyna baryp salam ajtat.

Abyşqa:

-Ee, balam, bul cerge adam balasy kelçü emes ele. Sen qajdan keldiñ?
- dep surajt.

Oşondo bala başynan ötkön-ketkenin tökpöj-çaçpaj ajtyn beret. Abyşqa balanyñ başynan ötkörgöndörün uğup olturup:

-Adamzattyn çeginen çyğyp, perilerdin çegine kelipsiñ. Bul cerden emi ketişiñ qyjyn, - dejt.

Anda bala:

-Ketişim qyjyn bolso, ata, sizge ele bala bolojun, - dep suranat.

Abyşqa maqul bolup, alty bölmö üjünün açqyçyn beret. Biroq bir bölmösünün açqyçyn berbejt. Bajağy alty bölmödö dür-dünüjö, ar türlüü tamaq-aştar köp eken. Bala tamaq-aştan içip-cep cürö beret.

Bir künü bala oturup: "Atam mağa alty bölmö üjdün açqyçyn berdi. Bir bölmönün açqyçyn surajyn, berse bereer. Berbese uurdajyn", - dep ojlonot da, abyşqadan bala açqyçty surajt. Anda abyşqa:

- Ee, balam, al açqyçty surap emne qylasyñ? Azapqa başyñ çyrmalat. Al azaptan qutulbaj, artynda bir top çyr qalat,-dese bala bolbojt.

Aqyry bala abajlap turup, cetinçi bölmönün açqyçyn uurdap alyp açsa, altyn türkök, kümüş baqan, çynar terek, türlüü gül, Çatyr-Köl bar eken.

Qarap otursa bir üç kögüçkön uçup kelip, Çatyr-Köldün ceegine qonup, adamzattaj til kiret.

Bajağy üç kögüçkön süjlöşüp, uluusu:

-Ee, bul cerde adamzattyn cyty cyttanat, - dejt. Ortonçu kögüçkön:

-Ooba, eceke, çyn ele adamzattyn cyty cyttanat, - dejt. Kiçüüsü:

-Adamzat bul caqqa kelbejt. Eçteme coq ele turat. Bulardyn murununun cyttuusun! - dep kiçüüsü kebin çeçip yrğytyp ciberse, kündöj suluu qyz bolup qalat.

Munu körüp bala tura qalsa, eki kögüçkön çoçup ketip uçup ketet. Bala bajağy qyzdyn kögüçkön köjnögün baryp basyp qalat. Bu perinin qyzy etin küngö da, adamzatqa da körsötpöj tüşöt eken.

Bajağy qyz köldön aqyryn çyğyp cigitke basyp kelet da:

-Ee, cigit, boluptur, sen menin etimdi da, betimdi da kördüñ. Kögüçkön köjnögümö dağy qoluñ tijdi. Emi men adamzat cyttanyp qaldym. Nikem sağa tüşkön eken. Biroq iş qyjyn, qatuu cabyrçylyq tartabyz, menin köjnögümdü ber. Barsam dele ata-enem adamzat cyttanyp qalypsyñ dep, üjgö kirgizbejt bu cerge tursaq atam seni da, meni da öltürüp qojot. Men baryp ata-enemden eptep uruqsat surajyn, - dep calynsa bala bolbojt. Aqyry eköo ceteleşip bajağy quştun esebin alğan çalğa baryşat.

Oşondo çal balağa:

-Balam, peri degen uşul. Qoj dese bolboj qolgo, çaç kirpiginden köp şorğö tüştüñ. Boluptur, bul qyzdyn köjnögün ber. Munun atasy-perilerdin padyşasy. Böödö ölümgö duuşar bolosuñ. Bu qyz üjünö baryp kelsin. Baary bir üjünö barganda dele "adamzat cyttanyn qalyptyrsyñ", dep üjünö colotpoj, - dep abyşqa köjnöktü alyp beret.

Uşunu menen bajağy qyz köjnöktü alyp, közünün caşyn köl qylyp, eki ecesinin artynan ketet. Eki ecesi üjgö murun cetip, berki bajquş artynda qalyp, qarañgyda barat.

Ata-enesi suraqqa alyp, qyzdy qaraňgy cerge qamap salat.

Erteň menen erte ene-atasy turup, qyzyn qaşyna çaqyryp alyp, sözün uğat. Qyzdary tökpöj-çaçpaj körgönün ajtyp beret. Oşondo perilerdin padyşasy, qyzdyn atasy:

-Ölümgö daba, uuruğa ajla coq, nikeň oşoğo tüşüp qaldy. Byjaqtan qanattuu quştun kebinen alyp baryp, küjööndü alyp kel, - dedi.

Qyz balağa qanattuu quştun kebin kijgizip, ata-enesinin astyna alyp keldi.

Oşondo qyzdyn atasy:

-Boluptur, balam, taruudaj qalyň berip alğynyň, - dep bujruq berdi.

Bala:

-Men qalyňdy qajdan tabam. Qalyň emes menin taruum da coq, - dedi.

Anda qajyn atasy:

-Taruunu sen tappasaň men tabam, - dep bir qap qara taruu, bir qap aq taruu berip:

-Qara taruu menen aq taruunu aralaştyryp, ceti colu celden ötkörüp sapyryp, eki bölüp eki cerge qojup, aq taruunun içinde bir tomoloq qara taruu, qara taruunun içinde bir tomoloq aq taruu qalbasyn, eköönü taň atqança terip çyq, - dep bujruq berdi.

Munu uğup bala ajlasy ketip zarlap yjlap qoluqtusuna kelet. Qoluqtusu:

-Emne bujruq aldyň? - dep surasa, bala:

-Ee emnesin bilejin, "aq taruu menen qara taruunu ekige böl", dep bujruq qyldy ataň, - dedi.

Anda qoluqtusu:

-Ee, al eçteke emes, andan qorqpo, uqtap cata ber. Biroq atam erte turat. Oşol uçurda eki qap taruunun ortosunda bol,- dedi.

Cigit maqul bolup uqtap cata berdi. Qyz taň atqança perinin qyzdaryna taruunu terdirip qojdu.

Erteň menen cigit zrte turup bajağy taruunu terimiş bolup oturup qaldy. Qajnatasy kelip, balanyn taruunu bölüştürüp qojğonun körüp:

-Emi ekinçi bujruğumdu berejin, - dep ekinçi bujruğunda andan da küçtüü qyzmat berdi.

-Ajnekten eki qatar ceti bölmö tam salyp ber. Ceti bölmö tamdyn biröändö altyn çynar ornoğon maj kül, anyn içinde altyn balyq bolsun. Çynar terektin üstünö totu quş qonsun. Biröändö kümüş çynar ornop, süt köl bolsun. Süt köldün içinde kümüş balyq ojnop, kümüş çynardyn üstünö kümüş qujruq bulbul qonup, altyn balyq sütkö sekirip, kümüş balyq maj kölgö tüşüp, birinin balyğy birine baryp ojnop tursun, - dedi.

Cigit qapa bolup, qyjnalyp üjünö baryp:

-Atañdyn bujruğun qantip atqaram? - dep cubajynan surady. Anda qyz:

-Sen buğa qyjnalyp qapa bolbo. Men munu tañ atqança bütürüp, iştep qojom, - dep küjöösunün sanaasyn tyñdyrды.

Bajağy qyz atasynyn ajtqandaryn atqardy. Qyz erteñ menen erte turup, cigittin qoluna altyn balqany berip:

-Ajnekti syndyrbaj, bosogo caqqy közün aqyryn tyqyldatyp tur, - dedi.

Bala erteñ menen erte turup, qoluqtusunun ajtqanyna qyndy. Oşondo qajyn atasy qaardanyp, qabağyna qar caap, murutuna muz toñup, andan da qatuu bujruq berdi.

"Emi eki bujruq beremin, oşonu atqaryp ketseñ qyzymdy al. Menin birinçi bujruğum, üç qyzym qojondoq oqşoş. Uşunun uluu, kiçüüsün tuulğandan beri özüm bilbejm. Öz qoluqtuñdu özün taap al" - dedi qyzdyn atasy.

Bala qoluqtusunun cardamy menen qajnatasynyn al bujruğun da atqardy.

Qarduu qajnatasy ağa da bolboj balany qyjnap dağy bujruq berem degende bala menen qyz bel bajlap qaçyp çyğyşty. Qajnatasy qyz menen cigittin arqasynan quuğun ciberdi. Quuğunçular cete turğan bolğondo qyz syjqyrlap, cigit menen özü bödönö bolup cerge tüştü. Any бүркүт болуп eki cigit teberinde cigit menen qyz taruu bolup қақылды. Eki cigit tarançy bolup tereriñde cigit menen qyz cylan bolup cerge sojlodu. Eki cigit cylandy barmağyna çalarynda, qara taşqa çabarynda aq balyq bolup qara suuğa ojnodu. Qajyrmaq ijip, qara suuğa salyp, qara suunun түbүнön aq balyqty eki cigit ala albady.

Qandyn tapşyrmasyn atqara albaj eki cigit qajra üjünö qajtty. Oşondo qyzdyn atasy qaaryn tögүp qyzdyn soñunan tüştü.

Qyz menen cigit atasynyn kelerin bilip, şumqar menen kögüçkön kebin kijip, zymyrap qatuu uçtu. Alpqaraquş menen kürküröp, arqyrap ceteeriñde, şumqar menen kögüçköndü qujruğunan sermep ötüründö, şumqar menen kögüçkön perilerdin çeginen çyğyp, adam bolup, adamzattyn el-cerin kördü. Bala qyzdy şarqyrağan suunun bojuna qojup, özü: "el aralap, alcajyn bilip kelejin" - dep ketken mezgilde qamyştuu toqojdun arasynan bir qaman çyğa qalyp peri qyzdy çalyp saldy. Cigit kelse, qyz qatuu caradar bolup catat. Ölöründö qyz küjöösünö:

- Emi sen eköübüz tübölükkö qoştoşobuz. Meni kün çyqqança qajtarsañ kömösuñ, kün çyqqança qajtara albasañ, kögüçkön köjnögüm qoluñda qaldy, söögümdü aldyryp ciberip, artymdan qalbaj ölösüñ, - dep qyz kereez ajtty.

- Oşol tiliñdi atqaram, tañ atqança qarap turam. Üstüñö altyn kümböz quram. Ömürüm ötkönçö uşul cerde özüñö qyzmat qylam, - dep cigit ubadasyn bergen. Bala tañ atqança qarap, tañğa maal tañ sürö, talyqşyp közün cumdu. Qaarduu qajyn ata qaardanyp qolun sundu. Cibek çaçtan barmaqqa orop, qyz menen cigitti başqa urdu. Oşonu menen cigit küjütünö çydabaj kögüçkön köjnögün köödönünö basyp ölüp tyndy.

§ § §

ÜÇ QYZ

Ilgeri-ilgeri bir kişinin üç qyzy boluptur. Uluusu küzgügö qaranyp loturğandy caqşy körsö, ortonçusu taranğandy süjöt. Kiçüü qyzy quurçağyna kijim tigüü, menen alek bolot.

Kündördün bir künü enesi qyzdardy qarağat terip kelüügö ciberet. Üçöö üç baştyq alyp, qarağat terüügö cenöjt. Qarağat qalyñ öskön cerge kelişip, a degende qyzyğyp ceşet. Bir azdan kijin tişteri qamalyp, qarağat cegisi kelbej qalat. Anan baştyqtaryna tere baştajt. Tolojun dep qalğanda şağylğa ulam biri tögüp alyp, qajra terip oturat, qyzdar keç kirgenin bajqabaj qalat.

Kün batqanyn aqyry bajqaşyp, qyzdar üjün közdöj col tartat. Bir az basqan soñ qarañgy kirip, üj qajda ekeni bilinbej qalat. Qyzdar qorqup, yldyjlap basyp kele catsa, ülpüldöp küjgön caryq körünöt. Oşol caryqqa bet alyp üçöö cürö beret, cürö beret. Çarçap-çaalyqqanda aqyry caryq küjgön cerge da kelip cetişet. Cyrtyq-teşigi köp caman üjgö kirip kelişe, bosogonun bir cağynda turğan soqu, ekinçi cağynda turğan soq-bilekten başqa eç nerse körünböjt. Qolomtodo cylyrap ot küjüp turat, ottun canynda saqsajğan bir kempir oturat. Al qyzdardy körö qojup:

- Yras kelbediñerbi, oturğula. Dalajdan beri colum bolboj cürdü ele, bugün bir qursağym toet eken, - dejt. Anyn kejpın körüp, sözün uqqan qyzdar qorqqonunan oçoqtun canyna otura qalyşat. Anda bajağy kempir: "Sen üjdün üstündögü çamğaraqqa çyğyp, eki caqty qarap cat", - dep qyzdardyn uluusun al caqqa ciberet. "Sen tuurduq menen çijdin ortosuna cat, syrttan biröö kele catsa mağa ajt", - dep tuurduq menen çijdin ortosuna tañyp qojot.

Qyzdardyn kiçüüsünö: "Sen kiçinekej ekensiñ, men öz qojnuma alyp catajyn, çaçyñdan cyttap, köñülümdü açajyn", - dep ajtat.

Kiçüü qyzdy qojnuna alyp catyp bajağy cez kempir çaçyn cyttamyş bolup qyzdyn qanyn soro baştajt. Oşentip catyp bajağy qyz da, kempir da uqtap qalat. Çamğaraqta catqan uluu qyz eki caqty qarap körüp, başqa caqqa adaşyp kelgenin, saqsajğan neme cön kempir emes, cez kempir ekenin bilet.

Aqyryn tüşüp kelip tuurduq menen çijdin ortosundağy siñdisin boşotot. Anan kiçüü siñdisine kelişip, aqyryn qarasa, cez kempir qanyn sorup catyp uqtap qalğanyn körüşöt. Cerde catqan talpaqtyn bir uçun cez kempirdin oozuna salyp, siñdisin boşotup alyp üçöö qaçyp cönöjt.

Az col cürdübü, köp col cürdübü, bir maalda qanyn sordurup qojğon eñ kiçüü qyz çarçap, cürböj qalat. Qyzdar bir az dem alyp olturat. Oşol mezigilde tañ atyp, ajlanaga caryq kiret. Bir az dem alyp olturğança cerdi carğan dabyş çyğat. Qyzdar ary-beri qarasa bajağy cez kempir çaçyn saqsajtyp, közün yqşyjtyp soqusun minip, soq bilegin qamçylanyn kele catat.

Qyzdar qorqup emne qylaryn bilbej, dal bolup qalat. Añğyça cez kempir at çabym cerge caqyn kelip qalat. Oşondo qyzdardyn uluusu küzgüsün ala qojup:

"Seni dalaj qaradym,

Bir kerekke carağyn", - dep yrğytyn ciberet. Küzgu cez kempirge caqyn baryp tüşöt. Anyn tüşkön cerine köz açyp-cumğuça baş-ajağyna köz cetpegen deñiz pajda bolup, cez kempir arqy öjüzdö, qyzdar berki öjüzdö qalat. Qyzdar süjünüp, üjlörün közdöj col tartyšat. Cez kempir soqusun qajyq qylyp minip, soq-bilegin qalaq qylyp deñizden süzüp cönöjt.

Qyzdar col cürüp oturup qursağy açyp, özdörü çarçap bir cerge tünöp çyğat. Erteñ menen kürüldögön dabyştan qyzdar ojğonup ketip, eki cağyn qarasa, bajağy cez kempir caqyn kelip qalğanyn körüşöt. Emne qylaryn bilbej, şaşyp turğanda cez kempir buta atymdaj caqyndap qalat. Oşondo ortonçu qyz:

"Tarağym, tarağym,

Bir kerekke carağyn", - dep cez kempirdi közdöj tarağyn yrğytyn ciberet. Anyn tarağy cez kempirge baryp tüşöt. Taraq tüşkön cerdin ajlanasyna çyçqan murdu cörgölögüs çytyrman toqoj pajda bolot. Cez kempir arqy caqta, qyzdar berki caqta bölünüp qalat. Qyzdar süjünüp, üjlörün közdöj colun ulantat. Al mezigilde cez kempir soqusun araa qylyp, soqbilegin balta qylyp, tünt toqojdun coon cyğaçyn aralap, içkesin baltalap kesip, aldyğa cyla beret.

Az col cürdübü, köp col cürdübü, qyzdar qursağy açyp, qubaty qaçyp, bir cerge tünöp catat. Tañ ağaryp atqan kezde cerdi carğan ün çyğyp, bajağy cez kempir kele catqanyn körüşöt.

Qyzdar qorqup, emne qylaryn bilbej dal bolup turup qalat. Aňgyça cez kempir çuqul kirip kelet. Oşondo qyzdardyn eñ kiçüüsü:

"Ijnem-ijnem, ijip ket,

Cer tübünö kirip ket" - dep ijnesin cez kempirdi közdöj yrğytyp ciberet. Ijne cez kempirdin canyna baryp tüşöt. Ijne tüşkön cer köz açyp-cumğuşa ojulup, tübü coq çuñqur or caralat, ağa soqusun minip, soqbilegin qamçylanyp cez kempir kirip ketip, oşo bojdon coq bolot.

Qyzdar süjünüp, bir az dem alyp, eki cağyn qarajt. Qarasa, cağyn ele cerde özdörünün üjü körünöt. Süjünüçü qojnuna batpaj qyzdar üjlörünö çurqap kelişet. Emne körüp, emne qylğandaryn birinen biri talaşyp ajtyp berişet.

§ § §

SYJQYRDUU SAQA

Ilgeri-ilgeri miñ qojluu kişi menen cüz qojluu kişi qoşuna caşajt. Qojlorun baldary qajтарып cüröt.

Kündördün bir künündö miñ qoj qajtarğan bala menen cüz qoj qajtarğan bala qojlorun eki bölök cajyp qojup, çükö ojnoşot. Keçke ojnop, cüz qojluu bala çükösün büt utturup, bir saqasy ele qalat. Oşondo ğana qajtarğan qoj esine tüşüp, qojloruna kelse, baaryn qaryşqyr qyryp ketiptir.

Üjünö barğandan qorqup, bala bir üñkürgö tünöjt. Qursağy aç, içerge tamaq coq, qoj qyrylyp, çükösün utturup, içi küjüp uqtaj albaj qojot. Oşondo saqasyn qoluna alyp: "Saqam, sen da caqşy qonboj qojduñ, men da caqşy ojnoj albadym. Çükömdü utturğanym az kelgensip, qojlordu qaryşqyr qyryp ketkenin qaraçy. Emi qantip can saqtajbyz? Et, maj, süt, kijim-keçekti qajdan tababyz? Atañdyn körü aj, qajra cüz qojluu bolsoq, çükö ojnoğondu qojup, caqşylap qajтарып cürör elem", - dep köz caşyn saqasy na tamçylatat. Oşentip sanaarqap catyp uqtap ketet.

Erteñ menen erte ojğonup, bala öz közünö özü işenbejt. Tegerete qojloru cuuşap catat. Bala süjünüp, qojlorun ajdap üjünö kelet. Biroq keçee bolğon oqujany ata-enesine ajtpajt.

Dağy qoj cajyp çyqqanda keçee qojlorun qaryşqyr qyryp ketkenin, uqtap qalsa, qojloru cuuşap catqanyn miñ qojluu balağa ajtyp beret. Miñ qojluu bala uqqanyn atasyna ajtat.

Miñ qojluu kişi syjqyrdyn baary cüz qojluu balanyn saqasynda ekenin bilip, dağy bajyğysy kelet, da, öz balasyna: "Tigi coldoş balañdyn saqasyn büt çüköñdü berseñ da, bir qojğö satyp alsañ da alyp kel", - dejt. Ertesi bala büt çükösün bir saqağa almaşyp, atasyna alyp kelip beret. Saqany qoluna alyp, balasy eköo «Miñ qojubuz eki miñ bolso eken, eldin baarynan baj bolsoq eken, ajlanajyn saqa, tilegibizdi bere kör» , - dep tilep, eköo teñ tañ atqança qojlor qantip köböjör eken dep tirmijip qarap turat.

Añğyça tañ da atat. Qoroogo kelip, qojlorun qarasa, miñ qojluunun biri da qalbaj qyrylyp qalğanyn köröt. Oşondo açuusu kelip, saqany otqo yrğytat. Saqa otqo tüşör zamat carq etip calyn çyğyp, calyndyn arasynan on eki müjüzdüü buğu çyğyp, toqojğö çurqap ketet.

COOMART CANA ADIL

Ilgeri, ilgeri bir qylymdarda canaşa çaşağan eki elde Coomart cana Adil degen handar ötkön eken. Coomart han qalqyna qaramduu, eldi tegiz körgön, tegiz çaşasyn degen kişi bolğon. Bul han bir kündö sarajynda tüşkö dejre iştep, qalğan ubaqtysynda eldi aralap, "aç, cylañaçtar coqpu" dep cürüp ötkörçü eken.

Kündördün birinde talaa-tüzdögülördü qydyryp kele catsa, suu içip catqan eşekti köröt. Any abajlap qarasa arqa-başy coor, aryq, aly ketip aryğan eşek eken. Coomart "bul eşek elge qyzmat qylğan, eçen colu emgektengen, oşonduqtan uşul abalğa cetken", dep al eşekke kümüş cügön qatyp alyp baryp, öz sarajyna baqtyryp qojot.

Oşol ele mezgilde Adil degen qara qyldy qaq carğan "bul alys, tigel caqyn" debegen han bolğon eken. Suraq surağanda "özümdü körsö sürdönöt, sözünön cañylat, ce qoşomat qylat", dep suraqty köşögönün içinde olturup alyp, cüzün elge körsötpöj suraçu eken. Bul eki handyn vazirleri, keñeşçileri eki handy biri birine uşaqtap, çağymdap olturup, eköönü uruştırat.

Oşondo Coomart han eline "Adil handyn qolu köp eken, siler böödö qyrylyp qalasyñar, andan körö men qaçyp ketejin, siler qol kötörüp bağynyp bergile, oşondo qyrylbaj esen qalasyñar", - dejt da qaçyp ketet. Al qaçyp baryp, yştyqqa kirip bekinet. Oşol yştyqqa caqyn cerde bir beçara ajaly menen çaşajt eken. Bul eköönün el orunğa olturğandağy sözün daldaadan uqqan Coomart, alardyn üjünö tün camynyp kirip kelip:

- Eliñerde emne cañylyq bar? - dep surajt. Al beçaralar:

- Eki han uruşup, Coomart han qaçyp ketiptir. Adil han "Coomart handy kim qarmap berse, ağa Coomarttyn salmağyndaj bolğon dilde beremin" dep car çaqyrty, bolğon cañylyq uşul, myndan başqa cañylyq coq, - dejt. Coomart han:

-Oşol qaçyp ketken Coomart menmin, meni ce buzuqu, ce bir mitaam, ce bir zöökür taap alyp hanğa alyp baryp, anyn altynyn alyp cyrğajt. Andan körö siler menin eki qolumdu artyma bajlap, mojnuma çylbyr salyp, biriñ cetelep, biriñ şyjqraqqa çaap ajdap, hanğa alyp barğyla da, anyn altynyn alyp ubaj körgülö, - dejt.

Anda tigi beçaralar:

-Sizdi caldyratyp alyp baryp körgön ooqatybyz qursun, uşul ele ooqatybyz cetet, - deşet.

Coomart:

-Siler ele alyp barğyla, menin qanyma siler zabyn bolbojsuñar, turmuşuñar oñolot. Adil bolso menin qanyma zabyn bolot, - dejt.

Coomarttyn sözünö maqul boluşup, eki beçara any biri cetelep, biri ajdap hanğa cönöşöt. Baratqanda aldynan zöökür çyğyp qalat da:

-Bul kim? - deşet. Eki beçara:

-Bul bajağy qaçyp ketken Coomart han, qarmap aldyq, hanğa alyp baratabyz, - dejt.

Tigil zöökürlör eki beçaradan Coomartty culup alyp ketişet. Coldo baratqanda dağy başqalar alardan culup alyp ketişet. Oşentip olturup Coomartty Adil hanğa 20-çy kişi cetelep barat. Adil han Coomartty zyndanğa saldyryp:

-Kim alyp keldi? - dep suraq qylat.

-Coomartty men alyp keldim,-deşip bajağy birinen biri culup alyşqan cyjyrma kişi çuuldaşat.

Adil handyn cigitteri Coomartty zyndandan çyğaryp kelişet. Adil han kim qarmap kelgenin surajt. Meni bular alyp kelişken coq, meni qarmap sizge alyp kelatqanda myna bul kişiler kempir, çaldan zorduqtap tartyp alyşqan, emgek myna bul beçaralardyqy dep, kempir menen çaldy körsöttü. Adil han kempir, çalğa Coomarttyn salmağyndaj altyn beret. Kempir, çal Coomartqa alqyş ajtyşyp, qubanğandan quduñdap colgo tüşüşöt.

-Bular seni emnege alqap ketip baratyšat, - dejt Adil han. Coomart Adil hanğa bolğon oqujalardy ajtyp beret. Adil han "uşundaj eline qajrymduu, beçarağa ditin bergen, el üçün tuulğan adamdy öltürüügö bolbojt, bizdin içibizden çyqqan buzuqular uruşturğan turbajby", dejt da Coomartqa taacysyn kijgizip, tağyna mingizip han kötöröt, özü ağa vazir bolot. Bul eköo el içindegi buzuqulardy, mitaamdardj, qara nietterdi tazalap coq qylyşat. Oşondon kijin eki el bir neçe qylymdar tynç caşap qalğan eken.

§ § §

COOMART

Ilgeri, ilgeri bir qandyn üç vaziri bar eken. Bir künü vazirlerin synamaq
Üçün qan:

-Vazirlerim, menin silerge bere turğan suroom bar, qandaj adam
coomart bolot? Malduu, baj adam coomart bolobu? Siler mağa ajtyp
bergileçi,-degen eken.

-Dünüjösü köp bolboso, maly coq bolso, eç qandaj adam coomart bolo
albajt. Malduu coomart bolot. Qolunda coq bolso, qandaj myqty adam
bolso dağy, men coomart bolomun dep, araket qylğany menen bolo albajt,
- deşet.

Andan köp kündör ötköndön kijin qan caman kijim kijip qajyrçy
bolup, "vazirlerin synap köröjün dep, bir künü tündö bir vazirinin üjünö
barat.

Üjünö kirip barğanda ele vaziri qabağyn Bürköp:

-Emne qylyp cürösün, ket, - dep qyjqyrat. Qajyrçy bolğon qan
bosoğodo yjlap turup:

-Tamağym coq, batamdy berejin,-degende vaziri içken tamaqtyn
qaldyğy qalğan eken oşonu beret da:

-Ketkin, - dep ciberet. Andan qan çyqqandan kijin, dağy bir vazirinin
üjünö baryp, qajyrçy bolup tamaq surajt. Al vazir dağy:

-Ketkin, - dep tildep, qurğap qalğan nandyn qaldyqtaryn beret.

Any menen cürüp olturup, qan dağy bir üjgö kelse, al üjdö bir kempir
bojgo cetken balasy eköo olturuptur.

-Emne qylyp cürgön kişisiñ? - dep surağañda, qan ajtat:

-Men qajyrçymyn, qajyr tilep cürömün. Silerdikine catajyn dep
keldim,-degeñde cigit eşikke cügürüp çyğyp:

- Qajyrçy ake, ketpeñiz, bizdin üjgö catyñyz! - dejt. Anan cigit enesine:

- Bүgün alyp kelgen qojlorubuzdun biröönü sojup, qajyrçyny qonoq
qylaly,-degende enesi maqul bolot.

Qajyrçyğa kelip:

-Sizdi syjlap, bir qojubuzdu sojup bereli dedik ele, siz yraazylyğyñyzdy
berañiz,-degeñde qajyrçy bolğon qan:

-Qojdu qajdan aldyñar, qojuña köppü? - dep surağanda cigit:

-Men bir bajdyn malyn bağyp cürüp, bir cyldyq aqym üçün beş qoj addym ele. Oşol qojlordu bügün alyp kelip, qojdu qyzyq körüp catpaj qarap olturduq ele, - dejt.

Anda qajyrçy qan:

-Men qojdun cürögün ğana ceçü elem. Bir qoj sojsoñ, bir qojdun cürögünö men tojbojm, etin cebejm, - dejt.

Anda cigit, eşikke cügürüp çyğyp, enesine:

-Ene, qajyrçy cürök ğana cejm dejt. Bir qojdun cürögünö tojbojm dejt. Qajyrçyğa beş qojubuzdu teñ sojup, cürögün bereli, qajyrçy beçara tojsun, etin özübüz cep, ce satarbyz,- degende enesi maqul bolot.

Cigit beş qojun teñ sojot. Beş qojunun beş cürögün salyp, qajyrçy yraazy bolsun dep byşyryp beret. Qajyrçy bir ğana cürögün cep:

-Men özüm cüröktü bul cerge olturup calğyz cep alğanym bolbojt, baldarym aç, baldarym menen birge olturup cejin, - dep qalğan tört cürögün üjünö alyp ketmekçi bolot.

Anda cigit:

-Mejliñiz, yraazy bolsoñuz boldu, - dejt.

Qan tün bojunça başqa kişilerge körünböstön özünün qandyq ordosuna baryp, cigittin bergen tört cürögün vazirlerdin bergen nandyn qurğağan qaldyqtaryn cana başqa artyp qalğan tamaqtaryn alyp baryp, qan oturğan cerindegi sandyğyna salyp qojot.

Bir neçe künden kijin, qan eki vazirin çaqyrtyp alyp, qoj sojup cürögün bergen cigitti da çaqyrtat.

Qan vazirlerden:

-Marttyq emnede, dünüjödöbü ce adamdyn özünün söögündö bütökön marttyq bolobu? - dep surağanda vazirleri:

Marttyq dünüjödö bolot. Kimdin dünüjösü köp bolso, oşol mart bolot, - dejt.

-Silerdin dünüjöñor barby, ce coqpu?-degen qandyn suroosuna vazirleri:

-Bizdin dünüjöbüz özübüzgö cetiştüü. Dünüjöbüz arbyn,- dejt.

Vazirlerine qan açuusy kelip:

-Palan ubaqtylarda qajyrçy bolup, silerdin üjünörgö barğan men boluuçumun, qana silerdin marttyğyñar, dünüjönör köp bolso, tamaqtyn qaldyqtaryn, syndyrynğan nandyn kükümdörün beret beleñer, - dep alarğa bajağy qatqan-qutqan nandardy körsötöt.

-Myna mart dep, men üjünö barğanda malaj cürüp, alyp kelgen beş qojun sojup, cürögün byşyryp bergen cigitti ajt,- dep qan eki vazirin ordunan tüşüröt:

-Marttyq malda emes, al adamdyn söögünö bütön dilinde bolot!
Oşentip han malaj cürgön cigitti vazir qylyp alat.

§ § §

CEERENÇENİN BALASY

Ceerençenin balasy ötü cooş eken. Canybek han Ceerençege:
-Caqşydan caman tuulaby? - dep ajtat. Anda Ceerençe:
-Caqşydan caman tuulbajt, - dejt.

Munusu qandaj dep, ojuna alyp ojlonup cürüp, Ceerençe çeçen ölgöndön kijin bir neçe cyldar ötköndö Canybek han qalmaqtarğa qarşy cortuulğa bara turğan bolup, Ceerençenin balasyna "Duşmanğa qarşy uruşabyz, biz menen cürsün" dep, adam ciberip, qabar qylat.

Ceerençenin balasy caş byşty atty minip, el menen qoşo cortuulğa barat.

Uruşat. Duşmandary - qalmaqtar küçtüü bolup, Canybek handyn askerleri tymtyraqajy çyğyp qaça baştajt. Qaçyp kele catqanda qandyn aty cürböj qalyp, qolğo tüşö turğan bolot.

Oşondo Ceerençenin balasy:

-Taqşyr, cürböj qalğan atyñyzdy mağa beriñiz, men sizge atymdy tartuu qylyp, birotolo beremin. Men qolğo tüşsöm eç nerse emes, siz qolğo tüşsöñüz, "qalmaqtyn qanyn çap alamyn dep barğanda, eli qaçyp ketip, qany qolğo tüşüp qaldy" degen eldi bulğaçan tübölük camanatty söz qalar, - dep mingen atyn berip, cürböj qalğan qandyn atyn Ceerençenin balasy minip, han aman qalyptyr.

-Ceerençenin balasyn cooş körüp cürüüçü elem, Ceerençenin ajtqany durus eken, - dep qan Ceerençenin sözünö ajran qalğan eken.

§ § §

QARAÇAÇ

Ilgerki zamanda Qaraqan degen qan boluptur. Bir künü Qaraqan özünün qol astyndağy elderdi çaqyryp alyp:

-Menin suraj turğan üç suroom bar. Oşol surooğo coop bergen adamğa at başyndaj altyn beremin, - dep özünün qaramağyndağy elderge qabar qylat. Qandyn mamleketindegi el çoğulğandan kijin:

-Birinçi, dünüjödö emne tattuu? Ekinçi, dünüjödö emne qatuu? Üçünçü, dünüjödö emne oor? - dep elge suroo beret.

Oşondo bir balyqçy çal:

-Men tabamyn surooñuzdu. Ubadañyzdy buzbasañyz menin bir Qaraçaç degen qyzym bar, men üçün oşol ajtyp berse bolobu? - dejt.

Andan Qaraqan:

-Siz üçün qyzyñyz ajtyp berse bolot,-degenden kijin, ekinçi künü balyqçy çal qyzyn eerçitip kelet.

Qyz:

-Taqysr qanym, "qandyn suroosuna coop ber", - dep atam eerçitip keldi, surooñuzdu ajtyñyz, coop berejin, - dejt. Qan bajağy curoolordu beret. Qaraçaç ojlonu qalyp çeçmelep kiret.

-Baldan şirin - cigittin alğan cary, taştan qatuu - coqçuluq, coqçuluqtun zary. Çyn ubadadan - oordu körö albadym! Men deñizdin ceegindegi balyqçy çaldyn qyzymyn. Qartañ ata-enemdin menden başqa balasy coq. Atamdyn balyqtan başqa kündölük tapqan tabyşy coq. Men atama cardam berip, deñizdin ceeginde atam menen cürömün. Atam çal, enem kempir, ekeö meni "qyzym, senden başqa körör künübüz, cyttar cytybyz coq", dep dajyma mağa calynyp, eköo ortosuna alyp catyşat. Atam menen eneme menden caqyny cana alarğa menden ysyq nerse coq eken ğo dep ojloçu elem. Erteñ menen ojğonğondo qarasam, men çette catyp qalamyn, oşonu körüp bala qança caqşy, abdan ysyq bolso dağy, eri menen ajaldan caqyn" bolo albajt eken ğo dep ojlojmun.

Ekinçi coqçuluq taştan qatuu eken dep ajtqanym, qajsy bir ubaqtyñarda atam balyqtyn çabağyn da ala albaj, üjgö sabyry suz qajtat. Oşol ubaqtylarda, üjgö atamdyn qurbu qurdaştary kelip qalğanda, tamaq bere albaj, "ajcoqçuluq" dep, qapalanyp olturğan kündörü boluçu. Oşonduqtan, coqçuluq taştan qatuu eken ğo dep ojlojmun.

Üçünçü, ubada oor degenim, uşunu menin ajtqan sözümö siz ubada qylyp, ubadany buza alбай mağa at başyndaj altyndy bergeni turasyz. Oşonduqtan, barydan ubada oor eken dep ojlojmun.

Oşondo qan: "Suroomö tuura coop berdi", dep ubadasy bojunça qyzğa at başyndaj altyndy bergen eken. Andan kijin qan qyzğa:

-Üç künden qalырбай atañdy mağa cibergen. Sen ubadanyn cajyn bilet ekensiñ, menin sözümdü orundatpaj qojboğun, - dejt.

Qaraçaç qyz bolso qandan alğan at başyndaj altyndy üjünö alyp baryp, atasy menen enesin qubandyrdy.

Üç künden kijin qanğa bergen ubadasy bojunça qyz qanğa atasyn ciberet da:

-Qan oñoj suroo berse coop beriñiz, eger qyjyn suroo bere turğan bolso, "üç küngö çeжин uruqsat ber" dep qajta üjgö kelersiz, - dejt.

Bajağy çal qanğa barğandan kijin qan any ordosuna çaqyryp alyp:

-Ee çal, keçee qzyña at başyndaj altyn berdim, özüñö dağy köp dünüjö beremin. Coqçuluq menen ömür ötkörgön adam ekensiz, seni ömürünçö bajlyqqa tunduram. Menin murun toğuz ajalym bar ele, bir da balaluu bolğon coqmun. Emi ajtarym Qaraçaç qzyñdy mağa bergin, men erke toqol qylyp alajyn, - dejt.

Anda çal:

-Sizge qzymdy toqolduqqa satyp, köp mal alğanymdan körö özümdün күндөлүк emgek qylyp, qarmağan balyğym artyq emespi, - dejt.

Bul sözgö qandyn açuusu kelip:

-Çaldy darğa tartqyla, - деп celdetterine bujruq берет. Oşondo çal abdan qorqup, qandan üç küngö uruqsat alyp, üjünö qajtmaq bolot. Keteerde çalğa qan:

-Üç küngö çeжин sözümdü orundatpasañ, baary bir qurulğandar uşul qalybynda turat. Tirüü qutulamyn деп ojloboğun. Men ajtqan sözdü atqaryp, qzyndy beresiñ, - dejt. Çal qorqqon bojdon sandalyp basa alбай üjünö kelet da teskeri qarap catqan cerinde qyñyldap yjlaj берет.

Qyz atasyna:

-Ee ata, yjlabañyz, "miñ күнкү ölüktön, bir күнкү tirik artyq" degen бар. Ata, qajta qanğa baryp, sözünö maqul dej beriñiz. Köp berse altyn alбаñыз. Qan qzyñdy bergin деп, sizge ajtqan çyğар. Anda siz tömönküdöj maldy berseñiz, men qzymdy beremin деп ğana coop берip qajtyñыз.

Al qalyň: birinçi, kijiktin on ulağyn, cyjyrma tülkü, otuz qaryşqyr, qyr qarstan, elüü at, altymyş çider, cetimiş arqan, seksen qany coq qurğağan cürök bersin deňiz. Uşunu berseňiz, men qyzymdy beremin! "Eň aldy menen muňu coq, qartaň moldoğo qyzym eköönör nikeñerdi qyjdyrğyla de", - dep ajtaar sözün üjrötüp, atasyn cönötöt. Qyzynyn bul sözünö çal añ-tañ qalyp, qanğa barganda qorqup catyp araň ajtat. Çaldyn sözünö qan qubanyp, syjlyqqa dep köp altyn beret. Qalğan maldy dağy taap beremin dep, çaldy üjünö qajtarat. Qan özünö qaraştuu vazirlerin, qaryjalaryn, bilimdüü kösömdörün cyjnap alyp, aligi çaldyn ajtqan sözdörün qandaj qylabyz dep aqyldaşat. Oturğan adamdardyn içinen bir çal turup:

-Tülkü, qaryşqyrdy qarmoo oňoj, arstandy qarmoo qyjyn, - dejt. Andan kijin bir qaryja tura qalyp:

-Munu ajtqan qyz Qaraçaç arstandy qarmoonu dağy bilet. Qyzdy aldyryp surajly, - dejt. Qan maqul bolup, Qaraçaç qyzğa kişi ciberip aldyrtat. Qaraçaç kelgenden kijin, qan:

-Cyrtyqç ajbandardyn sağa cana ata-eneñe emne keregi bar? Andan körö altyn alyn, ata-eneñe berseň, cep-içip, cyrğap cata berbejbi, - dejt. Anda qyz Qaraçaç unçuqpaj köpkö olturdu.

-Atalar, ağalar, men cyrtqyç ajbandardy surağan emes elem. Qan başyma boştondyq berse eken dep, boştondyq surağan elem. Men ajtqan qalyň mal emes, siler özüñör ojlop körsöñüzdör, qan eköübüzdün başybyzğa kele turğan tabyşmaq. Qalyň malğa on ulaq bersin degenim, menin çaşym ondo, ulaqtaj ojnoğon qyz kezim, cyjyrma tülkü bersin degenim, kişi cyjyrmağa çyqqanda tülküdjöj bulaqtabajby, otuz qaryşqyr degenim, adam otuzğa çyqqanda qaryşqyrdaj cütkünböjbü. Qyrq arstan degenim, qyrqqa çyqqan adam arstandaj küçünö kelbejbi, elüü at bersin degenim, elüüdö adam at bolbojbu. Altymyş çider degenim, altymyştağy adamdyn butuna çider tüşüp, özünçö basyp kete albajt degenim. Cetimiş arqan bersin degenim adam cetimişke çyqqanda arqandalbajby. Seksen qany coq cürök bersin degenim, seksenge çyqqan adam qany coq cüröktöj qurğabajby. Muňu coq qartaň moldoğo nikemdi qyjdyrsyn degenim, qartaň adamdyn içinen qapa-qajğysy coq, bir da adam bolbojt. Oşonduqtan, menin nikemdi qyjdyra albaj, mağa uruqsat berbejbi, - dep menin qanğa qarata ajtqan tabyşmaqtuu suroom boluçu.

Uşul olturğan aqsaqaldar, qan baş bolup, menin suroomdu tekşerip körgülöçü, ajtqan sözümdün qatasy bolso qajta alajyn. Bolboso, qanğa tijbejmin! Qan meni albajt degen sözüm emespi. Bul sözümdü ojlop çeçip, meni qyjnoodon boşotup, uruqsat berüüñüzdördü surajmyn, - dep qyz ajtqan eken.

Oşondo olturğan elderdin içinen bir aqsaqal adam:

-Balam, qyz Qaraçaç, baqtyñ açylsyn, coluñ bolsun, - dep qandan uruqsatsyz ele, qyzğa bata bere ketet.

Qan aqsaqaldyn sözün qubattap, oturğan bardyq edder çuruldap qoşo bata qylat. Qan köpçülük elden çyğa albaj qyzğa uruqsat berüügö amalsyzdan maqul bolot. Oşol qyz Aqyl Qaraçaç dep aqylduuluğunan ajtylyp, el oozunda söz bolup qalğan dejt.

§ § §

TÖLGÖÇÜ

Ilgeri bir kedej bolğon eken. Bir künü ajaly:

- Sen erkeksiñbi, bir cerden içerge tamaq, kierge kijim taap kelseñ bolo. Ağartyp köjnök kijbesem, alğylyqtuu ooqat içpesem, qaçanqyğa çejin ele eç nersege cetinbej, corudaj bolup cürömün, - dep küjööösün, cemelejt.

-Men qajdan ooqat taap kelejin, biröölör mağa ooqatyn beker berbese, emne qyl dejsiñ. Ajtçy, qandaj qylajyn -dejt küjööösü. Ajaly küjööösünö bir cooluq menen qyrq qumalaq berdi da, uşulardy alyp eki coldun qoşulğan burçuna baryp olturğun. Cooluqtu aldyña cajyp qojğun, qyrq bir qumalaqty cooluqtun üstünö çaçyp taştağyn. Ary ötkön, beri ötkön kişiler:

"Oj, bul emneñ, emñe qylyp olturasyñ?" dep suraşat. Oşondo sen "uşul qumalaq menen eldin coğolğon malyn tabamyn, myna bul çaçylyp catqan qyrq bir qumalaqty "tölgö" dejt", dep coop bergin, - dedi.

-Coğolğon malyn qantip tabamyn, eç nerseni bilbesem emneni ajtamyn, - dejt küjööösü.

-Biröö men qoj coğottum, qojumdu taap bergin dep kelse, sen qumalaqtardy qoluna alyp turup cooluqqa çaçyp taştağyn da, oozuña emne kirse oşonu ajta bergin. Oşol ajtqanyñ üçün alar sağa aqça berişet, oşonu menen ooqat qylabyz! - Ajaly bezildep şaqylyqtady.

Ajalynyn sözü menen kedej eki coldun ajrylyşyna kelip, cooluğun cajyp qojup, ağa qumalaqtardy çaçyp salyp oltura berdi.

Eşegin coğotqon bir kişi keldi:

-Bul cerde emne olturasyñ?

-Men tölgöçümün, eldin coğotqon malyn tölgö salyp taap beremin!

-Menin bir eşegim coğolup ketti ele, oşonu taap berçi tölgöñdü tartyp, - dep bajağy kişi tölgöçügö beş tyjyn beret.

Tölgöçü qumalağyn cooluqtun betine çaçyp ojlonup olturup qalat, emne ajtaryn bilbej, oozuna eç nerse kirbej, tuncuraj tüşöt. Tölgöçü ilgeri oorup, ağa tabyp sanaa berip, ajyqtyrğany qylt esine tüşöt da, eşektin eesin:

- Sen sanaa içkin, - dejt.

- Menin coğolğon eşegim tabylaby ce tabylbajby, oşonu açyq ajtpajsyñby? Sanaa içkendej men kesel belem, eç oorum coq, - dejt bajağy kişi.

-Köp süjlöböj baryp menin ajtqanymdy qylğyn, - dep tölgöçü any cönötüp ciberet.

Bajağy eşegin coğotqon kişi üjünö baryp tölgöçünün ajtqanyn qylajyn dep, sanaa içet. Sanaa tiginin için ala baştajt, tigil şaşylyp qamyştuu cerge baryp oltura qalsa, aerden şabyr-şubur degen tabyş çyğat. Al: "bul cerde emne boldu eken" - dep qaraj salsa, özünün coğolğon eşegi oşol cerde cüröt. Al eşegin taap alyp, süjüngöndön qajra tölgöçügö kelip:

-Sen oluja tölgöçü ekensiñ, eşegimdi taap berbediñbi, - dep süjünüp dağy aqça beret.

Oşentip kedej tölgöçü atalyp ketken eken.

§ § §

ÜÇ UURU

Üç cerden üç uuru attanyp, bir cerden üçöö teñ kezigişet. Bul uurular sözgö kelip, biri-biri menen taanyşyşat. Birinçiuuru:

- Men canda coq uurumun - dejt.

Ekinçi uuru:

- Men canda coq baatyrmyñ - dejt.

Üçünçü uuru:

-Men canda coq çençimin. Men otun bar degen cerde otun, suu bar degen cerde suu, el bar degen cerde - el bar, qysqasy bar dep ajtqandarymdyn baary bar, baaryñ qarañgy, caryqta bolsun cazbaj tabam, - dejt.

Oşentip uzaq col cürüşöt. Cürüp oturup, cürüp oturup bir cerge kelgende çençi coldoştoruna:

-Menin şakegimdi alyp atymdyn basyp ketken izine köömp ketkile, qajta kelişte cazbaj tabam, - dejt.

Baatyr menen uuru bajağy şakekti çençi ajtqandaj cerge köömp andan ary ketişt.

Cürüp oturup, cürüp oturup bir ooqumda baatyr menen çençi canda coq uuruğa:

-Sen uuruluğum aşyq dejsiñ, emese önörüñdü körsötüp, handyn qaznasynan attyn başyndaj altyn uurdap kel, - deşet.

Bir künü uuru tün carymynda handyn qazynasyna kirmek bolup kele catsa, şaardyn çetinde bir qyz oturuptur. Körsö, al handyn qyzy eken. At başyndaj altyndy alyp bir cigit menen qaçmaq boluptur. Uuru keler zamat qyz:

-Cür, kettik, - dep atqa minip cönöşöt.

Cürüp oturup, cürüp oturup uuru qyz menen bajağy baatyr çençige kelip:

-Ee, baatyr, ata qazynasy qyzby, ce altynby?

-Ata qazynasy qyz, - dep coop berişet.

Bajağy üçöö qyzdy eerçitip cürüp olturup bir cerge kelgende çençi:

- Oj, baatyr, bajağy şakekti menin atym basyp qaldy, ala qoj! - dejt.

-Qalp ajtpasañçy, atyñdyn butunun astyndağy şakekti qantip ele bile qojduñ? - dejt.

Çençi:

-Atyñdan tüşüp, batyraaq qara, - dejt. Baatyr tüşüp, izin qarasa, şakek catat.

Bajağylar bir cerge kelgende caan caajt. Çençi menen aşqan uuru baatyrğa:

- Sen baatyr emessiñbi, mürzödögü cyğaçtardy alyp kel, - dejt.

Oşentip qojup uuru daroo baryp cypcylañaç bolup, batqaqqa oonap, töbösi açyq körgö kirip ketet. Baatyr bolso bir bejittin canyna baryp muştağylap cyğaçty alyp, bir teñ otunğa cеткиrip, butun üzöñgügö salarda, uuru qyjqyryqty salyp:

-Sen maldy ajdap, majdy çajnap cürösüñ, bizdin üstübüzgö kölökö qylğan cyğaçty da alasyñby?! - dep caqadan alat.

Oşondo da baatyr qabağym qaşym debej:

-Sen erte ölüp qudajğa bardyñ, sağa teñelip biz da açqa öölübü, - dep uurunu cyğa muştap, otundu arta salyp cajbaraqat kete beret.

Cürüp oturup, cürüp oturup qyz üçöö bir ajylğa kelip: "Kimibizdin önörübüz küçtüü" - dep qazyğa qalystyqqa baryşty. Ar kimisi öz önörün tökpöj-çaçpaj ajtyp beret.

Oşondo qazy bulardyn önörlörün uğup oturup:

-Baaryñdan baatyrдын önörü aşyq eken, - dep qyzdy baatyrğa beret.

§ § §

ARMAN AJ

Ilgeri, ilgeri bir qaryja kişi bassa-tursa ele "arman aj" dep cürçü eken. Bul qaryjanyn top buzar qurdaşy boluptur. Bir künü oşol qurdaşy:

-Sen dajyma ele "arman aj" dep cürösüñ, emnege arman qylasyñ? Bala-çaqañ bar, tört tülügüñ şajma-şaj,-degen eken.

Oşondo qaryja:

-Menin armanymdy uğa turğan bolsoñ baldaryma ajtqyn, eldi çaqyryp tamaq bersin, armanymdy oşondo ajtam, - dejt.

Qurdaşy qaryjanyn ajtqan sözün anyn baldaryna ajtat. Baldary bee sojup, elge tamaq beret. Oşondo qaryja:

-Men çaşymdan cetim qalğan elem. Cyjyrma çaşymdan bir bajdyn malyn qajtaryp ooqat qylyp cürdüm. Kündördün birinde bağyp cürgön qojloruma qaryşqyr tijip, bir tobun qyryp ketet. Baj qycyryna çydaj albaj, meni töönün çylğyj terisine salyp, anyn oozun taramyş menen tigip, bir cerge alyp baryp taştajt. Çylğyj teri ysyq küngö qurğap, öpkö-boorumdu quuşurup, keçki salqynda qajra kenele qalyp, ajtor, alymdy ketirip cürdü.

El cajlooğö köçköndö baj meni bir töögö teñ qylyp artty da, bir kelinge ceteletip qojdu. Men cüktü ulam bir çağyna salmağymdy salyp oodaryp qojomun, kelin ulam oñdop qojup cürüp oturdu. Oşentip kelin ajabaj ubara boldu. Köç-uzap, kelin artta qaldy. Keç kirip ketti oqşojt, kelin meni taştap, töösün cetelep ketip qaldy.

Men emi: "Cyrtqyçtar cep ketebi?" - dep ajabaj qorqup, qaltyrap cattym. Bir maalda nöşörlöp camğyr caady, çylğyj teri boşop şalbyrady, taramyştyn tigişinen üzüp, teriden tün ortosunda çyqtym. Qarasam, bir üñkür turat. Oşondo tünöp, erteñ menen qarasam, ajabaj caqşy kijingen bir myrza kelatat. Any körüp qajra üñkürgö kire qaçtym.

Bir maalda cigit al üñkürgö kelip:

- Üñkürdögü adam beri çyq! - dedi.

- Cylañaçmyn, ujalyp turam, baatyr, - dedim men.

- Cylañaç bolsoñ uşul üñkürdön çyqpaj turğun, men sağa kijim alyp kelip berem, - dep al çapqan bojdon qajra ketti.

Kün çyğaarada bir tañğaq kijim alyp kelip berdi. Kijimdi kijip üñkürdön çyqsam bir caş, suluu cigit turat. Al:

-Sen emne bolup cürgön adamsyn? - dep al-cajymdy surady. Men tökpöj-çaçpaj bardyğyn ajtyp berdim. Meni corğosuna uçqaştyryp alyp, bir bajdyqyna alyp bardy da, bajğa:

-Bul senin üjüñdö on kün turat, on kündön kijin alyp ketemin, - dep çu qojup cönöp ketti.

Bajağy cigit on kündön kijin, kelip, meni uçqaştyryp bir cerge alyp keldi. Kelsek, bir qara qaşqa attyn canynda eki közü toltura cyq tolğon bir qurcun turat. Al qurcundu eköölöp atqa saldyq, anan:

- Atqa min! - dedi. Atqa mindim.

- Ej, cigit, men qyzmyn, qyz "ekenimdi ata-enemden başqa eç kim bilbejt. Uşul elge boluşmun, eldi men bijlep, men başqaramyn, menin nikemdi sağa bujurğan eken, cür kettik eliñe. - dedi.

Cürüp kettik. "Bul qantip ele qyz bolsun, qyz da boluş bolup el başqarmaq bele. Emi munun qyz ekenin qantip bilemin?" - dep kete berdim.

Cürüp olturup, cürüp olturup bir daryjağa tuş keldik. Uşul cigittin qyz ekenin anyq bilejin degen maqsat menen:

-Men ysyp kettim, myna bul daryjağa kirinip alaly, - dedim.

Cigit:

-Bul daryjağa tüşüügö bolbojt, cylan, cajan köp, al bizdi tartyp ketet, - dedi. Men bolboj:

- Kirineli dej berdim.

-Mejli,men tüşöjün, sen menden közüñdü ajyrbaj turğun, egerde cajan çyqsa at, - dep mağa caasyn berip, özü suuğa kirdi.

Men cigittin qyz ekenin anyq bilip süjüngönümdön cajandyn kelerin unutup qojupturmun, qyzdy cajan tartyp ketse bolobu! Oşentip qyzymdan acyradym, çende coq küjdüm, byştym, biroq qolumdan emne kelmekçi, küçümdü yjlooğo çyğardym. Qyzdyn qurcundağy altyny cana boz corğosu menen tört cağym qybyla bolup, uşul daracağa cetip, qadyrluu boldum.

Azap-tozoqton acyratqan oşol qyz menen birge olturup çaj içpegenime, bir syrdaşyp süjlöşpögönümö armanduumun, bul armanby, coqpu? Arman, aj! - dep sözün ajaqtady.

MÜNÜŞKÖR

Ilgeri-ilgeri on ceti çaşar münüşkör bir bajdyn üjünö kelip qonso bir bürküt turat. Erteñ menen baj bajbiçesi eköö celege bee bajlajly dep ketiшет. Bala bürkütkö qarap:

-Qajran asyl, bilgen kişinin qoluna tijbej, bilbes kişinin qoluna tijipsiñ, - dep süjlönöt.

Anyn sözün uğup qalğan bir bala bajğa baryp:

-Üjdögü qonoq bala bürküttü "qajran asyl, bilgen kişinin qoluna tijbej, bilbes kişinin qoluna tijip qalypsyñ" - dep catat, - dejt.

Balağa kelip baj:

-Bürküttü taptap bergin, - dejt.

-Bürküttü taptoonunu bilbejmin, - dejt bala.

-Balam, uşul bürküttü taptap berseñ, qyzymdy sağa beremin, - dejt baj.

Oşondo bala maqul bolup:

-Eki cyl tuu qalğan bee tap, bir boz üj tiktirip qojuñuz, al üjdün içinde eç nerse bolbosun, ağa bürküttü qojomun cana beeni sojup etin kirgizemin, - dejt. Baj eki cyl tuu qalğan beeni alyp kelet cana bir üjdü tiktirip dajardajt, üjdün içine eç nerse qojdurbajt.

Bala beeni sojdurat, any bütün üjgö kirgizdired. Bürküttü da kijirip bajlabaj boş qojot. Al çyğyp ketpej turğan qylyp üjdü cylçyğy coq bekitet. Oşentip bürküttü qamap qojot da, keede ğana suu berip qojup cüröt. Bürküt beenin etin cep bütüp, semizinen basalbaj qalat. Bala: "Basalbaj qalğan bürküt taptoogo oñoj bolot" dep, taptaj baştajt. Bir aj taptağandan kijin any tülkügö saluu üçün alyp çyğat. Bir top kişi menen bala qydyryp cürsö, bir qara tülkü çyğa qaçat da, bürküttü körö salyp tiktep turup qalat, al cön tülkü emes qaltar eken. Bala bürküttün tomoğosun başynan alat da, biroq bürküttö qaltarğa salbaj tomoğosun qajra kijgizip qojot. Bala menen birge cürgön kişiler: "Bürküttü emne salbajt?" dep tañ qalyşat.

Bala bürküttü tomoğosun dağy başynan şpyryp alyp, bürküttü salbaj tomoğosun qajra kijgizip qojot. Balanyn coldoşturu "bul bala bürkütün emne salbajt, qaltardy bizge yraa körböj turat ğo" deşip naalyşat. Bala tomoğonu alyp bürküttü şiltejt. Bürküt qaltarğa qarabaj asmanğa ketet.

Qaltar bolso aldyñqy eki butun kötörüp asmandy tiktep qalat. Bürküt öto bijik kötörülüp, qaraany közgö körünböj ülbüldöp qalğan kezde şuqşurulup tik saşylyp kelip qaltardy başynan myqçyj qarmap kökkö kötörüldü da, cerge taştap ciberdi. Qaltardy alyşqandan kijin coldoştoru:

-Eki colu bürküttün tomoğosun aldyñ, biroq salbadyñ, üçünçü colu ğana saldyñ, munun sebebi qandaj? - dep baladan suraşat.

-Birinçi colu asyl menen asyl qantip betteşet dep bürküttü qaltarğa saluuğa qolum barbady. Ekinçi colu asyldy asyl qantip qyjat dep saluuğa qolum barbady, üçünçüsündö tobokel dep çymyrqanyp turup bürkütümdü qojo berdim, bürküttün asmanğa bijik çyqqanynyn sebebi, al qançalyq bijik kötörülsö, oşonçoluq tiktej berip tülkünün közünö caş tolot, qaçyryp kele catqan bürküttü körböj qalat. Aqçekir degen bürküt uşul, - dedi bala.

El: "Çynynda bajdyn qyzy balağa yljyq eken" deşip, balany üjlöndürüp-cajlandyryp qojuşat.

§ § §

MAQMUT

Ilgeri bir Maqmut degen kişi otuz eçkisi menen ajaly eköo ooqat qyluuçu Eken. Al kişi ar künü erteñ menen mööngö cuurat qujup alyp, eçkisin cajyp ketet. Oşol ubaqta bir qaryşqyr, bir tülkü boluptur. Tülkü kelip Maqmuttu qujruğu menen cyğa çaap, cuuratyn içip, qaryşqyr tiştep cyğyp alyp bir eçkisin cep ketüüçü eken. Künügö eköo oşentip cej berip on beş eçkisi qalat. Maqmut özü açqa bolup cürüp, aryqtap bütöt. Bir Qara döo degen döo Maqmuttu:

-Erteñ siz bizdin üjgö qonoqqo baryñyz, - dejt.

Döo qorqqonunan ertesi barmaq bolot. Maqmut üjünö kelip, ajalyna:

-Qara döo kelgende caqşylap çaj bergin, andan kijin eşikke çyğyp: "Maqmut, bul qonoqqo emne et salabyz", - dep qyjqyrğyn. Anda men qoqtudan:

"Murunqu döönün başyn sal, kijinki döönün töşün sal, al az kelse, aldağy döönün san etinen kesip sal" dep qyjqyram, - dep eköo aqyldaşyp aldy.

Döo kelgenden kijin Maqmuttun ajaly çaj beret, andan kijin eşikke çyğyp:

-Maqmut, emne et salam bul qonoqqo? - dep qyjqyrat. Anda Maqmut:

-Murunqu döönün başyn sal, kijinki döönün töşün sal, al az kelse, aldağy olturğan döönün san etinen kesip sal, - dep coop beret. Bul sözdü uğup, Qara döo qorqqonunan Maqmuttun caman qara üjün mojnuna ilip alğan bojunça qaçyp cönöjt.

Qara döo ketip baratyp bajağy tülkügö kezigip qalat. Anyn ajabaj qaçqanyn körgön tülkü:

-Emne qaçyp baratasyn, begim? - dep surajt. Anda döo:

-Uşunda bir Maqmut degen alptan qaçyp baratam, - dejt. Any uqqanda tülkü qyt-qyt külüp:

-A qoquj, anyn taqyr aly coq, men qujruğum menen cyğa çaap ajranyn içip alçumun, - dejt.

-Coq, qalp ajtasyz al canda coq küçtüü, - dep döo qorqot. Tülkü bolboj catyp eerçitip kele catqanda, Maqmut aldynan çyğyp:

- Qajran dosum, carajsyñ işke, qaçqan döönü aldap eerçitip kele catqan turbajsyñby? - dep qyjqyrat.

Döö tülkünü başqa bir çaap öltürüp, özü qaçyp bara catyp: "Qara döö degen atağym bolso, uşu Maqmuttan qaçty degenden körökçö, ölgönüm caqşy emespi", dep bijik zooqanyn başynan qulap ölot.

Myna uşintip "bilegi küçtüü birdi cyğat, bilimi küçtüü mindi cyğat" degendej Maqmut aly coq bolss da, aqyly menen coosun ceñip, aman qalğan eken.

§ § §